

LOKMAN HEKİM

DERGİSİ

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi

MAYIS - AĞUSTOS 2016

CİLT: 6 SAYI: 2

MAY - AUGUST 2016

VOLUME: 6 NUMBER: 2

MERSIN UNIVERSITY MEDICAL FACULTY

Lokman Hekim

JOURNAL OF MEDICAL HISTORY AND FOLK MEDICINE

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP DERGİSİ

VOLUME 6

MAY - AUGUST 2016

NUMBER 2

Review - Derleme

- GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KINA 30
Henna From Past To Present
Karaca ve Şar

Original Article - Araştırma

- HEMŞİRELİK TARİHİNDE BİR ÖNCÜ "SAFİYE HÜSEYİN ELBİ" 38
A Pioneer in the History of Turkish Nursing "Safiye Hüseyin Elbi"
Yılmaz Gören ve Yalım

- ANATOMİ TİYATROLARINDAN GALERİLERE BEDEN 46
Body: From Anatomical Theatres to Galleries
Tepe Yılmaz ve Yılmaz

- YÜZ YIL ÖNCESİNDE YANIT ARANAN SORU: TEŞKİLAT-I SİHHİYEMİZ NASIL OLMALI? 53
The question whose answer was sought a hundred years ago:
How should our health organizations be established?
Özcan ve Demir Küreci

- XV. YÜZYIL TÜRKÇE TIP KİTABI YÂDİGÂR-I İBN-İ ŞERİF' TE "RAHMİN AŞAĞI İNİP KAPANMASI" 61
HASTALIĞI ve BU HASTALIĞA MODERN TIP AÇISINDAN BİR BAKIŞ
A View to "The Falling Down and the Closure of Uterus" in Yâdigâr İbn-i Şerîf
Gültekin ve Bakar

- HEKİM HAYREDDİN'İN HULÂŞATU'-Ŧ-ŦİBB ADLI ESERİNDE YER ALAN 65
"ŦİBB-I NEBEVİ" BÖLÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
An evaluation on the chapter "Ŧıbb al-Nabawî" in Physician Hayr al-Dîn's Hulâşâ al-Ŧıbb
Acıduman A.

Monograph - Monografi

- TÜRKİYE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ HANIMLAR MERKEZİ DÂR-ÜS-SANÂ'SI 1920 RAPORU 81
The Term Report of 1920 of Ladies' Art House of Turkish Red Crescent Society
Torun S.

- TÜRKİYE'DE İLK TAHNİT YÖNTEMİNİN UYGULAYICISI: NURETTİN ALİ BERKOL 94
Implementer of the First Embalming Methods in Turkey: Nurettin Ali Berkol
Turamanlar ve Uluçam

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

Lokman Hekim

TIP TARİHİ VE FOLKRORİK TIP DERGİSİ

MERSİN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE LOKMAN HEKİM JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

Sahibi - OWNER

Prof. Dr. Ahmet Hakan Öztürk
Dean of Mersin University School of Medicine

ONURSAL Editörler

HONORARY EDITORS IN CHIEF

Prof. Dr. İlder Uzel
Prof. Vivian Nutton

BAŞEDİTÖR - EDITOR IN CHIEF

Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler

YARDIMCI EDITÖR - ASSOCIATE EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

Bölüm Editörleri - SECTION EDITORS

Assoc. Prof. Yusuf Vayisoğlu

Assoc. Prof. Dr. Öner Kurt

PhD Gülhan Orekiçi Temel

Kopya Editörü - COPYEDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

DÜZENLEME EDITÖRÜ - LAYOUT EDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

PROVA EDITÖRÜ - PROOF EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

MÜDÜR - MANAGING DIRECTOR

Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler

Mersin Üniversitesi tıp Fakültesi'nin Süreli Bilimsel Yayınıdır. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Yılda üç kez internet üzerinden yayınlanır. Makalelerin sorumlulukları yazarlara aittir. - Periodical Scientific Publication of Mersin University School of Medicine. Can not be cited without reference. Published online three times a year. Responsibility of the articles belong to the authors.

İLETİŞİM - CORRESPONDENCE

Dr. Oya Ögenler

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi tıp Tarihi ve Etik

AD - Mersin University School of Medicine

Department of History of Medicine and Ethics

E-mail : lokman@mersin.edu.tr

Tel : +90 324 361 0684

Fax : +90 324 341 2312

URL : http://lokmanhekim.mersin.edu.tr

Düzenleme - Design : Dr. Tamer Akça

Kapak - Cover : Ayşegül Tuğuz (İlder Uzel'in

Dioskorides ve öğrencisi adlı eserinden - from

composition of İlder Uzel named Dioscorides and his

student)

BİLİMSEL KURUL*

EDITORIAL BOARD*

Emeritus Prof. Stuart Blume, Netherlands

Assist. Prof. Stephen T. Casper, United States

Assoc.Prof.Catharine Coleborne, New Zealand

Dr. Pratik Chakrabarti, United Kingdom

Ph. D. Eric J. Engstrom, Germany

Sherry Sayed Gadelrab, United Kingdom

Prof. Elizabeth Lunbeck, United States

Dr. Harry Oosterhuis, Netherlands

Prof. John Harley Warner, United States

Prof. Dr. Murat Aksu, Türkiye

Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Türkiye

Prof. Dr. Berna Arda, Türkiye

Prof. Dr. Hakan Arslan, Türkiye

Prof. Dr. Erman Artun, Türkiye

Prof. Dr. Adnan Ataç, Türkiye

Prof. Dr. Ferruh Ayoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun, Türkiye

Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, Türkiye

Prof. Dr. Gülten Dinç, Türkiye

Prof. Dr. Ömür Elçioğlu, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Everest, Türkiye

Prof. Dr. Şefik Görkey, Türkiye

Prof. Dr. Gülsel Kavalalı, Türkiye

Prof. Dr. Kadircan Keskinbora, Türkiye

Prof. Dr. Taşkiner Ketenci, Türkiye

Prof. Dr. Gamze Kökdil, Türkiye

Prof. Dr. Arın Namal, Türkiye

Prof. Dr. Zuhâl Özeydin, Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Türkiye

Prof. Dr. Gülbin Özçelikay, Türkiye

Prof. Dr. Raşan Özen, Türkiye

Prof. Dr. Menşure Özgüven, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Sami Serin, Türkiye

Prof. Dr. Serap Şahinoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Sevgi Şar, Türkiye

Prof. Dr. Bahar Tunçtan, Türkiye

Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Türkiye

Prof. Dr. Selen Yeğenoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Nuran Yıldırım, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Acıduman, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Civaner, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Durukan, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ayşe Menteş Gürler, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selim Kadioğlu, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Çağatay Üstün, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Selim Altan, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda Gülay Kadioğlu, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Esin Karlıkaya, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Şükran Sevimli, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Hafize Öztürk Türkmen, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Gülay Yıldırım, Türkiye

İSTATİSTİK - STATISTICAL CONSULTANT: Prof. Dr. E. ARZU KANIK

*Alfabetik sıra ile - in ALPHABETICAL ORDER

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KINA

Henna From Past To Present

Elif Gizem Karaca ¹, Sevgi Şar ²¹Araştırma Görevlisi Ege Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı²Profesör Doktor, Ankara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı

ÖZ

Tarih boyunca pek çok hastalığın tedavisinde kullanılan kına (Lawsonia inermis); kınagiller (Lythraceae) familyasından olup, 2-6 metre uzunluğunda çiçekli bir bitkidir. Anavatanı Kuzeydoğu Afrika olmakla birlikte günümüzde bütün Kuzey Afrika, Hindistan, Pakistan ve Seylan gibi ülkelerde yetiştirilmektedir.

Kınanın tarihi serüveni antik devirlere kadar uzanmaktadır. Antik Mısır'da mumyaların tırnakları ve sargılarının kına ile boyanması ise tarihte bilinen en eski kullanımudur. Ayrıca kınanın, özellikle kadınlar arasında çok uzun dönemlerden beri kullanılan yaygın bir süslenme aracı olduğu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki ritüellerde de sıkça kullanıldığı bildirilmektedir.

Kına, çok eski dönemlerden beri Türk halk kültüründe de geleneksel törenlerde yer almış, el ve ayakları boyamak, saç renklerini değiştirmek gibi kozmetik amaçlarla kullanılmıştır. Öte yandan, kınanın Türk tıp tarihi ve halk hekimliğinde; egzama, yanık, baş ağrısı, göz ağrısı, balgam, ülser, yara, diyare, cüzzam, mantar gibi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı bildirilmiştir. Bu bağlamda, kına, Türk halk kültüründe, önemli bir yere sahiptir.

Bu derlemede, tarihi süreç içerisinde kınanın gerek kozmetik amaçlı, gerekse halk hekimliğindeki geleneksel kullanımı ve bu kullanımların günümüze yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kına Bitkisi, Geleneksel Tıp, Kozmetik

ABSTRACT

Throughout history, henna (Lawsonia inermis) is used in treatment of many diseases; belongs to Lythraceae family, is a flowering plant in 2-6 meters height. Although its homeland is North Africa, today it is grown in countries like entire North Africa, India, Pakistan, Ceylon.

Historical adventure of henna date back to ancient times. In ancient Egypt, dyeing of nails and wraps of mummies with henna is the oldest known use. It has been also reported that henna is a common adornment instrument especially among women for long years, frequently used in rituals in North Africa and Middle East.

Henna has taken part into traditional ceremonies, has been used for different cosmetic aims such as coloring hands and feet, dying the hair in Turkish culture since ancient periods. It has been also reported that henna is used in treatment of diseases such as eczema, burns, headache, eye pain, sputum, ulcers, scar diarrhea, leprosy, fungus in history of Turkish medicine and folk medicine. In this context, henna has a significant place in Turkish folk culture.

In this review, usage of henna for both cosmetic purpose and in traditional folk medicine in historical process and the reflections of these usages examined.

Key Words: Henna, Folk medicine, Cosmetic

GİRİŞ

Tarih boyunca gerek hastalıkların sağaltılmasında, gerek çeşitli ritüellerde, gerekse kozmetik amaçlarla kullanılan kına (*Lawsonia inermis*); kinagiller (*Lythraceae*) familyasındandır. Uzunluğu 2-6 metre arasında değişen, büyük çalı ya da küçük ağaç şeklinde tanımlanabilecek dikenli ve çiçekli bir bitkidir.¹⁻⁴ Gövdesinde birbirine karşılıklı duran tüysüz, yarı sesil eliptik, lanseolat damarlı yapraklara sahiptir. Meyveleri küçük 4-8 mm çapında kahverengimsi kapsüller şeklinde, tohumları ise 3mm çapında köşeli ve sert tohum kabuğu ile sarılmış vaziyettedir.²

Bileşiminde fenol bileşikler, naftokinon türevleri (başlıca lavson), terpenoidler, steroller, ksantonlar, alifatik bileşikler, kumarinler, karbonhidratlar, flavanoidler, esansiyel yağ ve diğer kimyasal bileşenler yer almaktadır.² Kına bitkisinin anavatanı Kuzeydoğu Afrika'dır. Ancak günümüzde Afrika'nın kuzeyi, İran, Hindistan, Pakistan, Arabistan, Seylan gibi ülkelerde ve ülkemizin de Güney Anadolu Bölgesi'nde yetiştirilmektedir.^{4,5} (Şekil 1a, 1b)

Şekil 1a. Kına (*Lawsonia inermis*)
([<http://www.saintlucianplants.com/cultivated/lawsiner/lawsiner.html> Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015])

Şekil 1b. Kına (*Lawsonia inermis*) (<http://www.saintlucianplants.com/cultivated/lawsiner/lawsiner.html> Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015])

Bu derlemede pek çok toplum için gerek sağlık, gerekse kültürel açıdan önemli bir yere sahip olan kına bitkisinin halk hekimliğindeki geleneksel kullanımının yanı sıra kozmetik amaçlı kullanımı ele alınmıştır. Kına bitkisinin farklı kültürlerdeki kullanımlarına dair örnekler sunulmuş ve bu uygulamaların günümüze yansımaları incelenmiştir.

KINANIN FARKLI KÜLTÜRLERDE KULLANIMI

Kınanın kozmetik ve ilaç olarak kullanımına dair veriler antik devirlere kadar uzanmaktadır. Tarihte bilinen en eski kullanımına ise Antik Mısır döneminde rastlanmaktadır. Antik Mısır döneminde mumyalarının tırnaklarının ve sargılarının kına ile boyandığı bildirilmiştir.⁶ Doğu Akdeniz'de ise Tunç devrinden beri doğum ve evlilik merasimleri gibi çeşitli geleneksel törenlerde ve halk hekimliğinde kına kullanıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. El, ayak ve tırnaklarına kına yakmış olarak tasvir edilmiş kadın figürlerini içeren en eski sanat eserine, Santorini'de kadınlar evinin duvarında rastlanmıştır. Bu eser de yaklaşık olarak M.Ö. 1627'den bu yana Doğu Akdeniz'de kınanın kullanıldığını destekler niteliktedir.⁷

Kına, Güney Asya'da ve özellikle Hindistan'da da çok eski dönemlerden beri yoğun olarak kullanılmaktadır.⁸ Hindistan'da ve çöl ikliminin hakim olduğu bölgelerde serinletici etki yaratması nedeniyle, ezilen kına yapraklarının çamurla karıştırılarak el ve ayaklara sürüldüğü bilinmektedir.⁹ Ayak yanmasının tedavisinde ise dövülen taze yapraklar sirke veya limon suyuyla karıştırılarak lapa halinde ayak tabanına uygulanmıştır.¹⁰

Kına başlıca yaprakları için yetiştiriliyor olmasına karşın; çiçekleri, tohumları, kökleri ve kök kabuğu da Hindistan'da geleneksel halk hekimliğinde kullanılmaktadır.^{9,11}

Kına çiçeklerinin serinletici, ateş düşürücü ve kardiyotonik etki gösterdiği ve çiçeklerden hazırlanan dekoksionunun bere ve çürüklere iyi geldiği belirtilmiştir. Toz edilip tereyağı ile karıştırılan kına tohumlarının dizanteriye karşı, kabuğundan hazırlanan dekoksionun da yanıklara karşı kullanıldığı bilinmektedir.^{9,10} Köklerinin ise gonore ve herpes enfeksiyonu için güçlü bir ilaç olarak kabul edildiği, kına kökleri ve çivit otu karışımından hazırlanan dekoksionun ise güçlü bir abortif olduğu rapor edilmiştir.⁹

Öte yandan Hint kültüründe kınanın doğurganlığı ve bereketi sembolize ettiği ve Hindu düşünlerinde geleneksel el ve ayak boyama işleminde sıkça kullanıldığı gözlenmiştir.^{8,9} Bunun yanı sıra Uzak Doğu ve Hindistan'da kına dövme yapmak için de kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemle kınanın doğrudan deriye uygulanması bilim adamları ve Avrupa sağlık otoriteleri tarafından endişeyle karşılanmaktadır.¹² Çünkü dövme yapmak amacıyla kullanılan kınanın bileşimine koyu renk vermesi ve uzun ömürlü olmasını sağlamak amacıyla gümüş nitrat, karmin, p-fenilendiamin gibi maddeler eklendiği bunların da alerjik reaksiyonlara neden olabileceği belirtilmiştir.⁷

Malezya halk hekimliğinde, kınanın taze yapraklarından hazırlanan lapa halk arasında ayaklardaki yanma hissini geçirmek için ve beriberi, cilt hastalıkları, çıban, sünnet yaralarının tedavisinde kullanılmaktadır. Yapraklarından hazırlanan dekoksionunun ise diş eti iltihabında gargara olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca kınanın doğum sonrası karın ağrılarını dindirdiği, emmenegog ve abortif etki gösterdiği bildirilmiştir.^{13,14}

Endonezya'da yapraklarından hazırlanan macun tırnak hastalıklarında ve herpes enfeksiyonunda, çok genç meyvelerinden hazırlanan merhem ise uyuz tedavisinde kullanılmıştır. Hoş kokulu çiçekleri de parfüm sanayiinde önemli bir yere sahiptir. Filipinler'de ise çiçeklerinin uyku getirici (soporifik) etki gösterdiği rapor edilmiştir.^{13,14}

Micahail S. Zavada'nın çalışmasına göre ise kınanın Kıbrıs'ta kullanıldığına dair ilk yazılı kaynaklar Dioscorides ve Plinius dönemine M.S. birinci yüzyıla dayanmaktadır. Plinius ve Dioscorides'e göre Yunanlılar balla karıştırılan kınayı yara, yangı, çıban, baş ağrısı ve ülser gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanmıştır. Yine aynı çalışmaya göre kına Kıbrıs'ta tedavi edici özelliğinin yanı sıra sabun otu (*Saponaria officinalis*) ile karıştırılarak saç boyamada kullanılan bir kozmetik ajan görevi de üstlenmiştir.⁶

Öte yandan kına Müslümanlar için önemli bir yere sahiptir.¹⁵ Hz Muhammed'in başı ağrıdığı zaman kınayı başına sarması, yaralarına merhem niyetine sürmesi sebebiyle dini bir misyona da sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁶

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki ritüellerde de sıkça kullanıldığı, yaprağından elde edilen tozunun turuncu-kırmızı bir boya rengi vermesi sebebiyle de pek çok kültürde özellikle kadınlar arasında saç boyamak, elleri, tırnakları ve ayakları çeşitli desenlere boyamak suretiyle kullanılan yaygın bir süslenme aracı olduğu bilinmektedir.⁶ Bazı kültürlerde de kına yakmanın şan ve bereket getirdiğine, kadınları nazardan ve kem gözlerden koruyacağına inanılmaktadır.⁷

Ayrıca kına tarihte mantar patojenlerine karşı el ve ayaklara uygulanırken bit ve kepek oluşumunu engellemek amacıyla da saçlara uygulanmıştır. Kınanın karaciğer ve sindirim bozukluklarının tedavisinde, cüzzamda doku kaybının azaltılmasında, diyabetik ayak, ülser, egzama, mayasıl, kabakulak gibi rahatsızlıkların geleneksel tedavisinde de kullanıldığı rapor edilmiştir.^{7,17,18}

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ve HALK HEKİMLİĞİNDE KINA

Dilimize Arapça hınna sözcüğünden yerleşmiş olan kına, Türk halk kültüründe de geleneksel törenlerde, hastalık sağaltmada ve kozmetik amaçlarla kullanılması bakımından önemli bir yere sahiptir.¹⁹

Türk halk kültürünün önemle korunan gelenek ve göreneklerinden bir tanesi kına yakma geleneğidir ve bu geleneğin İbrahim Peygamber ile başladığına inanılmaktadır. Rivayetlere göre İbrahim Peygamber oğlu İsmail'i kurban ederken bir kınalı koç gelmiş ve Allah tarafından İsmail'in yerine bu koçun kurban edilmesi istenmiştir. Bu olay ile kına yakma geleneğinin doğduğu, o günden sonra da adak ve kurbanlıkların süslenmeye başlandığı belirtilmiştir.²⁰

Öte yandan Türk inançlarında kına yakılan varlığın seçilmiş, adak edilmiş olanı sembolize ettiği, ona zarar vermenin ise uğursuzluk ve felaket getireceği düşünülmektedir²¹

Günümüzde de Türk halk kültüründe kına yakma geleneği sürdürülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda; kesilecek kurbanı, askere gidecek gençlere, gelinlere, sünnet edilecek çocuklara, hatta ahirete hazırlama adına ölüm döşeğindeki yaşlılara da kına yakıldığı gözlenmektedir.²⁰⁻²² Kesilecek kurbanı kına yakılmasının temelinde Allah yoluna kurban verilerek Allah'a karşı görevini yerine getirmenin sevincinin yattığı düşünülmektedir.^{20,23} Askere giden gençlerin başına ya da eline kına yakılması da askerin görevine daha candan sarılması gerektiğini ve yeri geldiğinde vatani için kurban olabileceğini hatırlatma amacı gütmektedir.²⁰⁻²³ Sünnet ise Türk kültüründe erkeklığe atılan ilk adım olarak nitelendirildiği için sünnet olacak çocuklara temiz bir başlangıç yapması amacıyla kına yakılır.²² Geline kına yakılmakta, çünkü gelinin ailesi kızını gelenek ve göreneklerimizimize göre baba ocağından başka bir eve göndermekte, kocasına ve yeni evine kurban etmektedir. Kına aynı zamanda temizliğin, saflığın, iyi niyetin ve bereketin simgesi olduğu için kına yakma töreni coşku ile kutlanmakta ve bu törene de kına gecesi adı verilmektedir.²⁰⁻²³ Bazı yörelerde ise kına gecesinde gelinin ellerine, ayaklarına veya başına yakılan kına ertesi sabah hamamda bir kutlama yapılarak yıkanmakta, bu kutlamaya da kına hamamı denilmektedir.²⁶(Şekil 2a, 2b, 2c)

Şekil 2a. Ele Kına Yakılması (<http://www.bizimgazete.bg/k%C3%BCl%3%BCr-ve-sanat/k%C4%B1na-yakma-gelene%C4%9Fi#>. VazOdfntmko Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015)

Şekil 2b. Ele Kına Yakılması (<http://horozz.net/kina-hakkinda-hersey.html> Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015)

Şekil 2c. Ayağa Kına Yakılması (<https://en.wikipedia.org/wiki/Henna> Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015)

Kına özellikle yapraklarında yoğun miktarda ihtiva ettiği lavson isimli kimyasal bileşikten ötürü turuncu-kırmızı renkte boyar madde özelliğine sahiptir.^{25,26} Bu nedenle çok eski dönemlerden beri Türk halkı tarafından el ve ayakları boyamak, saç renklerini değiştirmek gibi çeşitli kozmetik amaçlarla kullanılmıştır. Divan edebiyatının iki önemli şairi olan 16.yy'da yaşamış Bâkî ve 18.yy'da yaşamış olan Nedîm'in gazellerinde sevgilideki güzellik unsurları arasında sıkça eline kına yakmış sevgiliden bahsedilmesi bu durumu destekler niteliktedir.²⁷ Tabip Mustafa Ebu'l-Feyz'in İlder Uzel tarafından sadeleştirilmiş Tuhfe'tül-Müteehhilin: Evlilik Armağanı isimli eserinde de kınanın

kadınların parmaklarında ziynet eşyası vazifesi gördüğü belirtilmiş, ele yakıldığında çeşitli değerli taşların rengine ulaşan kına terkiplerine yer verilmiştir.²⁸

Günümüzde de kına kozmetik amaçlarla kullanılmaya devam etmektedir. Kına, aktarlarda ve marketlerde paketler içerisinde toz halinde satılmasının yanı sıra “doğal saç boyası”, “bitkisel saç boyası”, “kına seti” adlarıyla piyasada satılan pek çok preparatın ve eczanelerde satılan bazı kozmetik amaçlı piyasa preparatlarının da bileşiminde yer almaktadır.¹² (Şekil 3)

Şekil 3. Kına Tozu (<https://en.wikipedia.org/wiki/Henna>
Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2015)

Ayrıca çiçeklerinden elde edilen esansı da parfümeride bir hayli önem taşımaktadır.⁹ Ancak Tüketici Güvenliği Bilimsel Komitesi Eylül 2013'te yayınladığı “Lawsonia inermis Üzerine Görüş” isimli belgede içeriğindeki lavson oranı maksimum %1.4 olduğu takdirde kınanın saç boyası olarak güvenli bir şekilde kullanılabileceğini rapor etmiştir. Kınanın vücut boyası olarak kullanımına dair bir değerlendirme ise yapılmamıştır.²⁹ FDA tarafından ise kınanın vücut boyama sanatında doğrudan deriye uygulanması onaylanmamıştır.^{7,30}

Kına, Türk Tıp Tarihi'nde de çok eski dönemlerden beri kullanılmaktadır. İbn-i Sînâ'nın El Kânûn Fi't-Tıbb adlı eserinde kaynatılmış kınanın yangılı ve balgamlı şişleri kurutmak suretiyle iyi ettiği, haricen uygulandığında ateş yanıklarına iyi geldiği, cerahatler üzerinde kardeşkanı gibi etki ettiği belirtilmiştir. Ayrıca kına çiçeğinin sinir ağrılarına iyi geldiği ve felçle ilgili ilaçların terkibine girdiği, yağının ise fiziksel güçsüzlüğü giderdiği, sinirleri rahatlattığı ve kırık kemiklere yararlı olduğu rapor edilmiştir. Yine aynı eserde, kınanın ağızda çıkan yaralara ve fistüllere iyi geldiği, boğaz hastalıkları için hazırlanan ilaç terkiplerinin bileşimine girdiği, rahim ağrılarında kullanıldığı ve sirke ile karıştırılarak haricen başa tatbik edildiğinde baş ağrısını giderdiği belirtilmiştir.³¹ Öte yandan Şenocak'ın doktora tezinde İbn-i Sînâ'nın romanlara konu olmuş tedavi yöntemlerine yer verilmiştir. Bu eserde; sıtma hastalığının tedavisinde, kına kabuğu eritilmiş sıcak şarabın 3 saatte bir hastaya içirildiği, kılıç yarası tedavisinde ise yara kor ateşte yanmış bıçakla dağlandıktan sonra üzerine kına ekildiği bu sayede yaranın çabuk kapanmasının sağlandığı rapor edilmiştir.³² “Bergamalı Lokman Hekim Galenos” isimli eserde ise ceviz yaprağı veya tavşan otu ile kaynatılıp saça sürülen kınanın göz ağrısına iyi geldiği rapor edilmiştir.³³

Kına, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Mücerreb-Nâme isimli eserinde de Henna veya Kınna adıyla Tiryak-ı fâruk'un terkiibinde yer almakta, ayrıca ağrı kesici olarak da kullanılmaktadır.^{34,35} 15. yüzyılda ünlü Türk hekimi İbn-i Şerîf“Yâdigâr” adlı eserinde ise sarı balmumu, çamsakızı ve zeytinyağıyla karıştırılıp merhem haline getirilen kınanın yaraların tedavisinde kullanıldığını kaydetmiştir.³⁶

16. yüzyılda kına, kuru üzümle dövülerek hap şekline getirilmiş ve halk arasında balgam söktürmek amacıyla kullanılmıştır. Yine aynı yüzyılda rezene tohumu ile yoğurularak hazırlanan kına lapası baş ağrısına karşı kullanılırken, nezle için de karpuz suyu ve sirke ile karıştırılan kına, hamamdan çıkınca başa yakı biçiminde sarılmıştır.^{20,22,37} Balıkesir'de yürütülen bir yüksek lisans tezinde de kınanın baş ağrısı ve nezle tedavisinde kullanıldığı ve buna dair verilerin 16. Yüzyılda yaşamış olan Hekim Nidai Efendi'nin “Menafi ün-Nas” isimli eserinde yer aldığı belirtilmiştir.²³ Az su ile kaynatılan kına ise göz ağrısı için başa sürülmüştür.^{20,22}

Elazığ'da yürütülen bir çalışmaya göre ise 17. Yüzyılda kınanın kaynatılmasıyla elde edilen su, ağızdaki yaraları kurutmak adına Türk hekimi Salih Bin Nasrullah Efendi tarafından gargara olarak kullanılmıştır.³⁷ Yine aynı yüzyılda su ile karıştırılarak hamur haline getirilen kına ayak tabanına sürülerek çocuklarda görülen çiçek hastalığının tedavisinde kullanılmıştır.^{22,37}

Bunların yanı sıra kınanın halk hekimliğinde egzama, yanık, kesik, göz ağrısı, ülser, diyare, cüzzam, mantar, nasır, siğil, diyabet, kalp hastalıkları gibi hastalıkların tedavisinde ve düşük yapma amacıyla kullanıldığına dair kaynaklar bulunmaktadır.^{2,20,37} 2004 yılında yapılan bir araştırma sonucunda ise kinin, kına veya ebegümece kaynatıp içmenin Anadolu'da bilinen çocuk düşürme yöntemlerinden biri olduğu belirlenmiş ve araştırmaya katılan kadınların %2,6'sının düşük yapmak amacıyla bu yöntemi kullandıkları saptanmıştır.³⁸

KINANIN FARMAKOLOJİK AKTİVİTESİ

Kınanın, geleneksel halk hekimliğinde kullanıldığı endikasyonlardan yola çıkılarak, pek çok ülkede in-vivo ve in-vitro çalışmalar yürütülmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda da kına bitkisinin pek çok farmakolojik aktivitesinin bulunduğu saptanmıştır.

Kınanın, geleneksel halk hekimliğinde kullanıldığı endikasyonlar göz önünde bulundurularak günümüzde farklı ülkelerde yürütülen in-vivo in-vitro çalışmalar sonucunda farmakolojik açıdan önemli bir bitki olduğu ve pek çok farmakolojik aktivitesinin bulunduğu saptanmıştır.^{1,7,39,40,41}

Örneğin Nijerya'da yerel halk yanık tedavisinde kurutulup toz edilmiş kına yapraklarından hazırlanan bir macun kullanıyormuş. Bunun üzerine yapılan farmakolojik çalışmalar sonucunda kına yapraklarından hazırlanan ekstrenin yanık yarasının oluşmasına neden olan mikroorganizmaların büyümesini inhibe ettiği saptanmıştır. Bu bulgu yanık yara enfeksiyonu tedavisinde kınanın kullanımını destekler niteliktedir.³

Hindistan'da geleneksel halk hekimliğinde antihelmentik olarak kullanılan kına üzerinde yapılan başka bir in-vitro çalışma sonucunda kınanın antihelmentik etki gösterdiği saptanmıştır.⁴²

Irak'ta impetigo, karbonkül, fronkül, enfekte egzama ve enfekte yaralar gibi çeşitli cilt enfeksiyonlarına sahip kişiler üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda da kına yapraklarından hazırlanan ekstrenin antimikrobiyal aktivite gösterdiği belirlenmiştir.¹

Ülkemizde kınanın halk hekimliğinde sıklıkla yara iyileştirici olarak kullanılması nedeniyle yapılan bir başka çalışmada ise %45 kına, %45 tereyağı ve %10 tentürdiyottan oluşan karışım bir köpeğin yaralı ön ve arka bacağına uygulanmış ve kısa sürede iyileşme kaydedilmiştir. Bu sonucun da kınanın içerisinde bulunan, alkaloidlerin, trimoterpenlerin ve tanenlerin yarayı kurutucu, kontraksiyonunu sağlayıcı ve epitelizasyonu teşvik edici" etkilerinden kaynaklandığı düşünülmüştür.³⁷

Farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda kınanın bileşiminde bulunan lavson gibi naftokinon türevi boyar maddelerin antibakteriyel ve antifungal etkinlikleri olduğu gözlenmiştir.^{37,41,43,44} Fareler üzerinde yürütülen çalışmalarda da kınanın anti-tümoral etkinlik gösterdiği belirtilmiştir.^{41,45} Bunların yanı sıra kınanın; antioksidan, antidiyabetik, tüberkülostatik, antitripanazomal, antifertilite, immünmodülatör, nootropik, abortif, antikoagülan, analjezik, antiparaziter, antiviral, antienflamatuar, hepatoprotektif aktivitelerinin bulunduğu da saptanmıştır.^{2,9,45}

SONUÇ

Kına, geçmişte olduğu gibi günümüzde de kozmetik amaçlarla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Doğal boyar madde özelliği nedeniyle sentetik boyar maddelere kıyasla insanlar tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Bu bağlamda piyasada satılan pek çok kozmetik preparatın bileşiminde yer almaktadır. Ancak Tüketici Güvenliği Bilimsel Komitesi ve FDA kınanın boyar madde olarak kullanılabilmesi için belirli standartlara sahip olması gerektiğini ve bileşiminde bulunan p-fenilendiamin gibi sentetik maddelerin akut toksisite gösterebileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda piyasada satışı söz konusu olan tüm kına preparatlarının kalite kontrol çalışmalarının yapılmasının gerektiği düşünülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü, 2003 yılında gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların %80'inin temel sağlık bakımlarını sürdürmek için geleneksel bitkisel ilaçlara ve tedavilerde yöneldiğini belirtmiştir.^{2,8} Günümüzde yapılan pek çok in-vivo, in-vitro çalışma sonucunda elde edilen veriler de kınanın

halk tababetindeki kullanılışıyla örtüşür nitelikte çok sayıda farmakolojik aktivitesinin olduğunu göstermektedir. Ancak toplum tarafından güvenli bir şekilde kullanılabilmesi için kına bitkisi üzerinde yapılan çalışmaların daha ileri düzeylere taşınmasının ve kaliteli, etkin ve güvenilir preparatlarının hazırlanmasının önem arz ettiği düşünülmektedir.

BİLGİ

Bu çalışma, 10-13 Haziran 2015 tarihlerinde Malatya'da gerçekleşen IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde poster bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Al-Rubiay KK et al. Antimicrobial Efficacy of Henna Extracts. *Oman Med J* 2008; 23(4):253-256.
2. Makhija IK et al. Lawsonia inermis From Traditional Use To Scientific Assessment. *African Journal of Pharmaceutical Sciences and Pharmacy* 2011; 2(1):145-165.
3. Muhammad HS, Muhammad S. The Use of Lawsonia inermis linn. (henna) in The Management of Burn Wound Infections. *African Journal of Biotechnology* 2005; 4(9):934-937.
4. Baytop T. Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi Geçmişte ve Bugün. 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 1999: 263-264.
5. Tanker M, Tanker N. Farmakognozik Cilt 2 Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara 1990: 268.
6. Zavada MS. The Historical Use of Henna (Lawsonia inermis L) In the Balkans. *Thaiszia Journal of Botany* 1993; 3:97-100.
7. Semwal RB, Semwal DK, Combrinck S, Cartwright-Jones C, Viljoen A. Lawsonia inermis L. (henna): Ethnobotanical, Phytochemical and Pharmacological Aspects. *Journal of Ethnopharmacology* 2014; 155:80-103.
8. Kozmetik Ürünlerin Tarihi. [Erişim Tarihi: 8 Haziran 2015] <http://www.dermoday.com/dosyalar/1235044094.pdf>
9. Chaudhary G, Goyal S, Poonia P. Lawsonia inermis Linnaeus: A Phytopharmacological Review. *IJPSDR* 2010; 2(2):91-98.
10. Jain VC et al. Pharmacognostical and Preliminary Phytochemical Investigation of Lawsonia inermis L. Leaf. *Rom J Biol - Plant Biol* 2010; 55(2):127-133.
11. Kamal M, Jawaid T. Pharmacological Activities of Lawsonia inermis Linn: A Review. *International Journal of Biomedical Research* 2010; 1(2):62-68.
12. Emmioğlu EA. Kozmetiklerin Doğası. *Bilim ve Teknik Dergisi* 2009; 78-83.
13. Orwa C et al. Agroforestry Database 4.0. 2009 [Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2015] http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Lawsonia_inermis.PDF
14. Duke JA, du Cellier JL. *CRC Handbook of Alternative Cash Crops*. United States of America, 1993: 291.
15. Ahmad YA. *Islamic Medicine the Key to a Better Life*.
16. Ögüt Eker G. "Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri". *Millî Folklor* 1998; 5(40):15-30.
17. Bayatlı O. Şifalı Otlar ve Lokman Hekim. *Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları*, 1989: 48,50.
18. Yılmaz M. Türkiye'de Kına Yakma Geleneği ve Kına Türküleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halkbilimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Sivas*, 2010.
19. Dursunoğlu H. Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2014; 9(9):145-155.
20. Yardımcı M. Geleneksel Kültürümüzde Ve Âşıkların Dilinde Kına. [Erişim Tarihi: 16 Mart 2015] http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBİYATI/mehmet_yardimci_geleneksel_kultur_asiklar_kina.pdf
21. Kalafat Y. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. *Ankara 1990*: 307, 310.
22. Çeltikçi O. Türk Kültüründe "Kına" ve Akdeniz Bölgesi Uygulamaları. *Türkbilim Sonbahar* 2009; 1:27-36.
23. Tokmak Y. Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir* 2009.
24. Demir ZS. Türk Hamam Müzesi ve Kına Hamamı Sergisi. *Journal of Ankara Studies* 2013; 1(2):48-55.
25. Zeybek N. *Farmasötik Botanik Kapalı Tohumlu Bitkiler (Angiospermae) Sistematigi ve Önemli Maddeleri*. Ege Üniversitesi Basım Evi İzmir 1985: 220
26. Jain VC, Shah DP, Sonani NG, Dhakara S, Patel NM. Pharmacognostical and Preliminary Phytochemical Investigation of Lawsonia inermis L Leaf. *Rom J Biol - Plant Biol* 2010; 55(2): 127-133.
27. Kandemir F. Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları. *Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne* 2008.
28. Tabip Mustafa Ebu'l-Fez. *Tuhfe'tül-Müteehhilin: Evlilik Armağanı*. Sadeleştirilmiş Metin İltar Uzel. *Kebikeç Yayınları, Ankara* 2005: 41-43.
29. Scientific Committee on Consumer Safety, Opinion on Lawsonia inermis (Henna). *Colipa n° C169, European Union*. Eylül 2013: 39. [Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2015] http://ec.europa.eu/health/scientific_committees/consumer_safety/docs/sccs_o_140.pdf
30. US Food and Drug Administration, Temporary Tattoos, Henna/Mehndi, and "Black Henna". [Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2015] <http://www.fda.gov/MedicalDevices/ProductsandMedicalProcedures/HomeHealthandConsumer/ConsumerProducts/ContactLenses/ucm108569.htm>
31. Kahya E. İbn-i Sînâ, *El Kânûn Fi't-Tıbb*. Ankara, 2000.
32. Şenocak E. İbn Sînâ Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ* 2005: 320-321.

33. Bergamalı Lokman Hekim Galenos. Bergama Belleten 18, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Eylül 2010: 313.
34. Uzel İ, Süveren K. Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerreb-Nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp eseri 1468). Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.
35. Şar S. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Eseri Mücerreb-Nâme'de Yer Alan Bazı Tıbbî Bitkilerin Günümüzdeki Kullanımlarıyla Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi, 15-18 Ekim 2008, Amasya.
36. Altıntaş A, Okutan MY, Koçer D, Yıldız M. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif. İstanbul 2004.
37. Polat E. Kronik Enfekte Yaralı Bir Köpekte Kına (Lawsonia inermis) Bitkisinin Tedavi Amaçlı Kullanılması. Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 2014; 3(2):93-97.
38. Sevindik FN, Açık Y, Gülbayrak C, Akgün D. Elazığ İl Merkezinde Yaşayan Evli Kadınların İstemli Düşük Yapmak Amacıyla Uyguladıkları ve Bildikleri Geleneksel Yöntemler. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni 2007; 6(5):321-324.
39. Guha G et al. Antioxidant Activity of Lawsonia inermis Extracts Inhibits Chromium(VI)-Induced Cellular and DNA Toxicity. Hindawi Publishing Corporation Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine 2011; Article ID 576456, 9 pages doi:10.1093/ecam/nep205
40. Satish S, Raghavendra MP, Raveesha KA. Management of Seed Borne Fungal Pathogens of Sorghum Seeds by Aqueous Extract of Lawsonia inermis L. Journal of Biopesticides 2010; 3(1 Special Issue):237 -241.
41. Berenji F, Rakhshandeh H, Ebrahimipour H. In Vitro Study of The Effects of Henna Extracts (Lawsonia inermis) on Malassezia Species. Jundishapur Journal of Microbiology (2010); 3(3):125-128.
42. Bairagi GB, Kabra AO, Mandade RJ. Anthelmintic activity of Lawsonia inermis L. Leaves in Indian Adult Earthworm. International Journal of Research in Pharmaceutical and Biomedical Sciences 2011; 2(1):237-240.
43. Deveoğlu O, Karadağ R. Genel Bir Bakış: Doğal Boya Maddeler. Fen Bilimleri Dergisi 2011; 23(1):21-32.
44. Abulyazid I, Mahdy EME, Ahmed RM. Biochemical Study For The Effect Of Henna (Lawsonia inermis) on Escherichia coli. Arabian Journal of Chemistry 2013; 6:265-273.
45. Zümrütdal E, Özasan M. A Miracle Plant for the Herbal Pharmacy; Henna (Lawsonia inermis). International Journal of Pharmacology 2012; 8(6):483-489.

HEMŞİRELİK TARİHİNDE BİR ÖNCÜ “SAFİYE HÜSEYİN ELBİ”

A Pioneer in the History of Turkish Nursing “Safiye Hüseyin Elbi”

Şerife Yılmaz Gören ¹, Neyyire Yasemin Yalım ²

¹ Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu; Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

² Profesör, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

ÖZ

Hemşirelik insan gereksinimlerinden doğmuş ve başlangıcı, insanın varoluşuna kadar uzanan bir meslektir. Oldukça zengin bir geçmişe sahip olan hemşirelik mesleğinin köklerini binlerce yıl öncesine götürmek mümkündür. Her ne kadar tarih sadece büyük adamlar tarihi olmasa da, alanlarında öncü kişilerin hayatları, meslek adına yaşadıkları sıkıntılar, mesleklerinin ilerlemesine sundukları katkıların gün yüzüne çıkarılması, gelecek nesillerin bundan faydalanması, mesleklerin ilerlemesi adına büyük katkılar sunacaktır. Bir mesleğin bugünkü durumunu anlamak ve yorumlamak için geçmişe, hatta ilk çağlara kadar gitmek, tarihsel gelişimine göz atmak; mesleğin nasıl ortaya çıktığını, tarihsel süreçte nasıl geliştiğini ve günümüze gelene kadar geçirdiği dönemleri bilmek gerekir.

Türk tıp tarihi ve hemşirelik tarihi adına önemli bir öncü olan, Besim Ömer Paşa tarafından açılan hemşirelik kurslarına katılan ilk gönüllülerden, Balkan Savaşları'nda gönüllü hemşire olarak çalışan, yurt içi ve yurtdışında hemşirelik adına önemli çalışmalarda yer alan, hayatını hemşirelik eğitimine adanmış, kadınların sosyal hayata dahil olmalarında etkin rol oynayan, modern bir Cumhuriyet kadını olan Safiye Hüseyin Elbi adının son yıllara kadar toplum, hatta hemşireler tarafından bile bilinmiyor olması ve Safiye Hüseyin Elbi hakkında yapılmış çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Türkiye'de modern hemşireliğin öncüsü olarak kabul edilen Safiye Hüseyin Elbi'nin hemşirelik alanına katkılarının topluma yeterli düzeyde ulaştırılmadığı görülmüştür. Elbi hakkında yapılan çalışmalarda da bilimsel kimliği ve yaptığı çalışmaları yerine, ağırlıklı olarak hayatı ve anıları ele alınmıştır. Yaptığımız bu çalışmada Türk hemşirelik tarihinin önemli ismi Safiye Hüseyin Elbi daha görünür kılınmaya çalışılmış; elde olan kısıtlı bilgilerle, hemşirelik adına değerli katkıları olan Elbi'nin tanınırlığının artırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safiye Hüseyin Elbi, ilk Türk hemşire, Hemşirelik Tarihi

ABSTRACT

Nursing is a profession existing as an answer to the human needs and dating back to the human existence. It is possible to track down the history of nursing to the earliest ages of human history. Although the history is not just a composition of pioneers' stories, revealing the life stories of pioneers, especially focusing on impediments they had during their professional lives, their contributions to the development of their fields provides remarkable assistance to the future generations for making progress in their career. To understand and evaluate a profession's present state, it is necessary to trace it back in time till its emergence and follow-up its development until the day.

Safiye Hüseyin Elbi, a modern woman in contemporary Turkey, has an important role in inclusion of woman in social life in Turkey. She was one of the first volunteers attending to the nursing courses given by Besim Ömer Paşa as well as being a volunteer nurse in the Balkan Wars. Moreover, she involved in work in nursing fields both nationally and internationally. Although she is a crucial pioneer in the history of medicine and nursing in Turkey because she dedicated her life to the nursing education, she has received public attention in the last few years; she was not recognized even by the nurses in Turkey and there has been only a few research about her in the literature. Although she is an important figure for the history of Turkish medicine, her contributions to the nursing profession is not adequately shared with the general public. Her life story and a couple of interesting events from her memoirs are discussed, rather than her scientific and professional identity. The main aim of this study is to highlight the significance of Safiye Hüseyin Elbi as a nursing pioneer in Turkey; to increase her recognizability by using very limited information and to clarify the profession's development in historical process.

Key Words: Safiye Hüseyin Elbi, first Turkish nurse, Nursing History

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(2):38-45

Geliş Tarihi-Received: 12.08.2015; Kabul Tarihi-Accepted: 04.03.2016

İletişim-Correspondence Author: Şerife Yılmaz Gören, Düzce Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu, Düzce University Health High School, Düzce-Türkiye

serifeyilmaz83@hotmail.com

GİRİŞ

Bakım verme, adı hasta bakımı ya da hemşirelik olarak anılmasa da insan gereksinimlerinden doğmuş ve başlangıcı, insanın varoluşuna kadar uzanan bir meslektir. Zengin bir geçmişe sahip olan hemşirelik mesleği, köklerini binlerce yıl önce bilimsel olmasa da hemşirelerin, sevgi ve şefkatle hasta bakım, sağaltım yaklaşımlarından almıştır.¹

Bakım ve tedavi eski zamanlardan beri kadınlar tarafından üstlenilmiştir. Kadın, ateşlenen çocuğuna, avlanırken yaralanan eşine bakmış, tedavi etmiştir.² Annelerin, eşlerin doğal sorumluluğu olarak görülen hasta bakımı, daha çok kadınlara uygun bir uğraş olarak görülmüş; kadın mesleği olarak algılanan hemşirelik de toplumun kadına biçtiği eş ya da anne rolü ile özdeşleştirilmiştir.³ Kadının bakım verici rolü ile başlayan hemşirelik tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, tarihsel süreçte cinsiyetle ilgili kalıp yargılardan etkilenecek arka planda kalmış ve ihmal edilmiştir.⁴

Bir mesleğin bugünkü durumunu anlamak ve yorumlamak için geçmişe, hatta ilk çağlara kadar gitmek, tarihsel gelişimine göz atmak; mesleğin nasıl ortaya çıktığını, tarihsel süreçte nasıl geliştiğini ve günümüze gelene kadar geçirdiği dönemleri bilmek gerekir.

Tarihin objektif şekilde anlaşılması biraz da tarihsel süreç içerisinde yeterince yer almayan figür ve kahramanların hatırlanmasıyla mümkün olacaktır. Safiye Hüseyin Elbi'nin kızkardeşi Nesime Dölen'in torunu Prof. Dr. Emre Dölen'e ulaşıldığında⁵ Safiye Hanım'la ilgili kendisinin kaleme aldığı bir çalışma⁶ ve Prof. Dr. Nuran Yıldırım'ın Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik⁷ kitabında Safiye Hanım'a ayırdığı bir bölüm dışında başka kaynak olmadığını dile getirmesi; Safiye Hüseyin Çanakkale'nin Kadın Kahramanı⁸ kitabının yazarı İsmail Bilgin'le görüşüldüğünde⁹ konuyla ilgili çok az kaynak bulunduğunu ifade etmesi Elbi hakkında çalışmaların yetersizliğini desteklemektedir.

Hemşirelik denince herkesin aklına Florence Nightingale gelmektedir. Toplumumuzda Florence Nightingale ismini bilmeyen neredeyse yokken kendi tarihimizden biri olan Safiye Hüseyin Elbi'nin yeterince tanınmadığı; Türkiye'deki hemşirelerin dahi bu isme yabancı oldukları düşünülmektedir. Profesyonel bir mesleğin üyesi olan hemşirelerin, mesleklerinin geçmişine ve tarihine sahip çıkmaları, meslek adına onurla mücadele edenlerin hak ettikleri değeri görmeleri için üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmeleri gerekmektedir.

Hemşirelik mesleğine önemli katkıları olan Elbi hakkında yapılan çalışmalarda bilimsel kimliği ve yaptığı çalışmaları yerine, ağırlıklı olarak hayatı ve anıları ele alındığı; Elbi'nin katkılarının topluma yeterli düzeyde ulaştırılmadığı görülmüştür. Çalışmamızda elde olan kısıtlı bilgilerle, hemşirelik adına değerli katkıları olan Safiye Hüseyin Elbi'nin tanınırlığının artırılması amaçlanmıştır.

TÜRK TIP TARİHİNDE HEMŞİRELİK ve SAFİYE HÜSEYİN ELBİ'Yİ HAZIRLAYAN NEDENLER

Ülkemizin tarihinde hemşireliğin önemi savaşlarla ortaya çıkmıştır. Türk Hemşirelik Tarihi savaşlara dayanmaktadır. Modern hemşireliğin temeli Balkan, Çanakkale ve I. Dünya Savaşı gibi savaşlara katılan kadınların yaptıkları uygulamalar (yara debridmanı, bakımı, çevre sanitasyonu, triaj, nazogastrik sonda takılması, kan ve kan ürünlerini uygulama, anestezi, yoğun bakım hemşireliği, psikolojik bakım, şoka müdahale, aşılama vs.) sayesinde atılmıştır.¹⁰ Hekimlik mesleğinin ilerlemesine karşılık, Türk kadınının çalışmasına engel olan olumsuz sosyal etkenler nedeniyle hemşirelik tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yavaş gelişen bir meslek olmuştur. Savaşlar gibi sağlık alanında ortaya çıkan zorlayıcı gelişmeler sırasında, yeni yataklı sağlık kurumlarının açılmasına veya sayıca artmalarına, hekimlikte ilerleme olmasına karşın, hastalara bakacak eğitilmiş hemşirelerin olmaması ve bunun yol açtığı başarısızlıklar Besim Ömer Paşa gibi hekimlerin bu konu üzerinde çalışmasına neden olmuştur.¹¹

Balkan Savaşı'yla birlikte Türk kadını hastanelerde çalışmaya başlamıştır. Türk kadınının hemşireliğe eğilmesinde özellikle bu savaşın önemli rol oynadığı söylenebilir.¹² Birinci Dünya Savaşı'nda eğitilmiş kadın hastabakıcı ihtiyacı doruk noktaya ulaştığında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hemşirelik mesleğinin önemini ortaya koyarak eğitimini başlatmıştır. Ayrıca Cemiyet 1911 Trablusgarp, 1912 Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı'nda gerek cephe ve gerekse cephe gerisinde hastaneler kurarak, yaralılara hizmet vermiş, elindeki tüm imkânlarla halkın yardımına koşmuş ve özellikle sosyokültürel düzeyi yüksek kadınların hastanelerde gönüllü hastabakıcılık yapmalarını sağlamıştır.¹¹⁻¹⁵

Balkan Savaşları sırasında Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde 6, Çanakkale Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde 8, Gelibolu Seyyar Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde 7, Çanakkale ve Gelibolu'da görevli Cambridge Hilâl-i Ahmer Vapuru'nda 15, Çanakkale Hint Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hastanesi'nde 12 hastabakıcı görev yapıyordu.¹³ Birinci Dünya Savaşı'nda hastanelerde görev yapan hastabakıcı sayısı ve hastanelerin yazılı olduğu bir listede ise toplam 284 hastabakıcının çalıştığı belirtilmektedir. Aynı tarihlerde Almanya'da 67 bin 34'ü kadın, toplam 178 bin 53 hastabakıcı hizmet vermekteydi. Macaristan'da ise Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında 12 bin gönüllü hastabakıcı yetiştirildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde de hemşire sayısı yeterli durumdaydı.¹⁴⁻¹⁵ Diğer ülkelerle kıyaslandığında ülkemizdeki bu sayı, savaş ortamında bir ülkenin ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzak görünmekte, yaşanan hemşire ve hasta bakımı sıkıntısını göstermektedir.

I. Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu tarafından gönderilen 7 Kızılhaç hemşiresinin Türk ordusunda yaralı askerlere baktığı bilinmektedir.¹⁴ Ayrıca Besim Ömer Paşa tarafından üniversite konferans salonunda verilen kursları tamamlayanlar Çanakkale'de gönüllü olarak çalışmışlardır. 1916 yılında hastanelerde çalışmak üzere 24 hastabakıcı görevlendirilmiştir.¹⁶

Dönemi değerlendirecek olursak; hemşire ihtiyacı o kadar fazladır ki; çeşitli yazılarda müslüman kadınlar hastabakıcı olmaya teşvik edilerek hastabakıcılık mesleği övülmekte, yerli ve yabancı resamlara sulu boya çalışmalar yaptırılarak, kartpostallarla, pullarla kadınlar bu mesleğe davet edilmekteydi. Aynı zamanda hastabakıcılık görevini yapan kadınların birer kahraman olarak kabul edilmesi gerektiği anlatılmakta ve böylece meslek daha cazip hale getirilmeye çalışılmaktaydı.^{14,17}

Gerek savaş zamanlarında gerekse savaş sonrasında ülkemizde hastabakıcı sayısının az olması sürekli sıkıntı yaratmıştır. Milli Mücadele yıllarında devam eden bu sorun kurslarla, kısa sürede yetiştirilen gönüllülerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sık sık gazetelere ilan vererek hastabakıcı aramıştır. O ilanlardan biri olan İkdam Gazetesi'nde 10 Temmuz 1922'de yayınlanan ilanda başvuru şartları ve sınava girebilme koşullarına yer verilmiştir.¹⁷ Sabah Gazetesi de, hastabakıcılık kurslarında eğitim görenler ile Balkan Harpleri'nden dolayı deneyimli hanımların başvuruda bulunmaları konusunda bir ilana yer vermiştir. Müracaat edenler çok kısa sürede hastanelere tayin edilmişlerdir.¹⁵ Bu süreçte Besim Ömer Paşa'nın öncülüğünde ve gayretleriyle, varlıklı ve nüfuzlu kadınlardan destek alınarak, kadınlar tarafından hasta bakımı verilmesinin önü açılmıştır. Özellikle Safiye Hüseyin Elbi'nin bu konuda büyük rol oynadığı bilinmektedir. Çalışmanın devamında Safiye Hüseyin Elbi'den elde olan sınırlı kaynaklar ışığında bahsedilecektir.

SAFİYE HÜSEYİN ELBİ

Hayatı

Türkiye'de hemşireliğin öncüsü olan Safiye Hüseyin Elbi'nin doğum tarihiyle ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. İstanbul Ansiklopedisi Elbi'nin 1888'de doğduğunu ifade ederken; kızkardeşi Nesime Hanım'ın torunu Prof. Dr. Emre Dölen yazısında Elbi'nin doğumunu 29 Haziran 1882 olarak ifade etmiştir. Elbi, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Ferik Ahmet Besim Paşa'dır. Ahmet Besim Paşa, 8 Eylül 1850'de Girit'in Kandiye Limanı'nda doğmuştur. Ahmed Besim Paşa çok iyi İngilizce bildiği için "İngiliz Ahmed Paşa" olarak anılmaktadır. 1864'de girdiği Mekteb-i Bahriye'nin makine kısmını 1865/1866'da Harbiye Sınıfı'na terfi ederek birincilikle ve üsteğmen olarak bitirmiştir. Tersane-i Âmire'de başmühendis yardımcısı olarak göreve başlamış, 1876'da başmühendis olmuştur. 16 Kasım 1909'da koramiral rütbesiyle emekliye ayrılmıştır. Ahmed Besim Paşa, ileri görüşlü, vatansever bir kişidir. Dölen, Ahmed Besim Paşa'yı makine tasarım açısından makine mühendisliğinin Türkiye'deki kurucusu olarak adlandırmaktadır. Ayrıca İngiltere'de Institution of Mechanical Engineers (Makine Mühendisleri Enstitüsü)'nün tek Türk üyesidir. Ahmed Besim Paşa 31 Ağustos 1928'de vefat etmiştir.¹⁸⁻¹⁹

Annesi İngiliz soylularından Hammond Wilward'ın kızı Josephine Wilward'dır. (ölm. 25 Nisan 1936) Evlendikten sonra Müslüman olup Firdevs adını almıştır.⁶

Sosyokültürel düzeyi yüksek bir aileden gelen Safiye Hüseyin, bir kız, üç erkek kardeşe sahiptir. Diğer kardeşleri gibi kendisi de Avrupa'da eğitim almış, İngiliz ve Alman kız mekteplerinde öğrenim görmüştür.¹⁸ Kardeşlerinden Şükrü Ulman ve İskender Ulman doktor, Harun Ulman deniz inşaat yüksek mühendisidir.

Kız kardeşi Nesime Mukadder Dölen de kendisi gibi gönüllü olarak Balkan Savaşı sırasında Asarı Atika Müzesi Hastanesi'nde hemşirelik yapmıştır.⁶

Elbi, deniz yarbayı olan Hüseyin Bey ile evlenmiştir. Hüseyin Bey, denizyolları teşkilatı müdürlüğü ve dış ülkelerde deniz ataşelikleri yapmıştır. Fatma Nihade ve Tarık adında iki çocukları vardır. Elbi, 8 Temmuz 1964'de Gureba Hastanesi'nde vefat etmiştir ve Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸

Mesleğe Başlangıcı

Daha çocuk yaşlardayken hemşireliğe merak saran Elbi, mesleğe Florence Nightingale'e olan hayranlığıyla başladığını 1954'de bir gazeteciyle söyleşisinde şöyle ifade eder:¹⁹

*"Büyükbabam Miralay Şükrü Bey, Kırım Harbi sırasında Florence Nightingale'i Kırım'a götüren geminin süvarisiydi. Çocukluğum hep Florence Nightingale'in hikayeleri, efsaneleri ve hayatını dinleyerek geçti. Evimizde bu insanın resmi asılıydı. Bu resmi seyrederken içimde hep böyle bir kadın olmak arzusunu duyardım. Babam Bahriye Sermühendisi Ahmet Paşa "Ben Florence Nightingale'in elini öptüm" diye övünürdü. Balkan Harbi'nde memlekette hastabakıcı yoktu. İngiltere buraya sağlık ekibi göndermiş, heyet şimdiki Arkeoloji Müzesi olan yere yerleşmişti. Ebüzziya Tevfik Bey, babamın çok iyi arkadaşıydı. Babama İngilizce bilen hastabakıcı aradıklarını söylüyordu. Bunu duyunca kardeşim ve ben müracaat ettik. Babam da kocam da hiç itiraz etmediler, üstelik bizi teşvik ettiler. Ben artık evimi, çocuklarımı unuttum, hastalara daldım..."*²⁰

Balkan Savaşlarında, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbullu kadınları yaralı askerlere bakmak için göreve çağırdığında Safiye Hüseyin ve kardeşi Nesime ilk başvuranlar arasındadır. Elbi, kardeşi Nesime Hanım'la birlikte önce bağış olarak yatak ve yorgan toplama işi ile hastanelerin kurulmasında görev almıştır. İki kardeş çok iyi düzeyde İngilizce bildikleri için İngiliz hekimlerin görev yaptığı İngiliz Kızılhaçı'na tahsis edilen Müze Hastanesi olarak bilinen Âsar-ı Atika Müzesi'ne (İstanbul Arkeoloji Müzesi) gönderilirler. Elbi, böylelikle hemşireliğe ilk adımını atar. Özellikle savaş yaralılarının tedavisine ayrılan bu hastanede Elbi, hasta ve yaralılara bakmış, ameliyat hemşireliği yapmıştır. Bu hastanede görev yaptıkları süre zarfında Müze Müdürü Halil Ethem Bey kendi lojmanını Safiye Hanım ve kardeşi Nesime Hanım'a tahsis etmiştir. Elbi, geçici hastanelerin kapatılmasının ardından pratik hemşirelik bilgisini geliştirmek için anatomi kitapları okumaya başlar. Elbi, hayranlık duyduğu, hayalini kurduğu mesleğe adımını atmış ve eğitimine başlamıştır. Daha sonra aile dostları olan Besim Ömer Paşa'nın 1913-1914 yıllarında Üniversite konferans salonunda düzenlediği hemşirelik kurslarına devam eder.^{6,7,11,19}

Safiye Hüseyin Elbi, mesleğe başladığında yere kadar beyaz önlük, gömlek giymekte, ağız burun açık şekilde, başı beyaz bir örtüyle örtmekte ve sol kolda da Hilâl-i Ahmer pazubenti takarak görev yapmaktadır.¹⁹

Çalışmaları

Elbi, ilk görevini Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde yaptı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti'nin kurucularındandır. Balkan Savaşları'nda ilk gönüllü Kızılay Hemşiresi olarak çalışmıştır.^{7,18} Petrol lambalarıyla, fenerleriyle gece geç saatlere kadar pansuman yaptıklarını, ameliyatlara katıldığını, aylarca dinlenmeden yorucu tempoda çalıştığını dile getirmiştir.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda da görev yapmıştır. Savaş başlamadan önce hastabakıcı kurslarına katılmış, Hilâl-i Ahmer Galata ve Cağaloğlu Hastanelerinde gönüllü hastabakıcılık yapmıştır. Özellikle tetanoz ve gazlı gangren hastalıklarını çok sık gördüğünü ve bu hastalıklarda uzman olduğunu ifade etmiştir. Bir müddet sonra Hilâl-i Ahmer Hastanesi yapılan Bezmi Âlem Sultanisi'ne görevlendirilmiştir. Burada bir müddet çalıştıktan sonra kendi isteğiyle Reşit Paşa Hastane Gemisi'nde çalışmaya başlamıştır. Ağır yaralıları Çanakkale'den vapurla İstanbul'a taşıyan, gerektiğinde ameliyatlara yapılan Reşit Paşa Hastane Gemisi'nde Alman ve Avusturyalı hemşireler arasında tek Türk hemşire ve başhemşire olarak görev yapmıştır. Bombardıman altında zor şartlarda geçen bu görevi başarıyla tamamlamıştır.^{7,18,19, 21}

I. Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki Türk esirlerin ve öğrencilerin durumunu incelemek, ihtiyaçlarını tespit etmek ve gerekli çalışmaları yapmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Avrupa'ya gönderilmiştir.^{7,21} Alman ve Avusturyalı esirleri memleketlerine götüren Korkovado Vapuru ile yola çıkmıştır. Berlin'deki bütün öğrencilerin gemi ile yurda gönderilmesini sağlamıştır.

Elçilik imamıyla birlikte savaşta hayatını kaybeden 27 öğrenci için çelenk yaptırıp mezarlarını ziyaret etmiştir. Aylarca sadece öğrencilerin bulunduğu yerleri dolaşıp birçoğunun geri getirilmesine önyak olmakla kalmayıp, Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyetine de bağış sağlamıştır.^{19,22} Cenevre Federal Bank'tan Hilâl-i Ahmer'e gelen belgeden Safiye Hüseyin Elbi ve Münire İsmail'in 10.000 Fr. bağış sağladıkları anlaşılmaktadır.²³

Hilâl-i Ahmer'in kadın görevlilerinin yurtdışına gideceğine ilişkin haber 15 Şubat 1919 tarihli Memleket gazetesinde şu şekilde yer almıştır: "*Safiye Hanım, Balkan Harbinde yaralılarına bakımı ve bu harpte çeşitli hastanelerde hastabakıcı sıfatıyla çalışmış, Çanakkale'nin cehennemi siperlerine kadar giderek mukaddes vazifesini ifa etmiştir. Münire Hanım dört senelik hizmetini bu fedakârlıkla sürdürmüş, çeşitli nişan ve madalyalarla onurlandırılmışlardır.*" denilmektedir.¹⁷ Elbi'nin bu görev sonrası yazdığı rapordaki izlenimleri dikkat çekicidir. Elbi'nin de hemşirelik mesleğine bakışında, mesleğe kutsallık atfedişinde, Florence Nightingale'de olduğu gibi mesleği kendisine gelmiş ilahi bir emir olarak kabul ettiği görülmektedir. Safiye Hüseyin Elbi görev dönüşü hazırladığı raporda izlenimlerini şöyle anlatıyor. "*... Savaşta cepheye cesaretle giden bir asker gibi, hangi vasıta ile olursa olsun, biran evvel yola çıkıp, vatan hasreti çeken çocuklarımıza yardım etmeyi ilahi bir emir telakki ediyordum. Şansımıza Barış Vapuru isabet etti. Gemide memleketlerine iade edilen 900 kusura Alman ve Avusturyalı esir vardı...*"²⁴

Elbi, İstanbul'a döndüğünde henüz kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) idare heyetine alındı. "Save the Children Fund" ile çalışmaya başlamış ve bu kurumun müfettişi seçilmiştir.¹⁹

11 Aralık 1924'de İstanbul'da yapılan Kızılay Kongresi'nde, Safiye Hüseyin Elbi'nin de aralarında bulunduğu heyet (Besim Ömer Akalın, Akil Muhtar Özden, Tevfik Sağlam) bir hemşire okulu açılmasına karar vererek çalışmalara başlamıştır.¹¹ Elbi, Kızılay Hemşire Okulu kurucularındandır ve burada öğretmenlik yapmıştır.¹⁸

Hilâl-i Ahzar Cemiyeti (Yeşilay Cemiyeti)'nin ilk kadın üyesi olarak idare heyetinde görev almıştır.^{18,19}

Veremle Savaş Derneği'nin kurucu üyelerinden ve Türkiye Kadınlar Derneği kurucularındandır.¹⁸

Modern bir Cumhuriyet kadını olan Elbi, hemşirelik adına yaptığı çalışmalar dışında özellikle kadınların sosyal hayata dâhil olması için çalışmalarda bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezine haftanın birkaç günü giderek sanat evi ile ilgilenmiştir.¹⁹

1924 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılması kararlaştırılan, 1925'de açılan Kızılay Hemşire Okulu'nda çok emeği olan Elbi, okulun hem idare heyetinde hem de eğitim kadrosunda görev almıştır. Fransızca derslerini yürütmesi dışında okulun bütün eksikleriyle ilgilenmiştir.^{19,25}

23 Ağustos 1933 yılında kurulan, şu anki adıyla Türk Hemşireler Derneği olan Türk Hasta Bakıcılar Cemiyeti'nin de kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Ayrıca cemiyet başkanlığını da üstlenmiştir.^{11,26}

Elbi, kadınların hemşireliğe yönlendirilmesi için çalışan Besim Ömer Paşa'nın yardımcılığını yapmıştır.¹⁸

Elbi, Avrupa, Hindistan ve Kuzey Amerika'ya ziyaretlerde bulunmuştur. İyi seviyede yabancı dil bilgisiyle Amerika heyeti tarafından gönderilen İngilizce belgeleri Türkçe'ye çevirdiği arşiv belgelerinde yer almaktadır.²⁷ Çalışmaları gerek yurtiçinde gerek yurtdışında takdir görmüştür. Şefkat nişanları, madalyaları, birçok makalesi, konferansları bulunmaktadır. Hilâl-i Ahmer'den, Cehaletle Mücadele Derneği'nden, Üniversiteli Kadınlar Derneği'nden aldığı onur belgeleri vardır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin verdiği, 1921 yılından beri her sene dağıtılan Florence Nightingale Madalyasını, 21 Kasım 1921'de İstanbul'daki Fransız Salib-i Ahmer Başkanı Mösyö de Clousie'den almıştır. Bu madalyaya layık görülen ilk Türk kadınıdır ve bu madalyaya layık görülen başka bir Türk hemşire olmamıştır.^{7,18,22} Elbi'nin Florence Nightingale madalyasına layık görüldüğü Kızılay arşivi belgelerinde yer almaktadır.^{21,28} Bunların dışında hizmetleri, "İngiliz Coronation Medal, İngiliz Kızılhaç Madalyası, Şefkat Nişanı 2. Rütbe, Harbi Umumi Madalyası, Laponya Kızılhaç Nişanı 1. Rütbe, Fransız Kızılhaç Madalyası" madalyaları ile ödüllendirilmiştir.¹⁹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından da gümüş madalyaya layık görülmüştür.²⁹ Elbi'ye madalyası Hilâl-i Ahmer tarafından hastanede tedavi ettirildiği sırada Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Heyeti tarafından takdim edilmiştir.³⁰

Hayatını hemşireliğe, hemşirelik eğitimine adayan Elbi, Hemşirelik Yüksekokulu açabilmek için çalışmalar yapan, 1956 yılında kurulan, bugünkü adı ile Florence Nightingale Hemşire Mektepleri ve Hastaneleri Vakfı olan vakfın kurucularındandır.^{11,18,31}

Modern Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte ülkemizin hemşire ihtiyacını karşılamak ve hemşirelik eğitim ve uygulamalarını geliştirmek amacıyla birçok toplantıya katılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aktif olarak hemşirelik yapmayan Elbi, hem hemşirelik hem Kızılay adına yurtiçi ve yurtdışında birçok çalışmada yer almıştır.⁷

Savaş yıllarından sonra Safiye Hanım mesleğine bir kat daha bağlanmıştır ve özellikle meslek örgütlenmesinde, dış örgütlerle bağlantı kurulmasında aktif görev almıştır. Çeşitli uluslararası kongrelere katılmıştır. Florence Nightingale madalyası almakla uluslararası bir üne kavuşan Elbi, Hilâl-i Ahmer'i temsilen hemşirelikle ilgili birçok uluslararası kongreye gönderilmiştir.⁷

Safiye Hüseyin Elbi dört uluslararası kongreye katıldığı; İstanbul'da düzenlenen kongreyi hazırladığını, toplam beş kongreye katıldığını ifade etmiştir.¹⁹ 27-31 Temmuz 1927 tarihlerinde Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Hemşirelik Konferansı'na Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi'ni temsilen katılmış, Kızılhaç ileri gelenleri tarafından ağırlandı.⁷ 1927 yazında World Federation Against Alcoholism Cemiyeti'nin davetiyle iştirak ettiği Amerika'daki kongreye gittiğinde Gençlik Kızılhaç'ının kongresine de katılmış, birçok hastane gezerek hemşirelerle temaslarda bulunmuştur. Ayrıca 1920 yılında Hilâl-i Ahzar Cemiyeti tarafından düzenlenen kongreye katılmıştır.¹⁹

Hemşirelik mesleğinin Türkiye'de gelişmesinde olduğu gibi, Safiye Hüseyin Elbi'nin mesleğe başlamasında ve meslek hayatı boyunca, yakın aile dostları olan Besim Ömer Paşa'nın etkisi büyüktür.

Tanınırlığı

Elbi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gönüllü hemşireliği ve Florence Nightingale gibi itibarlı bir madalyaya layık görülmesi, modern Cumhuriyet kadınıni temsil etmesi gibi nedenlerle Hilâl-i Ahmer tarafından bir sembol haline getirilmiş ve ilk Türk Hemşiresi olarak nitelendirilmiştir.⁷ Döneminde hem yurtiçinde hem de yurtdışında bu kadar tanınıyor olmasına rağmen günümüzde yeterince tanınmamaktadır. Bu bölümde ülkemizde Safiye Hüseyin Elbi'nin nasıl ve ne kadar tanındığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Elbi'nin yaşadığı döneme bakıldığında sadece hemşirelik adına değil Türk kadını adına da önemli çalışmalara özverili bir şekilde katıldığı görülmektedir.

Ülkemizde Florence Nightingale ismini bilmeyen yok denecek kadar azdır, Nightingale'in adı okullara ve hastanelere verilmiş, hakkında kitaplar yazılmışken; Safiye Hüseyin Elbi o kadar şanslı olamamıştır. Safiye Hüseyin Elbi adı medyada yeterince duyulmamaktadır. Türkiye'de her yıl Florence Nightingale'in doğum günü olan 12 Mayıs Hemşireler Günü olarak kutlanırken; Safiye Hüseyin Elbi'nin adı neredeyse hiç geçmemektedir. Elbi'nin tanınırlığının az olmasının hatta meslektaşları tarafından bile yeterince tanınmıyor olmasının elbette birçok farklı nedeni olabilir.

- Hemşirelerin hemşirelik tarihine yeterince ilgi göstermemesi,
- Hemşirelik eğitim müfredatlarında hemşirelik tarihi derslerinin yeterince bulunmaması,
- Hemşirelik tarihinin hemşireliğe giriş, deontoloji gibi derslerin içeriğinde yer alması, fakat yeterince verilememesi,
- Hemşirelikle ilgili kongre, konferans gibi etkinliklerde Safiye Hüseyin Elbi ve diğer meslek öncülerinin adlarının yeterince zikredilmemesi,
- Hemşirelik tarihi ile ilgili çalışmaların sadece bu alana özel ilgisi olan akademisyenler tarafından yapılması; tıp fakültelerinde olduğu gibi hemşirelikte bu alana özgü anabilim dalının olmaması gibi birçok neden sıralanabilir.

Tarih genellikle erkek egemen bir yaklaşımla yazılmaktadır. Kadınların toplumsal yaşama yaptıkları katkılar kayda değer bulunmamış, belirli zamanlarda kadınlar tarih dışı bırakılmışlardır.³² Bunda kritik ve önemli savaşlarda rol alan komutanlarla birlikte; düşünce, bilim ve teknoloji alanında da erkek egemenliği ve sayıca kadınlara oranla fazla olmaları da etkili olmuştur. Berktaş'ın da değindiği gibi tarih iktidar ilişkileri ağının önemli bir ögesidir ve kayda geçirilen deneyimler içinde kadınlar uzunca bir süre yer bulamamışlardır.³² Bu düşünceden hareketle Elbi'nin de hakettiği kadar görünür olamamasının bir nedeninin de toplumun cinsiyetçi bakış açısından kaynaklanan tarih anlayışı olduğu söylenebilir.

Safiye Hüseyin Elbi, yönetmenliğini Serdar Akar ve Kemal Uzun'un yaptığı Çanakkale Yolun Sonu adlı 2013 yılı Türkiye yapımı filmde Behice Hemşire karakteriyle seyirciyle buluşturulmuştur. Özetle filmin hikâyesi ise şöyledir: Safiye Hüseyin, Çanakkale'de gönüllü olur. Üç yabancı dil bilen, eğitimli ve kendini mesleğine adanmış Safiye Hüseyin, sahra hastanelerinde yaralı askerlerin yardımına koşar. Kader Safiye'yi, biri Türk diğeri İngiliz iki keskin nişancı ile aynı hastane çadırında buluşturur. Genç hemşire Safiye Hüseyin, Aydınlı Bekir Çavuş ile Manchester'lı Tommy ile birlikte insanlığa büyük bir ders verir.

Çanakkale Savaşları hakkında edebî faaliyetleri yanı sıra bilimsel çalışmaları ile tanınan İsmail Bilgin, Elbi'nin hayatını "Safiye Hüseyin Çanakkale'nin Kadın Kahramanı"⁸ adlı romanda ele almış ve anılarını paylaşmıştır. Ayrıca Taha Toros'un, genellikle mesleklerinde zirveye çıkmış, hizmetleriyle, anılarıyla yaşatılması gereken kişileri kaleme aldığı "O Güzel İnsanlar"²⁴ adlı kitabında Elbi'ye ayırdığı bir bölüm bulunmaktadır.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Senatosu'nun 31.08.2012 tarihli kararıyla Safiye Hüseyin Elbi adı üniversitedeki bir konferans salonuna verilmiştir. 16 Mayıs 2014'de de Zonguldak Sağlık Yüksekokulu Konferans Salonu'na Safiye Hüseyin Elbi adı verilmiştir. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu'nda ve Maltepe Üniversitesi'nde Safiye Hüseyin Elbi Amfileri mevcuttur. 17-19 Ekim 2014'te Kastamonu'da düzenlenen V. Ulusal Tıp Günleri Dr. Mustafa Reşit Galip (Baydur) ve Hemşire Safiye Hüseyin (Elbi) anısına düzenlenmiştir.

SONUÇ YERİNE

Elbi, çocukluğunda hayran olduğu mesleği yapmak için her şeyi göze almış ve bütün sıkıntılara, tehlikelere göğüs gererek bu mesleği icra etmiş, her koşulda mesleğin gelişmesi ve ilerlemesi için üstün çaba sarf etmiş, kendini mesleğine ve meslektaşlarının eğitimine adanmış, idealist, örnek bir kişilik ve örnek bir hemşiredir. Bu çalışmada Safiye Hüseyin Elbi'nin hemşirelik tarihine katkıları anlatılmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar tarih sadece büyük adamlar tarihi olmasa da, alanlarında öncü kişilerin hayatları, meslek adına yaşadığı sıkıntılar, mesleklerinin ilerlemesine sunduğu katkılar gün yüzüne çıkarılarak, gelecek nesillerin bundan faydalanması, mesleklerin ilerlemesi adına büyük katkılar sunacaktır.

Türk tıp tarihi ve hemşirelik tarihinde önemli bir öncü olan Safiye Hüseyin Elbi adının son yıllara kadar toplum, hatta hemşireler tarafından bile bilinmiyor olması, Safiye Hüseyin Elbi hakkında yapılmış çalışmaların yetersizliği dikkat çekicidir. Son yıllarda Elbi adının daha sık duyulması, bazı kurum ve kuruluşlarda amfilere, konferans salonlarına isminin veriliyor olması geç de olsa sevindirici, ancak yetersizdir. Hemşirelik akademisyenlerinin Elbi başta olmak üzere hemşireliğe katkı sağlayan ilk ve öncü hemşireler hakkında, özellikle arşiv araştırmalarıyla da desteklenen çalışmalar yapması gerekmektedir.

BİLGİ-TEŞEKKÜR

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda doktora semineri ve 10-13 Haziran 2015'de Malatya'da düzenlenen IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Yazarlar Türk Kızılay Arşivi çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür eder.

KAYNAKLAR

1. Karagözoğlu Ş. Bilimsel Bir Disiplin Olarak Hemşirelik. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2005;9(1): 6-14.
2. Minkowski WL. Women Healers of the Middle Ages: Selected Aspects of their History. Am. J. Public Health 1992;82(2): 288-295.
3. Öz F. Sağlık Alanında Temel Kavramlar. İmaj İç ve Dış Ticaret AŞ. Ankara; 2004. p. 48-49.
4. Turan N, Öztürk A, Kaya H, Atabek Aştı T. Toplumsal Cinsiyet ve Hemşirelik. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi. 2011;4(1): 167-173.

5. Prof. Dr. Emre Dölen ile 05 Aralık 2014 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
6. Dölen E. Balkan Savaşı'nda bir Hemşire: Nesime Ahmed (Dölen) Hanım (1894-1976). In: Yıldırım N, (editör). Sağlık Alanında Türk Kadını. İstanbul; 1998:388-426.
7. Yıldırım N. Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik Tarihi. Koç Üniversitesi Yayınları.İstanbul; 2014.p. 8-15,151-154.
8. Bilgin İ. Safiye Hüseyin Çanakkale'nin Kadın Kahramanı. Timaş Yayınları.İstanbul; 2013.
9. İsmail Bilgin ile 05 Aralık 2014 – 07 Aralık 2014 tarihlerinde yapılan elektronik posta yazışması.
10. Bebiş H, Özdemir S. Savaş, Terör ve Hemşirelik. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi 2013;21(1):57-68.
11. Erhan Şentürk S. Hemşirelik Tarihi. Nobel Tıp Kitabevi. İstanbul; 2011.
12. Özaydın Z. Start of Nursing in Turkey and Samples from its Development in the Last Thirty Years. T Klin J Med Ethics, Law and History 2002;10:258-262.
13. Atabay M. Hilâl-i Ahmer. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ 2011;9(10-11):71-86.
14. Uluşoy MF. Türkiye'de Hemşirelik Eğitiminin Tarihsel Süreci. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 1998; 2(1): 1-8.
15. Esenkaya A. Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ 2011;9(10-11):58.
16. Kurnaz Ş. Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını. 2. Baskı. T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. Ankara; 1991. p. 18-20, 54-55.
17. Tepekaya M, Kaplan L. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2003;10:147-202.
18. Elbi (Safiye Hüseyin). İstanbul Ansiklopedisi. Koçu Yayınları. Cilt 9. İstanbul; 1968.p. 4993.
19. Türk Hemşireliğinin Çok Büyük Kaybı; Safiye Hüseyin Elbi'nin Kendi Kalem ile Hayat Hikayesi. Kızılay Dergisi 1964;2(16):12-13.
20. Evren B. İlk Kadın Hemşiremiz Safiye Hüseyin. Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi 2000;31:46.
21. Türk Kızılay Arşivi. Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından 12 Mayıs 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 330/23 no'lu belge. 1923.
22. Karal Akgün S, Uluğtekin M. Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a 1. Kitap. TDV Yayınları. Ankara; 2002. p. 74,176.
23. Türk Kızılay Arşivi. Cenevre Federal Bank tarafından 10.03.1919 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 979/50 no'lu belge.
24. Toros T. O Güzel İnsanlar. Aksoy Yayıncılık. İstanbul; 2000. p. 11-14.
25. Karal Akgün S, Uluğtekin M. Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a 2. Kitap. THK Basımevi. Ankara; 2001. p. 98.
26. Birol L. Kızılay Hemşireleri 50 yıl İnsanlık Hizmetinde. Türkiye Kızılay Derneği. Ankara; 1975. p.105.
27. Türk Kızılay Arşivi. Dr. Hakkı Şinasi Paşa tarafından 04 Mayıs 1338 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 1283/6 no'lu belge.
28. Türk Kızılay Arşivi. Kızılhaç Dernekleri Ligi, Claude Hill tarafından 11.06.1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 1244/58 no'lu belge.
29. Hilâl-i Ahmer ve Kızılay Tarafından Kendilerine Madalya Tevcih Edilenler 1868-1968. Türkiye Kızılay Derneği Onursal Üyeleri 1968. Türkiye Kızılay Derneği Basımevi. Ankara; 1968. s. 12.
30. Türk Kızılay Derneği. 100 yıl İnsanlık Hizmetinde 1863-1963. Türkiye Kızılay Derneği Basımevi. İstanbul; 1964. p. 12.
31. Pektekin Ç. Hemşireliğin Üniversiter Düzeye Yükselişinde İstanbul [2010 Avrupa Kültür Şehri]. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 2010:175-180.
32. Berktaş F. Tarihin Cinsiyeti. Metis Yayınları; 2012.

ANATOMİ TİYATROLARINDAN GALERİLERE BEDEN

Body: From Anatomical Theatres to Galleries

Suzan Tepe Yılmaz ¹Cebraail Yılmaz ²

¹ Yardımcı Doçent, Düzce Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Heykel Bölümü

² Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Öz

Beden, insanoğlunun ölümden sonra yeniden dirilme inancıyla bütünlüğünün korunduğu, diğer taraftan da meraktan ve bilme isteğinden dolayı araştırma konusu bir varlık olmuştur. Mumyalama, rahat taşınabilmesi ve gömülebilmesi için parçalara ayrılması, ölüm sebebinin öğrenilmesi amacıyla açılması (otopsi) dışında müdahale edilmeyen beden, Arap-Yunan tıbbının etkisiyle -anatominin tıbbın temeli olduğu düşünceleri- 12. yüzyıldan itibaren Ortaçağ Avrupası'nda araştırılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde hekim ve ressamlar aracılığıyla resmedilen anatomik çalışmalar hem o dönem tıp eğitiminin temelini oluşturmuş hem de bu araştırmaların yapıldığını gösteren tarihi belgeler olarak günümüze kadar gelmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde ise bedenin keşfedilmesi ve bilginin toplumla paylaşılabilmesi amacıyla -ilk olarak 1584'te Padova'da- kalıcı anatomi tiyatroları inşa edilmiş ancak ölüm sebebinin öğrenme ve insanı tedavi etme, toplumu bilgilendirme amacıyla anatomi tiyatrolarında bedenlerin sergilenmesi yerini günümüzde gelişen teknolojiye rağmen bedenin öğrenilmesi -kas, iskelet yapısı, organlar- söylemiyle gönüllülerden ya da hastanelerden alınan sahihsiz bedenlerin plastinasyonla galerilerde sergilenmesine bırakmıştır. Bu çalışmada, bilme isteğinden nesneleştirmeye uzanan bedenin izlenme süreci görsel belgelerle sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beden, teşrih, anatomi tiyatrosu, galeri

ABSTRACT

Because of curiosity and willingness of knowledge, body is a research base entity, of which unity has been saved with the human belief of resurrection. The body, which cannot be intervened, except mummifying, breaking the body to pieces for carrying and burying it easily, holding a post mortem for knowing the reason of death, with the influence of Arabic-Greek Medicine-thoughts of anatomy is the basis of medicine- , has started to be researched from 12th century in Medieval Europe. In the later periods, anatomic works that was painted by the doctors and artists became the basis of education of medicine and has come to these days as a historical documents showing that it was researched at that time.

In the 16th century, for discovering the body and sharing the knowledge with the society, permanent anatomical theatre was built firstly in Padova in 1584, but for learning the body-muscle, skeleton and organs- instead of exhibiting the bodies, today despite the developing technology, volunteers bodies' or the unowned bodies' plastinations becomes to be exhibited in galleries. In this study, the process of the searching the body that lying from willingness to making it an object, will be tried to present with visual documents.

Key Words: Body, dissection, anatomy theatre, gallery

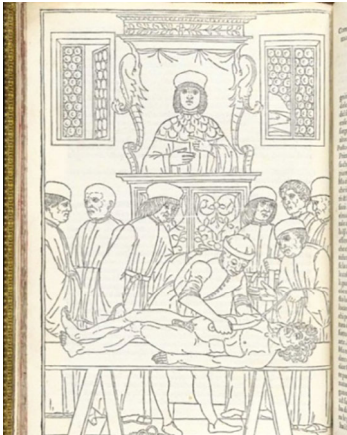
Lokman Hekim Tıp Dergisi 2016; 6(2):46-52

Geliş Tarihi-Received: 01.12.2015; Kabul Tarihi-Accepted: 25.02.2016

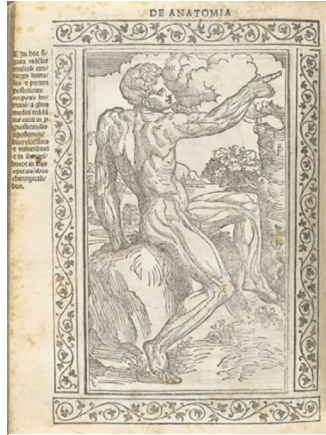
İletişim- Correspondence Author: Cebraail Yılmaz, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli University The Institute of Health Sciences, Kocaeli-Türkiye
drcabiryilmaz@gmail.com

Ölünün gömülmesi, mumyalama, ölüm sebebinin öğrenilmesi gibi sebepler dışında teşrih, anatomiye duyulan merakla başlamıştır. 12. ve 13. yüzyıllarda başladığı düşünülen teşrihin (insan bedeni için) temelini, Yunan ve Arap tıbbının oluşturduğu görülmektedir. Anatomi ve fizyolojinin temelini oluşturduğu kabul edilen ve halka açık anatomi incelemeleri yapan Galenus (M.S. 129-200) “tabiatın işlerini gözlemlemek (...) isteyen anatomi kitaplarına bel bağlamak yerine, kendi gözlerine güvenmeli”¹ diyerek uygulamalı çalışmayı salık vermiştir. Latinceye çevrilen Huneyn İbn İshak’ın Mukaddime’si, Ali Abbas’ın Kitabü’l Melikî’si, Razi’nin Kitab-ül Havi fi’t-Tıbb’ı, Zehrâvî’nin El-Tasrif’i, İbn Rıdvan’ın Galen’in Ars Medica’sı üzerine yorumları, İbn Sina’nın El-Kanun fi’t-Tıbb’ı, İbn Rüşd’ün Külliyât’ı gibi eserlerin de anatomi bilmenin önemi üzerinde durmaları anatomiye olan merakı artırmış ve bir yöntem olarak teşrih kabul görmüştür.^{1,2}

Tıp eğitimi için anatomik incelemeler ilk önce öğretmeninin evinde yapılırken sonrasında açılan – Montpellier, Padova, Bologna gibi- büyük üniversitelere, daha doğru bir ifade ile tıp fakültelerine taşınmıştır.^{2,3} Anatomi gösterimi yılda bir kez halka açık olarak yapılmış ve bu gösteriler ilk önce geçici anatomi tiyatrolarında gerçekleştirilmiştir. Bologna’da hoca olan ve tıp çalışmaları programına insan organlarının diseksiyonunu koyan Mondino Luzzi, 1306 yılında halka açık insan bedeni diseksiyonunu yürütmüş ve 1316 yılında öğrencileri için anatomi ansiklopedisi *Anathomia corporis humani*’yi yazmıştır.^{3,4} Kitapta illüstrasyon yoktur ancak 1493 yılında resimli olarak basılmıştır.³ Mondino’nun diseksiyon metodu, hiyerarşik bir düzen içindedir. Anatomi profesörü süslü büyük bir sandalyede oturur, Avicenna, Galen ya da kendi anatomi metinlerinden konuşarak diseksiyonu yürütür; diseksiyon; demonstrat olarak nitelendirilen bir cerrah tarafından yapılır, ostensor adı verilen bir kişi profesörün tarif ettiği hassas organları bir değnekle gösterme işini yapardı.^{4,7} Mondino’nun metoduna uygun bir çizim Johannes de Ketham’ın yazdığı *Fasciculus medicinae*’de mevcuttur (Şekil 1). Anatomi kitabı yazan başka bir hekim de Berengario da Carpi (1460-1530)’dir ve yazdığı “Anatomia carpi” isimli eseri de resimlidir (Bazı resimlerin ressam ve baskı ustası olan Hugo de Carpi tarafından yapılmış olabileceği düşünülmektedir). (Şekil 2). Özellikle Carpi’den sonra anatomistlerle sanatçılar arasında iş birliği sağlanmış ve sanatçılar, estetik boyut katmakla birlikte kadavrayı hareketlendirmişlerdir.¹ (Şekil 3).

Şekil 1. Johannes de Ketham’ın Fasciculus medicinae’den “Diseksiyon”

Şekil 2. Anatomia Carpi’den bir çizim

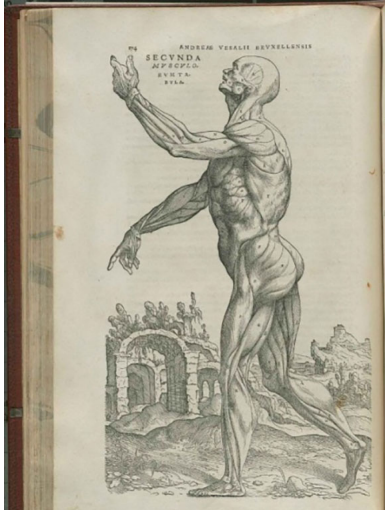

Şekil 3. Juan Valverde deAmusca, Kendi derisini taşıyan vücut, 1560

Okuyucunun izleyiciye dönüşebilmesi, uygulama yapamayanlar ya da kadavra olmadığında bir kaynak olabilmesi için anatomi kitabını – *Fabrica* - resimlendiren ve modern anatominin kurucusu olarak kabul edilen bir başka önemli anatomist de Andreas Vesalius (1514-1564)’tur.^{1,6} (Şekil 4).

Sanatçılar ile anatomistlerin birlikte çalışmaları konusunda Leonardo de Vinci notlarında; bedenin bütün parçalarını, tüm yönleriyle insan figürünü kelimelerle göstermek istemek fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini çünkü ayrıntısına kadar nesnenin tanımlanmasının daha çok kafa karıştıracağını ve tanımlanan şeyin bilgisini vermenin zor olacağı sebebiyle hem tasvir hem de tarif etmek gerektiğini yazmıştır⁵ Dolayısıyla sanatçılar hem anatomik çalışmaları resimlemişler hem de teşrih resimleriyle tarihe tanıklık etmişlerdir. (Şekil 5).

Şekil 4. Andreas Vesalius, De corporis humani fabrica libri septem'den bir resim

Şekil 5. Pieter van Miereveld, 1617, "Dr. Willem van der Meer'in Anatomi Dersi"

Yapılan anatomik çalışmaların paylaşılması ve gösterilmesi için kalıcı anatomi tiyatrolarının yapısı, geçici anatomi tiyatrolarına dayanmaktadır. İlk olarak Vesalius öncesi kuşaktan Alessandro Benedetti (1450-1512) ve sonrasında cerrah ve anatomist olan Guido Guidi (Vidius Vidius) (1509-1569), anatomist Charles Estienne (1504-1564) gibi hekimler de geçici anatomi tiyatrolarının; geniş ve iyi havalandırılan, etrafı seyirci koltuklarıyla çevrelenmiş bir yapıda olacağını, oturma sırasının mevkilere göre dağıtılacağını, kadavranın iyi ışık alan yerde yüksek bir masanın üstüne konulacağını ve içeri girmek isteyen halkı sıraya koymak ya da dizginlemek ve münasebetsizlerin girmesini engellemek için gardiyan/bekçilerin olması gerektiğini ifade etmişlerdir.^{1,3,5}

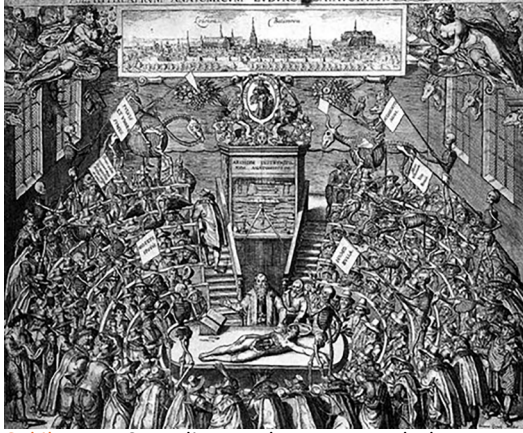
Uzun zaman kullanılan geçici tiyatroların ardından eğitim ve gösterme amacıyla kurulan kalıcı anatomi tiyatrolarının ilki, 1584-1592 (bazı kaynaklara göre yenilemelerle birlikte 1594 yılında tamamlanan) yıllarında (Şekil 6) Padova (Padua)'da Hieronymus Fabricius ab Aquapendente (1537-1619) hamiliğinde inşa edilmiştir.^{1,3,6}

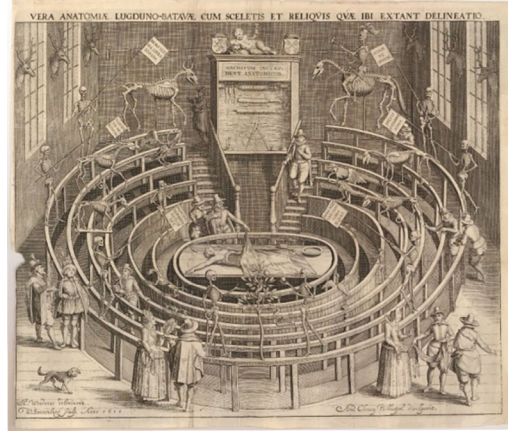
Şekil 6. Padova Anatomi Tiyatrosu

Bu tiyatro eş merkezli altı galeriye sahip, 300 kişi alabilen, bütün konumlar diseksiyon masasına yaklaşık 10 metreden daha uzak olmayan, ayakta olanlar için de çok sıkışık sıralara sahip, penceresiz, öğrencilerin tuttuğu 8 ve 4 mumlu iki avize ile aydınlatılan bir yapıydı. Birinci sıra anatomi profesörleri, rektörler, belediye meclis üyeleri, tıp fakültesi üyeleri ve Venedik soylular temsilcilerine, ikinci ve üçüncü sıralar öğrenciler için, dördüncü, beşinci ve altıncı sıralar diğer izleyiciler için ayrılmıştı.³ İkinci bir anatomi tiyatrosu Hollanda'da Leyden'de 1597 yılında inşa edilmiştir. Padova'da eğitim gören Profesör Pieter Pauw 1589 yılında Leyden'de anatomi kürsüsünü kurmuştur. Bu tiyatro Padova'dakinden daha geniş ve düz, daha aydınlıktır. Halka açık yapılan diseksiyonlarda halkı oyalamak için flüt çalanlar bulunmaktadır.

Resimden elde edilen bilgiler ışığında; 1609-1610 yılında Jan Cornelis Woudanus tarafından çizilen ve Bartholemus Delendo, Willem Swanenburg tarafından yapılan gravürler (Şekil 7, Şekil 8), 1822 yılına kadar kullanılan tiyatronun tanığıdır.³ Londra, Bologna (İtalya), Prag, Almanya, İsveç, Pavia (İtalya)'da da birçok anatomi tiyatrosu inşa edilmiş, bazıları savaş sonrasında yıkılmış, bazıları yeni yapılan üniversitelere taşınmıştır.

Şekil 7. Jan Cornelis Woudanus ve Bartholemus Delendo, 1609

Şekil 8. Jan Cornelis Woudanus ve Willem Swanenburg, 1610

Tiyatroların kurulması; diseksiyon için kadavranın bulunabilmesi için yapılan harcamalar ve diseksiyonda çalışacak olan kişilere verilecek ücretler düşünüldüğünde ciddi bir maliyet gerektirmektedir. Zaman zaman bazı sorunlar çıksa da diseksiyon ve gösterimine ait masraflar zenginler tarafından karşılanmış, günümüz ifadesiyle sponsor olmuşlardır. Anatomik incelemelerin halkla paylaşılması ve izleyiciden ücret alınmaması bunun seyirlik bir gösteri olmadığına da göstergesidir. Anatomi tiyatrolarında yapılan halka açık diseksiyonlarda izleyicilerden kesinlikle para alınmadığı, kadavra, kadavrayı hazırlayanlar, taşıma için gerekli paranın teşrihe destek olan zenginlerden toplandığı ve bu paranın kullanılmasını takip eden sendika olduğu görülmektedir. Örneğin, 1596 yılında Venedik Senatosu diseksiyon gösterimleri için finansal sorumluluğu üstlenmiş, böylece anatomistin öğrenci asistanlarına ödeme yapabilmesi ve fon tahsisi sağlanmış, diğer taraftan diseksiyonu izlemeye gelenlerden ücret almamaya devam edileceği, fondan artan paranın tiyatro için kullanılacağı ve devlet hazinesine geri döneceği kabul edilmiştir.^{3,5,7,8} Londra'da tiyatroya destek veren ve heykeli yaptırılan tüccar Sir John Cutler'in -Cutlerian tiyatrosu olarak bilinen- tuttuğu defterde kadavra (13 shilling, 4 pennies), kadavrayı hazırlama ve diseksiyon ücretleri (2 pound, 10 shilling, 4 pennies/ £2-10-4) ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.³

Şekil 9. Gaetano Giulio Zumbo, "Wax Head", 1701

çalışmaları örnek teşkil etmektedir.⁹ (Şekil 10).

Bedenin yapısal özelliğinin araştırılmasıyla başlanan teşrih, parçalar, parçalar arası ilişki ve fonksiyonları hakkında bilgiye ulaşma merakıyla devam etmiştir. Tıp eğitimlerinde kadavra incelemeleri devam etse de kadavra bulunmadığı durumlar için balmumundan beden modelleri yapılmıştır. 17. yüzyıl heykeltıraşlarından Gaetano Giulio Zumbo (1656-1701)'nin "Wax Head"i (Şekil 9), 18. yüzyılda balmumuyla modelleme yapan anatomist ve anatomik balmumu modelleme uzmanı Anna Morandi Manzolini (daha çok sanatçı olarak

Şekil 10. Anna Morandi Manzolini, Balmumu heykeli, 18. yüzyıl, Morbid Anatomi Müzesi, New York

Şekil 11. Madam du Coudray'ın geliştirdiği kuklalardan örnekler. Flaubert ve Tıp Tarihi Müzesi, Rouen, Normandiya

Diğer taraftan aynı yüzyılda malpraktise bağlı ölümle sonuçlanan doğumları önlemek amacıyla ebelik eğitiminde kullanılması için ebe Madam du Coudray, doğum kuklası geliştirmiştir.¹ (Şekil 11).

Canlı bedenin de incelenbilmesi için yapılan çalışmalar ve teknolojik gelişmeler günümüzde tıp eğitimi ve şüpheli ölümler dışında teşrih yapılmasına yer bırakmamıştır. Dolayısıyla bilme, öğretme ve gösterme amacıyla araştırılan bedenle bugün halkın karşılaşması digital teknolojinin imkanlarıyla mümkün kılınmıştır. Ancak Polonya doğumlu Alman bilim insanı ve anatomist Dr. Gunther von Hagens biyolojik doku örneklerini korumak için 1977 yılında plastinasyon tekniğini geliştirerek insan ve hayvan bedenlerinin bozulmadan saklanmasını olanaklı kılmıştır. 1990'lı yıllara kadar küçük parçaları plastine eden Hagens, 1995 yılında ilk defa bütün bedenin plastinasyonunu gerçekleştirerek Japonya'da ve sonrasında Amerika, Almanya, Belçika, İrlanda, Avusturya, İtalya, Hollanda, Kore, Çin, Tayvan, Türkiye gibi dünyanın her kıtasında "Body Worlds" sergileri açmış, izleyicilerden büyük ilgi görmüştür. (Şekil 12)

Şekil 12. Gunther von Hagens, "The Skin Man" ve "Poker Player"

Anatomistin Almanya’da başladığı bu çalışmaları özellikle Çin ve New York tıp enstitülerinde plastine edilen parçalar üzerinden eğitimi teşvik etmiş, bu doğrultuda Çin’de kurulan Mei Wo Science plastine beden, organ, eğitim modelleri sağlamakla birlikte, bünyesinde insan ve hayvan müzesinden oluşan bilim müzesi de bulunmaktadır. Hagens; bedenın gösteriminin, beden sergisinin, iki öğretici yanı olduğunu, bunlardan birinin fiziksel doğanın farkına varmak, diğersinin de anatomik bilgi paylaşımının somut eylemi olduğunu ifade etmekte diğers taraftan da insan bedeninin, insan yapımı çevrede son kalan doğa olduğu söylemiyle yok olacak insan türünün geleceğe aktarılması ya da korunmasına işaret ediyor gibidir.¹⁰⁻¹⁴

Sonuç olarak; 12. ve 13. yüzyıllarda anatomiye duyulan ilgi ve merak diseksiyonla bilme ve öğrenmeyi, tıbbi açıdan gelişmeleri beraberinde getirmiş, dönemin koşullarında bu bilgiler anatomi tiyatrolarında halkla paylaşılmıştır. Ancak 21. yüzyıl teknolojisi, merak edilen bütün bilgilere ulaşma imkanı sunmaktadır. 3 D dijital çalışmalar ve uygulamalar, insan anatomisini görselleştirmekte, detaylı bilgi sunabilmektedir. Diğers taraftan merak edilen beden ve organların birebir izlenmesi farklı bir deneyim kazandırabilmektedir. Bu bağlamda plastine bedenler bedenle ilgili merakın giderilmesinde önemli rol üstlenebilir. Ancak izleyicinin bedenle karşılaşması, merakın giderilmesi, bilme ve öğrenme isteğinin gerçekleştirilmesi -Çin’de olduğu gibi her ülkede plastine bedenleri içeren kurumsal, insan ve hayvan müzelerinin açılmasıyla sağlanabilir görünmektedir.

Hagens’in her ülkede gezici olarak açtığı beden sergileri, sanatsal bir gösteri olarak da değerlendirilmektedir. Sanatçılar duygu ve düşüncelerini insan ya da hayvan figürü üzerinden ifade edebilirler. Ancak sanatçının bu ifade şekli plastik öge ve değerler çerçevesinde bir söylem olarak kendini göstermelidir. Bu bağlamda Hagens’in çalışmaları sanatsal değer yaratma, duygu ve düşüncenin plastik dönüşümü noktasında değerlendirilememektedir. Sanatçıların duygu ve düşüncelerini aktardıkları çalışmalar -özellikle ressam ve heykeltıraşlar – izleyici/dinleyiciyi ile ücretsiz sergilerde buluşur. Maliyeti ne kadar yüksek olursa olsun insan anatomisinin öğretilmesi, gösterilmesi söylemi üzerinden dünyanın her bir yanında açılan beden sergilerine izleyicilerin ücretli alınması da sanatsal açıdan, bedenın nesneleştirildiğini, başka bir ifade ile bedenın sermayeye dönüştürülen gösterge olduğunu düşündürmektedir.

BİLGİ

Bu çalışma 10-13 Haziran 2015’de Malatya’da düzenlenen IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’nde poster bildiri olarak sunulmuş ve özeti özet kitabında yayımlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Corbin, A., Courtine, J.J., Vigarello, G. Bedenin Tarihi 2. (Çev. Saadet Sözen). İstanbul: YKY; 2008.
2. Bayat, A.H. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
3. Brockbank, W. Old Anatomical Theatres and What Took Place Therein. Medical History, 1968. 12, pp. 371-384. http://journals.cambridge.org/abstract_S0025727300013648 (Erişim Tarihi:16.03.2015)
4. Wilson, L. William Harvey’s Prelectiones: The Performance of The Body in The Renaissance Theater of Anatomy. Representations, Special Issue: The Cultural Display of the Body (Winter), 1987. No. 17, pp. 62-95. <http://www.jstor.org/stable/3043793> (Erişim tarihi: 12.04.2015)
5. Ferrari, G. Public Anatomy Lessons and the Carnival: The Anatomy Theatre of Bologna, Past & Present, 1987. No. 117 (November), pp. 50-106. <http://www.jstor.org/stable/650788> (Erişim tarihi: 16.03.2015)
6. Porzionato, A., Macchi, V., Stecco, C., Parenti A., Caro, R. The Anatomical School of Padua. The Anatomical Record, 2012. June, 295, 6, pp. 902-916. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ar.v295.6/issuetoc> (Erişim Tarihi: 10.04.2015)
7. Klestinec, C. A History of Anatomy Theaters in Sixteenth-Century Padua. J Hist Med Allied Sci. 2004. Jul, 59 (3) : 375-412. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15270335> (Erişim Tarihi: 16.03.2015)
8. Klestinec, C. Civility, Compartment, and the Anatomy Theater: Girolamo Fabrici and His Medical Students in Renaissance Padua. Renaissance Quarterly, 2007. Volume 60, Number 2, Summer, pp. 434-463. <http://muse.jhu.edu/journals/ren/summary/v060/60.2klestinec.html> (Erişim Tarihi:16.03.2015).
9. Hildebrandt, S. The lady anatomist: The life and work of Anna Morandi Manzolini. The Journal of Clinical Investigation, 2011. 121 (7), p.2532. <http://www.jci.org/articles/view/57361> (Erişim Tarihi: 26.04.2015)
10. Koppers, H. Visions of Anatomy: Exhibitions and Dense Bodies. Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies, 2004. Volume 15, Number 3, Fall, pp. 123-156. <http://muse.jhu.edu/journals/dif/summary/v015/15.3koppers.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2015)
11. <http://www.meiwoscience.com/plastination-revolution.html>
12. <http://www.meiwoscience.com/about.html>
13. http://www.bodyworlds.com/en/gunther_von_hagens/life_in_science.html
14. Türe, F. Body Worlds. Asklepios Tıp Kültürü Dergisi, 2003. Temmuz-Ağustos-Eylül. ISSN 13040146.

Şekil KAYNAKLAR

Şekil 1. http://www.nlm.nih.gov/exhibition/historicalanatomies/ketham_home.html

Şekil 2. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Berengario_p70v.jpg

Şekil 3. http://www.nlm.nih.gov/dreamanatomy/da_g_l-B-2-01.html

Şekil 4. http://www.nlm.nih.gov/exhibition/historicalanatomies/Images/1200_pixels/Vesalius_Pg_.jpg

Şekil5. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Michiel_Jansz._van_Mierevelt_-_Anatomy_Lesson_of_Dr._Willem_van_der_Mer_-_WGA15617.jpg

Şekil 6. <https://www.pinterest.com/pin/564427765770376767/>

Şekil 7. <http://allthatisodd.com/post/30470841028/anatomical-theatre-leiden-the-netherlands#VWQZrdLtmql>

Şekil 8. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=436286001&objectId=3101895&partId=1

Şekil 9. <https://histresearch.wordpress.com/2012/04/05/zumbo/>

Şekil 10. <http://morbidanatomy.blogspot.com.tr/2009/01/more-on-science-museum-london-science.html>

Şekil 11. http://musees.crihan.fr/objet.php3?lang=fr&idrub=72&id_article=803

Şekil 12.

http://www.bodyworlds.com/en/media/picture_database_auto/preview.html?id=339

http://www.bodyworlds.com/en/media/picture_database_auto/preview.html?id=272

YÜZ YIL ÖNCESİNDE YANIT ARANAN SORU: TEŞKİLAT-I SİHHİYEMİZ NASIL OLMALI?

The question whose answer was sought a hundred years ago:
How should our health organizations be established?

Müesser Özcan ¹, Hatice Demir Küreci ²

¹ Doçent Doktor, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, MUĞLA

² Yardımcı Doçent Doktor, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, MUĞLA

ÖZ

Doktor Milaslı İsmail Hakkı tarafından yüz yıl önce kaleme alınan "Milletimiz İçin En Büyük Tehlike Sıhhsizliktir. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?" başlıklı makalede; koruyucu sağlık uygulamaları, ev ziyareti ve sağlık verilerinin kayıt altına alınması gibi çağımızda da güncelliğini koruyan pek çok soruna açıklık getiren bir teşkilatlanma modelinden söz edildiği görülmektedir. İyi bir hekim olmanın dışında dil ve din bilimci de olan Milaslı İsmail Hakkı, milletimizin sağlığının, hayatının ve istikbalinin muhafazasının ancak çok iyi örgütlenmiş sağlam bir teşkilatlanma ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu makale, halk sağlığının önemi ve sağlık politikalarında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine açıklık getirdiği, dönem hakkında barındırdığı bilgilerle de tıp tarihi açısından önemli bir belge niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Teşkilatı, Milaslı İsmail Hakkı, Halk Sağlığı

ABSTRACT

The article "Unhealthiness is the greatest danger to our nation: How should our health organizations be established?" was written a hundred years ago by physician Milaslı İsmail Hakkı. In the article an organizational model was proposed including preventive health practices, home visits and recording of health data, which shed some light on problems of today. Milaslı İsmail Hakkı, being not only a successful physician but also linguist and theologian, he emphasizes that the protection of health, life and future of our nation can only be possible with a well-organised stable organization. The article emphasizes the importance of public health and clarifies the best way to follow in health policies. Providing information about its historical period, the article is an important document for the history of medicine.

Key Words: Health Organizations, Milaslı İsmail Hakkı, Public Health

GİRİŞ ve AMAÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam ile bugünkü sağlık teşkilatlanmasının temeli atılırken; sağlıkla ilgili atılımlar ağırlıklı olarak koruyucu sağlık hizmeti anlayışı içerisinde daha çok halk sağlığı hizmeti niteliği taşımaktadır. Sonrasında da Dr. Behçet Uzun çalışmaları, 1961 yılında yürürlüğe giren “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun” ve 2010 yılında yürürlüğe giren “Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği” ile koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında gelişmeler devam etmiştir.^{1,2}

Bu konun uzun süreden beri devam eden bir tartışma olduğu, Doktor Milaslı İsmail Hakkı tarafından yüz yıl önce kaleme alınan ve dönem hakkında sağlık örgütlenmesi adına bilgiler veren tıp tarihi açısından önemli bir belge niteliğindeki makalesinden anlaşılmaktadır.³ Bu çalışma kapsamında Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın sağlık politikalarında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine açıklık getirdiği, dönem hakkında barındırdığı bilgiler nedeniyle tıp tarihi açısından önemli bir belge niteliğinde olan “Milletimiz için müthiş tehlike sıhhsizliktir. Teşkilat-ı sıhhiyemiz nasıl olmalı?” başlıklı makalesi incelenecektir.

YÖNTEM

Çalışmaya konu olan belge, Tarih İçinde Muğla Projesi kapsamında yaklaşık beş yıldan beri oluşturulan Muğlalı hekimlere ait verilerin (kitap, süreli yayın, fotoğraf vb.) toplandığı kişisel arşivimizde yer almaktadır. Belge öncelikle araştırmacılar tarafından gözden geçirildikten sonra Türk Dili ve Edebiyatı alanında akademisyen bir uzmanla tekrar okunarak günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmesi yapılmıştır. Bu metin içinde bilgiler yazarın sıralamasına göre alt başlıklar halinde okuyucuya sunulmuştur. Milaslı Hakkı hakkında hazırlanmakta olan kitap çalışması nedeniyle taranmakta olan literatüre ek olarak bu çalışma için, özellikle hekimin bu makaleyi yayınladığı dergi ve dergide yayınlanan diğer yayınları ile ilgili tekrar literatür taraması yapılmıştır.

Şekil 1. Doktor Milaslı İsmail Hakkı

BULGULAR

Doktor Milaslı İsmail Hakkı Kısa Yaşam Öyküsü ve Eserleri:

Muğla'nın Milas ilçesinde doğan İsmail Hakkı, ilkökul eğitiminin ardından Aydın ve İzmir illerinde ortaöğretimini sürdürmüş ve Darülfünun Tıp Fakültesi Mülkiye kısmından 324 diploma numarası ile mezun olmuştur (Şekil 1).^{4,5} Belediye ve Hükümet Tabipliği görevlerinin ardından Beyrut Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği, Şam tıbbiyesinde, emraz-ı umumiye (genel patoloji), Fransızca muallimi, Şam Tıbbiye Mektebi Müdürlüğü, Hıfzıssıhha-i Umumi Müfettiş-i Umumiliği, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Müfettiş-i Umumiliği, Batı Anadolu Sağlık Müfettişliği gibi sağlık hizmetlerinde çok önemli görevleri yürüttüğüne ilişkin bilgilere Osmanlı Arşiv belgelerinde de rastlanmaktadır.⁵⁻¹¹ Yeşilay'ın kurucuları arasında yer alan İsmail Hakkı, yeni alfabe çalışmalarında da bulunmuş ve İslah-ı Huruf Cemiyetinin kurulmasını sağlamıştır. Yayıncılık konusunda çok üretken olan İsmail Hakkı'nın, çok sayıda da gazete yazısı bulunmaktadır. Ayrıca İsmail Hakkı kendisi de 1906 yılında “Teceddüt” ve 1908 yılında “Müceddid” isimli gazeteleri yayınlamıştır.^{4,5} Bu gazete çalışmalarının dışında pedagoji, tıp ve zooloji gibi çeşitli konularda kaleme aldığı irili ufaklı risaleler de yayınlanmıştır. Ancak din ve ahlak üzerine yazdığı

çok önemli kitapları onun din adamı kimliğini öne çıkarmaktadır. Hekimlik kimliği ile kaleme aldığı yazıları ise daha çok halk sağlığı kapsamındadır. Halk sağlığı ve sağlık hizmetlerinin işleyişi hakkında bilimsel makalelerinin yanı sıra halkı bilgilendirmeye yönelik basit bir anlatım dili kullandığı risaleleri de bulunmaktadır.

Çünkü Milaslı devletin kişilerin sağlığını koruma ödevinin önemli olduğunun altını çizmekle birlikte kişilerin kendi sağlıklarını koruma ve geliştirme konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgular.¹²⁻²⁷

Milaslı bu çalışmaya da konu olan makalesinin de içinde bulunduğu çok sayıda yayını dönemin en önemli süreli yayınlarından olan Sebilürreşad Dergisinde yayınlamıştır (Tablo 1).²⁸⁻³⁵ Eşref Edip Fergan ve Mehmet Âkif Ersoy tarafından 1908 ile 1966 tarihleri arasında çıkarılan Sebilürreşad Dergisi İslamcılık hareketinin önemli süreli yayınlarındanıdır.³⁶

Tablo 1. Milaslı İsmail Hakkı'nın Sebilürreşad Dergisinde Yayımlanan Eserleri*

Ahlak bahsi: Büyük Millet Meclisinde fuhşun men'ı hakkında

Aksekili Ahmed Hamdi Efendinin "Dini dersler" kitabı

Başka milletler ne için terakki ediyorlar, biz ne için edemiyoruz?

Din ve asrılık

Düello, Şer-i Şerife muvafık olabilir mi?

Düello: İlm-i ahlak ve din nazarında

Geri kalmaklığımızın sebebi dinimiz midir? Daha başka bir şey midir?

Hala eski, yanlış yollara gidiyoruz

Hukumumuzu muhafaza için nasıl çalışmalıyız?

İslah-ı huruf meselesi

İçkilerin Amerika'da resmi memnuiyeti: Acaba hangisi asrılık?

İçkilerin men'ine çalışmak Lüzumu

İntihar, İlm-i ahlak ve din nazarında; 2

İntihar: İlm-i Ahlak ve din nazarında; 1

İşlerini na ehil ellere tevdi eden milletler yaşayamazlar

Kur'an-ı Kerim tercüme olunabilir mi?

Maarifcilerimize: Akl-ı Salah: Bizde ilm-i Terbiye-i Etfal niçin olamıyor?

Milletimiz için müthiş tehlike sıhatsızlıktır. Teşkilat-ı sıhhiyemiz nasıl olmalı?

Milletlerin terakkisinde elifba'nın hissesi

Müslümanlar neden geri kaldılar ve niçin ilerleyemediler?

Ne, nasıl, niçin yazmalıyız?

Sebilürreşad Ceride-i İslâmiyesi'ne: Müslüman kardeşlerime

Verilen sözü tutmak, Sıdk- u ahd, Sıdk- u va'd

Yeni yazının el yazısında da bitişmemesi büyük meziyettir

*Eserler alfabetik sıra ile verilmiştir.

Milletimiz için En Müthiş Tehlike Sıhatsızlıktır. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı? Başlıklı Makalenin İçreği: Milaslı İsmail Hakkı'nın 21 Ağustos 1917 tarihinde Sebilürreşad Dergisinde yayınlanan "Milletimiz için En Müthiş Tehlike Sıhatsızlıktır. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?" başlıklı makalesi tıp tarihi açısından dönemin halk sağlığı sorunları ve bu sorunlara ilişkin sunulan çözüm önerilerini değerlendirme açısından önemli bir belgedir. Beş sayfadan oluşan makale 167 ile 171. sayfalar arsında yer almaktadır (Şekil 2).

İsmail Hakkı makalenin girişinde bir gerekçe paragrafı ile amacını açıklarken; ülkenin içinde bulunduğu durumun zor bir dönem olduğundan, bu nedenle din ve bilim insanlarından daha fazla yararlanması gereken bir süreçte olduğundan söz etmektedir. Özellikle halkın sağlığı için bu kişilerin ellerinden gelen çabayı göstermelerinin önemine vurgu yapmaktadır. Milaslı yazılan çizilenlere rağmen halka inilememiş olunmasını; söz konusu halkın bu aydın kesimden hizmet beklemelerine karşın aydın gurubun bu tarz ödevleri önemsemediklerini gözlemlediğini belirterek konuya eleştiri getirmektedir.

Milaslı insanlar gibi milletlerin de sağlıklı olmasının temel koşulunun; beden, akıl ve ahlak kuvvetleri olmak üzere üç temel esasa dayandığını söylemektedir. Bu üç esastan herhangi birindeki eksikliğinin diğerleri üzerine de etki ederek hepsinin bozulmasına sebep olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle makalesinde halk sağlığına ilişkin bir durup tespiti, bir öneri ve önerilerine ilişkin gerekçeler ortaya koyacağını belirtmektedir (Şekil 3).

Milaslı sağlık teşkilatının dört temel amaca hizmet ettiğini vurgulayıp bu dört amacı şöyle açıklamaktadır: 1. **Herkese kendi sağlığını korumayı öğretmek**; 2. **Sağlığımız üzerine kötü etkileri olan nedenleri en aza indirip olumlu etkileri artırıcı eylemler gerçekleştirmek**; 3. **Hastaları tedavi etmek**; 4. **Adli tip konularının ayrılarak uzmanlaşması**.²⁸

Şekil 2. Sebilürreşad, Cild 17. Fihrist

Şekil 3. Sıhhatizlik Makale İlk Sayfa

Aşağıda Milaslı'nın dört temel esas olarak belirlediği konu başlıklarına ilişkin açıklamalar sadeleştirilerek verilmiştir:

1. **Herkese kendi sağlığını korumayı öğretmek:**

Bu konuda en önemli adım, anne ve babaların hıfz-ı sıhhat kitapları okumalarıdır. Bununla birlikte anne ve babaların gerek ailelerinden gerekse okullarında öğrendikleri sağlığı koruyup geliştirme ile ilgili tüm öğretileri kavramış ve yaşamlarına geçirmiş olmaları da gerekir. Elbette tüm resmi ve özel kurumların da bütün bu kurallara uyma konusunda ikna edilmiş olması önemlidir. Bu nedenle tüm hedefler her fırsatta halka, sağlığı koruma ve geliştirme önlemlerini anlatma konusunda çok çaba sarf etmelidirler. Tüm okullarda bu konuda müfredat oluşturulması için Milli Eğitim Bakanlığı çalışmaları yapılmalıdır.²⁸

2. **Sağlığımız üzerine kötü etkileri olan nedenleri en aza indirip olumlu etkileri artırıcı eylemler gerçekleştirmek:**

Bu konuda öncelikle tüm şehir ve köylerdeki yaşam ortamının sağlıklı hale getirilmesi şarttır. Her türlü sular, kişisel ve kurumsal binalar, fabrikalar, erzaklar, malzemeler vb. sağlıklı hale getirilmelidir. Bu konuda en büyük sorumluluk özellikle belediyelere aittir. Örneğin; Avrupa'da nüfusları otuz bin olan şehirlerde 'evlerin sıhhat sicilleri idaresi' olarak adlandırılan birim vardır.

Bu birim, tüm şehirdeki binaların sağlık sicillerini kayıt altına almaktadır. Diyelim ki siz bir şehirde ev satın almak veya kiralamak isterseniz bu birime başvurarak binanın sağlık geçmişi hakkında bilgi edinebilirsiniz. Bu bilgi; o evin hangi tarihte ve nasıl yapıldığı, şimdiye kadar içinde ne gibi hastalıklar olduğu, yaşayanlar evde sağlıklı koşullar oluşturmuşsa bunların neler olduğu, sorunların devam edip etmediği, sorunu ortadan kaldırmak için neler yapılması gerektiği gibi bilgileri içermektedir. Böyle bir uygulamayı büyük şehirlerimizde *evlerin sıhhat sicilleri idaresinde* kayıt altına aldığımız uygulamalara başlamalıyız. Daha küçük yerleşim yerlerinde ise bu görevi belediyeler ve aşağıda önerilen sağlık teşkilatlanması örnek modelinde görev alması istenen hıfz-ı sıhhat tabipleri yapabilirler (Milaslı, dokuz sene önce bu konuda bir gazete yazısı yazdığına ilişkin ek bir bilgi paylaşmıştır).

3. Hastaları tedavi etmek:

Bu sorun için hastaların ihtiyacına yetecek miktarda hastanelerin yapılması gerekmektedir. En ideal olarak beş yüz kişi başına bir yatak düşecek biçimde hastane ve yatak sayısına ulaşılmalıdır. Bunun için şimdilik her il merkezinde uygun bir hastane bulundurmak acil bir ihtiyaçtır. İlçe merkezlerinde acil müdahale yapılabilecek en az on beş yataklı yerler de bulunmalıdır. Ayrıca hem ayaktan hastalara reçete yazabilen hem de sağlık kontrolleri yapabilen dispanserlerden memleketin her yerinde yeterli miktarda bulunması da şarttır. Avrupa'da olduğu gibi ayrıca verem hakkında bilgi vermek ve veremden korunmak için gerekli önlemleri alacak, hasta olanların evlerine kadar gidip sağlık hizmeti sunacak bir teşkilatın oluşturulması gerekmektedir.

4. Adliye tabipliğini ayırmak:

Adliye tabipliği memlekette ayrı bir uzmanlık halinde değildir. Oysa ülkenin diğer alanlarda hizmet verecek hekimler yetişinceye kadar şimdilik sadece büyük ve önemli adli konularda uzmanlaşmış hekimlere ihtiyacı vardır. Memleketin ilerleyen yıllarında ise küçük yerlerde dahil olmak üzere hizmet verecek ihtiyacı karşılayacak kadar tıp kanunu hukuku konusunda yetişmiş hekime acil gereksinim olduğu da kesindir.

Milaslı bu dört temel amaçtan özellikle acilen ikinci ve üçüncü maddelerin önemine vurgu yapmaktadır.

Tüm bunların yapılabilmesi için de öncelikle memlekete şehir ve köylerdeki herkesin sağlık durumlarının, sağlık öykülerinin veya göstergelerinin bilinmesi gerekli olduğundan herkesin sağlık bilgileri ile ilgili verileri kayıt altına alınması gerekmektedir. Milaslı milletimizin sağlığının, hayatının ve istikbalinin muhafazasının ancak çok iyi örgütlenmiş sağlam bir teşkilatlanma ile mümkün olduğunu vurgulayarak aşağıda belirtilen sağlık teşkilat yapısını önermektedir.

1. Tüm şehir, kasaba ve köylerde yaşayan nüfusu on bin kişilik alanlara ayırmak ve bu ayrılmış bölgelere her bir bölge için bir sorumlu hıfzıssıhha hekimi görevlendirmek öncelikli koşuldur.

2. Şehir ve kasabalar ile nüfusu iki bini bulan köylerde her iki bin nüfus için; daha küçük ve birbirine yakın köylerde bin ile bin beş yüz nüfus için; çok küçük köylerde ise aralarındaki uzaklıklar dikkate alınarak bir sıhiye memuru veya çavuşu istihdam edilmelidir.

Sağlık personeli istihdamı için Milaslı genç askeri hekimlerin daha önce de uygulandığı gibi beş yıl mecburi hizmete tabi tutulabileceğini önermekte ve bunu şöyle dile getirmektedir:

"...Mademki memleketin ihtiyacı vardır vatanın genç evladı böyle bir hizmetten neden kaçsınlar? Bu hizmet, hizmet-i askeriyeden daha az faydeli midir? Bir de acilen kâfi miktar tabip bulamasak bile birkaç sene zarfında eksiklerin tamamlanacağı şüphesizdir."

Milaslı sıhiye memur ve çavuşu olarak görevlendirilecek kişiler için, bir kısmının mektepten çıkmış cerrah veya eczacılardan ya da diğer işlerde çalışan kişilerden seçilebileceğini belirtir. Bunlar yetmez ise okuryazar olanların bir kısmının da hastanelerde yetiştirilebileceğini, hatta kadınlardan da başarılı olanların bu işte istihdam edilebileceğini, çünkü bu görevleri sürdürecektir kişilere düşen görevlerin son derece basit olduğuna işaret eder. Yine de yeteri kadar kişi bulunmaması durumunda, köylerde veya askerden yeni gelmiş ve hastanelerde çalışmış bu işleri yapabilecek yeterlilikte kişiler bulunabileceğini vurgular.

Milaslı bu işleyişin devlete getireceği maddi yük için de öneride bulunmuştur, ancak hastalıktan çok sağlığın korunmasının çok daha yararlı bir yatırım olacağına inancını da şöyle dile getirmektedir:

“...malumdur ki bir milletin işlerini görmek için lazım olan para hariçten gelmez yine o milletten çıkar ve paranın en hayırlısı elbette sıhhatin muhafazası için sarf edilenidir.”

Milaslıya göre; bu hizmetin maliyeti sanıldığı kadar çok değildir. Tüm halktan kişi başına ayda bir kuruş alınsa maliyet için yeterlidir. Çünkü on bin kişi için bir hekime iki bin beş yüz kuruş aylık ödenecektir. Yaklaşık on sıhhiye memuruna altışar yüz kuruş ücret ödendiğinde on bin nüfusla bölünmüş bir bölgenin maliyeti ayda sekiz bin beş yüz kuruş tutar. On bin kişiden on bin kuruş alınacağına göre devlet zarar yerine kâra geçip para bile artırbilecektir.

“Bu hususta zengin fakir ayırmaya hacet yoktur, zira hem ayda bir kuruş veremeyecek fakir yoktur, hem de bundan en ziyade istifade edecek fakirlerdir. Çünkü zengin muhtaç olduğu vakit tabip celp edebilir.”

Milaslı halk içinde en fakirinin de en zenginin de sahte hekimler ile hocalara ayda toplanacak paradan çok daha fazlasını verdiklerini, bir de üstüne sıhhatini düzeltmek yerine aksine bozabildikleri belirterek, halktan alınacak bu para için hızlıca bir kanun çıkarılması gerektiğini de özellikle vurgulamaktadır.

Hıfz-ı sıhhat tabiplerinin görev ve yetkileri beş ana madde altında toplanmıştır ve kısaca aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Hıfz-ı sıhhat tabiplerinin görev ve yetkileri:

1. Hıfz-ı sıhhat hekimleri öncelikle sorumlu oldukları şehir, köy veya mahalle hakkında yerleşim alanı, su kaynakları, arazi özellikleri, iklim, bitki örtüsü vb. coğrafi bilgileri elde edip sistematik olarak tuttuğu deftere rapor etmelidirler.

2. Hıfz-ı sıhhat hekimlerinin sorumluluk bölgesindeki tüm evleri sıhhiye memuru veya çavuşu ile birlikte ziyaret etmeli ve tüm hane halkı hakkında sağlık bilgilerini elde edip kayıt altına almalıdır. Bu konuda ebeler, imamlar ve muhtarlardan doğru ve gerçekçi bilgiler elde edilebilir. Bu konuda kişilerin hangi sağlık bilgilerinin sorgulanacağını aşağıdaki gibi detaylandırmaktadır:

“Hıfz-ı sıhhat tabibi mıntıkası dahilinde bulunan mahalle veya köylerin her birinde bulunan evleri o mahalle veya köyün sıhhiye memuru veya çavuşu bir yerinde olduğu halde birer birer dolaşır ve her eve bir numara kor, alt veya üst kat mıdır, hangi katta yatılıyor, zemini rutubetli midir, ahırları abdesthaneleri (var ise) nasıl ve nerededir? Kaç odası vardır, hangi cihete müteveccihdir her odada kaç kişi yatıyor? Güneş alması nasıldır, pencereleri kafi midir, değil ise ilavesi ve diğer sıhhat menafi hallerinin ıslahı çareleri nedir hep sıhhiye memuru veya çavuşunun tutacağı deftere her ev için iki sıhhiye tahsis edilerek ilk sahifesine muhtasızan kaydedilir. Yine o sahifelerin mutabık kısımlarına da evde mevcut nüfusun her biri için bir miktar yer tahsis edilerek ismi, tarih-i veladeti, kaç defa ve hangi tarihlerde çiçek aşısı yapıldığı, sıtma, ferengi görüp görmediği ve daha başka ne gibi hastalıklar gördüğü ve kadınlar çocuk düşürdüyse kaç defa düşürdüğü ve şimdiye kadar kaç çocukları olduğu, kaç tanesi ve ne gibi hastalıklarla vefat ettikleri biltahkik yazılır.”

3. Hıfz-ı sıhhat tabibi birbirinden farklı amaçlar için üç ayrı kayıt defteri tutmalıdır. İlk kayıt defteri sorumluluk alanındaki bölgenin coğrafi durumuna özgü bilgileri; ikincisi birlikte çalıştığı sıhhi memur veya çavuşlardan aldığı raporlara ait bilgileri; üçüncü kayıt defteri ise hekimin üst yönetime sıhhiye müdürü veya mahalli hükümete iletmek üzere hazırladığı raporları içermelidir. Kayıtları düzenli tutmalıdır ancak sadece kayıt tutmaya zaman ayırmamalı, enerjisini daha çok halkın sağlığını koruyucu hizmetleri aksatmamalıdır.

4. Hıfz-ı sıhhat-i tabibi her gün sorumluluk bölgesindeki mahalle ve köylerdeki evleri sırayla ziyaret etmelidir. Bu evlerdeki kişilerin fizik muayenelerini yapıp gerekli koruyucu önlemleri almalı ve kişilere önerilerde bulunmalıdır. Ev hakkında hasta varsa gerekli tedaviyi planlamalıdır. Tüm bunları hane halkı kayıt defterine kayıt etmelidir. Koruyucu önlemler ile tedavi edici uygulamaları birlikte çalıştığı sıhhiye memuru veya çavuşuna öğretmelidir. Özellikle anne sütü verilmesi, ek besinlere başlanması gibi konularda halkın eğitimi konusunda özenli çalışmalıdır. Köyde hükümetin yaptırılacak sular, lağımın ıslahı gibi konuları da yakından takip etmelidir.

5. Hıfz-ı sıhhat tabiplerinin sorumluluk alanlarında sabit bir ofisi olacağı gibi ayrıca kendisi sürekli olarak seyyar vaziyette sorumluluk bölgesinde seyahatler edecektir. Hatta bölgesinde her hafta kurulan Pazar alanlarına sıhhiye memuru veya çavuşlarıyla giderek onlardan rapor alacak ve onların

günlük kayıt defterlerine o günkü tarih ile imzasını yazacaktır. Bundan başka sorumlu olduğu tüm köyleri mutlaka iki ayda bir kere teftiş edip sağlık hizmeti sunacaktır. Bu ziyareti ve o gün orada yaptıklarını raporlayacak ayrıca raporunu köy ihtiyar heyetine imzalatarak tasdik ettirecektir.

Sıhhiye memur veya çavuşlarının görev ve yetkileri de beş ana madde altında toplanmıştır.

Sıhhiye memur veya çavuşlarının görevleri:

1. Sıhhiye memur ve/veya çavuşu köy veya mahallesinde bulunan evleri, numaralarını hıfz-ı sıhhat tabiileri görev tanımlarının dördüncü maddesinde olduğu biçimiyle kayıt defterine kaydedecektir. Memurların yazısı okunaklı ve düzgün değilse acilen bu konuda kendilerini geliştireceklerdir.
2. Sıhhiye memur veya çavuşu çok düzenli ve titizlikle bütün halka çiçek aşısı yapacak, sıtmalık yerlerde tabibin önerisiyle kinin dağıtacaktır. Yine tabibin gösterdiği frengili kişilere enjeksiyon yapacaktır. Aslında böyle bir durumda hekimin enjeksiyonu bizzat kendisinin yapması şarttır.
3. Sıhhiye memur veya çavuşları hasta kişilerde çocuk veya yetişkin oluşuna bakmadan mutlaka vücut ısıyı ölçmelidir. Özellikle küçük çocuklarda ishal başta olmak üzere her türlü hastalığı ve kadınlarda da çocuk düşürme ile lohusalıktan sonra görülen hastalıkları öncelikli olarak titizlikle rapor edecektir.
4. Köyün temiz tutulması ve halkın bitlerinin temizlenmesi gibi hijyen uygulamaları konusunda hekime bilgi verecektir.
5. Pazar kurulan yerlerde veya mıntıka merkezlerinde aralarında kararlaştırdıkları günlerde haftada bir kere doktor ile görüşüp kayıt defterini imzalatacaktır.
6. Aslında görüldüğü gibi sıhhiye memuru veya çavuşlarının görevleri son derece basittir: vücut ısı ölçümü için derece koymak, sıtma için kinin dağıtmak, aşı yapmak gibi. Bu nedenle bu kişilerin köy imamları, mektep muallim ve muallimeleri ve daha az çok mektep, medrese görmüş kimseler gibi kişilerin arasından seçilerek hızlıca bu görevi yapmaya elverişli hale getirilmeleri mümkün görünmektedir. Hatta bu kişiler o bölgeyi ve yaşayan kişileri daha iyi tanıdıkları için daha hızlı hizmet sağlayabilirler.

Milaslı makalesinin bitirirken kısa bir özet yaparak "Öz" başlığı adı altında önerilerini kısaca özetlemektedir. Altını çizmek istediği konu başlıklarını bir kez daha tekrarlamaktadır: Hekimler, sıhhiye

memur veya çavuşlarının beş yıl zorunlu hizmet getirilmesini, bu kişilerin hizmet yılına göre sınıflara ayrılmasını ve sınıfına göre bu kişilere verilecek ücretin belirlenmesini, sıhhiye müfettişlerinin sayılarının arttırılmasını ve hasta tedavisi ile ilgilenen hekimlerin ayrılmasını belirtmektedir. Hastane ve dispensarlerin inşasından belediyeler sorumlu olduğunu, hıfz-ı sıhhat tabiileri teşkilatıyla hastalara daha kolay ulaşılabileceğini ve tedavilerinin daha hızlı yapılabileceğini o güne kadar bir türlü düzgün yapılamayan sağlık istatistiklerinin de doğru ve kolaylıkla tutulabileceğini bildirmektedir, ancak aşağıda görüldüğü gibi önerinin uygulamaya geçmesi ile ilgili dileğine rağmen kaygılarını da dua ile bitirmektedir (Şekil 4).

"Ah... buraya gelince yine derin bir ah çektim. Meşrutiyete iptidasından beri milletimizin hayrına ait neler teklif edildiyse hemen hepsi yapılmak istendi fakat hem pek geç hem pek fena yapıldı. Burada çavuşları teftiş edecek değilim. Yalnız devlet kinini mes'alesini söyleyeyim ki kabul edilinceye kadar geçirdiği menakıbı hayli uzun ve garip olan bu iş sekiz dakikada anlaşılacak bir iş iken sekiz senede yaptırılıldı. Eğer bu te'hirden dolayı neler kaybetmiş

Şekil 4. Sıhatsizlik, Makale Son Sayfa

olduğumuzu hesap edebilmek akıllara dokunur. İşte bu sefer de bu teklif ve marifetim geç mi anlaşılacak, Anadolu'da gözümle gördüğüm ve gece, gündüz zihnimde dehşetler saçan hanmansız yangınların salgınların devam ve tuzagına hala mı ehemmiyet verilmeyecek diye insan bilzarur delhun olur ve aklar çıkıyor. Ümit ederiz ki bundan sonra gaflet ve lakididen kurtuluruz da an-ı garip hayır işiyle salah ve hülasalarımız esbabına tevsil ederiz hemen Cenab-ı Hak muvaffak bil-hayr eyleye âmin."
Doktor Milaslı İsmail Hakkı

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak, bundan yüz yıl önce kaleme alınan bu makale; halk sağlığının önemi ve sağlık politikalarında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği, bu alanda görev yapacak sağlık profesyonellerinin görev ve sorumlulukları, hizmetin planlanma ve uygulamasının nasıl yapılması gerektiği üzerine çok dikkat çeken bir çalışma ve öneri niteliğindedir. Yakın tarihte 1960'lı yıllarda önerilen sosyalizasyon modeli ile günümüzde uygulanan aile hekimliği modeline çeşitli benzerlikler gösteren Milaslı'nın örnek teşkilat modelinde altının çizilmesi gereken günümüz de en tartışmalı konu olan koruyucu sağlık uygulamalarının gücü ve önemine ilişkin olan önerileridir. Sağlık Bakanı Müezzinoğlu'nun yakın bir tarihte "Ben hastalık değil, sağlık bakanıyım bu konu unutulmamalı" diyerek bakanlığın en temel görevinin ne olması gerektiğine ilişkin açıklaması, yüz yıl önce tartışılan konuların günümüzde de güncelliğini koruduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.³⁷

KAYNAKLAR

1. Aydın, E. Dünya ve Türk Tıp Tarihi. Güneş Kitapevi, Ankara, Birinci Baskı, 2002. 247-270.
2. Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği. Resmi Gazete.25 Mayıs 2010.Sayı: 27591
3. Milaslı İH, Milletimiz İçin Müthiş Tehlike Sıhhsizliktir. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalıdır? Sebülürreşad, İstanbul,(437-438), 00.08.1919, 167-171.
4. Çatalbaş R. Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri. Artuklu Akademi | Journal of Artuklu Academia 2014/1(1)
5. Özcan M., Bulut. N. Tıp Dışındaki Farklı Alanlarda Da İz Bırakan Muğlalı Üç Hekim. Lokman Hekim Journal, 2013;3(2):1-10
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu DH.MKT., 29/Ca/1319 (Hicri) Dosya No:2531 Gömlek No:58
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu DH.MKT., 07/Ca/1319 (Hicri) Dosya No:2525 Gömlek No:2
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu MF.MKT., 15/Ş/1325 (Hicri) Dosya No:1017 Gömlek No:50
9. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu DH.İD., 10/Za/1329 (Hicri) Dosya No:48/-2 Gömlek No:12
10. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Fon Kodu İ.DUİT., 19/S /1339 (Hicri) Dosya No:60 Gömlek No:78
11. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Fon Kodu: 30.11.1.0, 20 /5/ 1924 Sayı: 6/2044 Dosya: Yer No: 5.14.12.
12. Milaslı İH, Memleketimizde Tifüse Karşı İlk Fenni Savaş Kutlu Bilgi, Ankara, (9), 01.05.1945, 273-275.
13. Milaslı İH, Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli? İstanbul: Hilal Matbaası, 1341r./1925.
14. Milaslı İH, Hakikat-i İslam, İstanbul Hilâl Matbaası, 1924, 221
15. Milaslı İH, Kur'an Tercüme Edilebilir mi ve Yeni Vadide Fatıha Tercüme ve Tefsiri, İstanbul Hukuk Matbaası, 1917, 15
16. Milaslı İH, Kur'an-ın Mucizeleri ve Müteşabih Ayetlerin Tefsirleri, İstanbul Türkiye Matbaası, 1935,
17. Milaslı İH, Hakikat-i İslam: Anglikan Kilisesinin Sualleri Münasebetiyle Yazılmıştır, İstanbul, Hilal Matbaası 1924, 221+3
18. Milaslı İH, Din-i İslam ve Ulûm ve Fünûn, 1327, Dersaadet: Numune-i Tibaat, 334 s
19. Milaslı İH, İçki Belası Ve Kurtulmanın Çareleri / İstanbul: Hilal Matbaası, 1333/1917
20. Milaslı İH, Milliyet ve Terbiye Türk Yurdu, Ankara, 00.00.1918, 4061-4069. 320- 300
21. Milaslı İH, Ahlak Vazifeleri I Kutlu Bilgi, Ankara, (4), 01.11.1944, 101-103.
22. Milaslı İH, Ahlâk Vazifeleri II Kutlu Bilgi, Ankara, (5), 01.12.1944, 133-136.
23. Milaslı İH, Ahlâk Vazifeleri III Kutlu Bilgi, Ankara, (6), 01.01.1945, 167-170.
24. Milaslı İH, Ahlak Vazifeleri IV Kutlu Bilgi, Ankara, (6), 01.03.1945, 198-201.
25. Milaslı İH, Ahlak Vazifeleri V Kutlu Bilgi, Ankara, (8), 01.04.1945, 231-234.
26. Milaslı İH, İslam Dininde Etlerin Tezkiresi, İstanbul Ahmet Sait Matbaası, 1931,
27. Milaslı İH, Frengi İleti Hakkında Elzem Olan Malûmât /İstanbul: Asır Matbaası, 1317 [1901].
28. Milaslı İH, İçki Belası ve Kurtulmanın Çareleri Sebülürreşad, İstanbul, (352), 00.01.1916, 106-107.
29. Milaslı İH, İçkilerin Amerika'da Resmi Memnuiyeti Acaba Hangisi Asrılık? Sebülürreşad, İstanbul, (410-411),00.05.1919, 191-193.
30. Milaslı İH, İçkilerin Men'ine Çalışmak Lüzumu Sebülürreşad, İstanbul, (412-413), 00.05.1919, 205-208.
31. Milaslı İH, Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir Mi? Sebülürreşad, İstanbul, (390), 00.02.1919, 447-449.
32. Milaslı İH, Verilen Sözü Tutmak, Sıdk-u Ahd, Sıdk-u Va'd Sebülürreşad, İstanbul, (421-422), 00.06.1919, 40-43.
33. Milaslı İH, İntihar: İlm-i Ahlak ve Din Nazarında -1- Sebülürreşad, İstanbul, (585), 00.01.1924, 199-201.
34. Milaslı İH, İsmail Hakkı (Milaslı). İntihar: İlm-i Ahlak ve Din Nazarında -2- Sebülürreşad, İstanbul, (586), 00.01.1924,210-212.
35. Milaslı İH, Ahlak Bahsi: B.M.M. de Fuşun Men'i Hk. Sebülürreşad, İstanbul, (583), 00.01.1924, 163-166.
36. Mertoğlu, S. "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebülürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)." Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (2001).
37. Milliyet Gazetesi 7. Aralık 2015: Bakan Müezzinoğlu: "Ben Sağlık Bakanı mıyım, Hastalık Bakanı mı" <http://www.milliyet.com.tr/bakan-muezzinoğlu-ben-sağlık-bakanı-istanbul-yerelhaber-1100867/> (Erişim Tarihi 10 Aralık 2015)

XV. YÜZYIL TÜRKÇE TIP KİTABI YÂDİGÂR-I İBN-İ ŞERİF' TE “RAHMİN AŞAĞI İNİP KAPANMASI” HASTALIĞI ve BU HASTALIĞA MODERN TIP AÇISINDAN BİR BAKIŞ

A View to “The Falling Down and the Closure of Uterus” in Yâdigâr İbn-i Şerîf

Elif Gültekin ¹, Rabia Zehra Bakar ²

¹ Araştırma Görevlisi Doktor, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

² Tıpta Uzmanlık Öğrencisi Doktor, İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Eğitim ve Araştırma Hastanesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Kliniği

ÖZ

Giriş ve Amaç: Çalışmamızın amacı, Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf adlı eserde, “avretler hastalığındandır” başlığı altında yer alan “rahmin aşağı inip kapanması” hastalığını incelemek, günümüz tıbbında “rahim sarkması” olarak isimlendirilen hastalık ile olan benzerliklerini ele almak ve her iki hastalığı tedavileri açısından mukayese etmektir. **Yöntem ve Gereç:** Çalışmanın kaynağını Sayın Prof. Dr. Ayten Altıntaş’ın editörlüğünde günümüz Türkçesine çevrilerek hazırlanmış Yâdigâr-ı İbn Şerîf isimli kitabın ilgili kısımları oluşturmaktadır. **Bulgular:** Yâdigâr’daki “rahmin aşağı inip kapanması” hastalığının bugünkü tıp bilgilerine göre “pelvik organ prolapsusu” olarak isimlendirilen hastalık ile aralarındaki benzerlikler tespit edilmiş, tedavi yaklaşımlarında ise farklılıklar olduğu görülmüştür. **Tartışma:** Hastalıklara tedavi umudu olacak her ihtimalin değerlendirilmesi, hem tıbbın amacı olan insanlara yardım etmek görevine, hem de bilimin ilerlemesine katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmamız kapsamında ele aldığımız hastalığın, ortaya konulan veriler doğrultusunda, daha basit ve etkili bir tedavi ihtimalinin bulunması dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Yâdigâr, İbn-i Şerîf, Rahim Sarkması

ABSTRACT

Aim: The aim of this study to examine the resemblances of İbn-i Şerîf about “the falling down and the closure of uterus” which is written in Yâdigâr under the headline of “Genital Illnesses” and the “prolapse of uterus” of today’s medicine, and to compare their therapies.

Material and Methods: The chapters of Yâdigâr-ı İbn Şerîf were studied from the book published in today’s Turkish by Prof. Dr. Ayten Altıntaş.

Results: With this study, the resemblances between the two illnesses were determined. It has been seen, that the therapy aspects of them are difficult.

Discussion: It is important to consider all of treatment chance. In this wise it can be possible to contribute to progress of science and to have better chance to be helpful. In this context it is considerable, that the illness, which is handled in this study, has a simpler therapy chance.

Key Words: Yâdigâr, İbni Serif, Prolapse of Uterus

GİRİŞ ve AMAÇ

Modern bilim ve tıp anlayışının gelişmesinden önce yazılmış olan tıp kitapları, kaleme alındıkları dönemin tıp anlayışını ve tıbbi uygulamalarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidirler. Geçmiş dönemlere ait tıp kitaplarının incelenmesi, tıbbi bilginin tarihi gelişimini görebilmemiz açısından bizlere faydalı bilgiler sunmaktadır.

Tabib İbn-i Şerif'in kaleme aldığı *Yadigâr* isimli eser de 15. yüzyılın önemli tıp kitaplarından bir tanesidir. Günümüzde dahi pek çok nüshasına sahip olduğumuz bu eserin, yazıldığı dönemde sıkça başvuru olan bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın amacı, *Yadigâr-ı İbn-i Şerif* adlı eserde, "avretler hastalığındandır" başlığı altında yer alan "rahmin aşağı inip kapanması" hastalığını incelemek, günümüz tıbbında "rahim sarkması" olarak isimlendirilen hastalık ile olan benzerliklerini ele almak ve her iki hastalığı tedavileri açısından mukayese etmektir.

YÖNTEM ve GEREÇ

Çalışmanın hazırlanmasında, Sayın Prof. Dr. Ayten Altıntaş'ın editörlüğünde hazırlanan, Latin harflerine çevrilmiş ve günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş *Yadigâr*'ın ilgili kısımlarından faydalanılmıştır.

BULGULAR

İbn-i Şerif tıp meselelerini ele aldığı kitabının yirmi dokuzuncu bâbını "avretler hastalığı ve hayz kanı çokluğu" olarak isimlendirmiş, bu kısımda kadınlara mahsus hastalıkları ele almıştır. Bu başlık altında bahsi geçen konular; "hayz kanı çokluğu, hayz kanı tutulup gelmemesi, vercâ, ihtinâk-ı rahm, rahmin aşağı inip kapanması, zahmetli doğum, oğlan doğuran kadının sütü sarı ve yaramaz olması, sütün memede bağlanması ve kesilmesi, memenin şişmesi ve büyük olması, memenin katı ve yumru yumru olması" durumlarıdır.¹

"Rahmin aşağı inip kapanması" hastalığını, yani rahmin sarkarak vajina yoluna inmesi durumunu İbn-i Şerif kitabında şöyle tarif eder: '(212a) Bir 'illet dahi olur rahim aşaga iner şöyle kim yol tutulur cimâ olunmaz fitk sûretlü iner ferç yolu tutulu hatun kişinin hâli zâ'if olur'. Ardından tedavisini şöyle açıklar: '(212a) ilâç bir otçagız vardır bayırlarda ve taşlu yerlerde biter elbette taşlu ve kayalu yerlerde biter yire yayularak biter incecik budakları olur fıstıkî renk söbice ve uzunca yaprakları olur küçürek çâdır çiçegi gib çiçegi olur ve uçları sertiz olmaz değirmice olmaz tutucarak olur kayalar arasında biter ol otçagızı ay eskisinde köküyle çıkaralar üç dib veyâ dört dib budagıyla ve yapragıyla kayadalar ve ayaza koyalar üç def'a aç karnına içeler ol 'illetden halâs ola eger saklamalu olsalar veyâ bir yerden bir yere iletmelü olsalar ol otçagızı elbette ay eskisinde (212b) çıkaralar tâ kim menfa'at hasil ola biz tecrübede şöyle bulduk ay yenisinde fâ'ide olmaz elbette ay eskisinde olur yirmi yıllığın ol otçagızla giderdik tanrı te'âlanın izniyle ol otçagız tagda ve bayırlarda ve kayalar arasında biter ve güneşe karşı biter çadır çiçegi olur güneşde açılır ve güneş batacak yumulur degirmice degirmice ve ucı sivrice tohumları olur kişnîc kadarınca lakin kişnîc degirmi olur ve bunun ucı sivrice olur ve bu 'illet hayli müşkilce illetdir degme tabîb ilâç idemez andan ötüri bu otçagızı bu kadar vasf etdük tâ kim bu kitâb bir azizin eline giricek başed ki ol otçagızı bulub bir dermdende ilâç ide şifâ hâsil ola zirâ kitâblarda olan meşhur edviyelerden degildir ve hâsiyyet dahi gerçektir mücerredir hiç hilâf etmez ba'zı hatun kişiye biz ay eskisinde çıkarub üç gün bir biri ardınca içmekle fâ'ide itdi ve ba'zısına üç ayda üç kez ya'ni üçer kez içmekle fâ'ide itdi".¹

Günümüz tıbbi bilgilerine göre rahim sarkması olarak isimlendirilen hastalığın ileri evrelerinde görülen, rahmin vajina ağzına kadar inerek cinsel işlev bozukluğuna sebep olması durumunun İbn-i Şerif tarafından tarif edildiğini görmekteyiz. Pelvik organ prolapsusu olarak adlandırılan bu evrenin günümüzde tedavisinin esasını cerrahi müdahaleler oluşturmaktadır. Ancak hafif derecede prolapsusu olan, fertilitasını korumak isteyen, cerrahi müdahalenin uygun olmadığı ya da cerrahi müdahaleyi istemeyen hastalarda konservatif tedavi ve mekanik araçlarla tedavi yöntemleri de seçenek olarak sunulmaktadır. Pelvik organ prolapsuslarının mekanik tedavisinde pessier adı verilen, vajinaya yerleştirilerek sarkan organı yerine iterek orada kalmasını sağlayan araçlar kullanılmaktadır.

Ancak pesserlerin düşme ve irritasyona neden olma riski mevcuttur ve düzenli kullanımları ile prolapsusun ilerlemesinin önlenmesine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Konservatif tedavi yöntemleri hastalığı tedavi etmekten ziyade prolapsus derecesinin artmasını engellemek ve semptomların şiddetini azaltmaya yöneliktir. Hastaların batin içi basıncı arttırıcı eylemlerden uzak durması, obezite mevcut ise kilo vermesi, kronik kabızlıktan korunması önerilerek yaşam tarzı değişikliğine gidilir ve pelvik tabanı güçlendirecek egzersizlerle tedavi desteklenir.^{3,6}

Cerrahi tedavi yöntemlerinde ise primer hedef mevcut semptomları gidermek ve cinsel fonksiyonu sağlayacak şekilde vajinal anatomiye yeniden yapılandırmaktır. Bu amaçla abdominal, vajinal ve laparoskopik yöntemler kullanılabilir. Cerrahi süreç belirlenirken hastalığın tipi ve derecesi, hastanın cinsel fonksiyonunun korunmasını isteyip istememesi, karında bir ek hastalığın varlığı göz önünde tutulur.^{3,6}

TARTIŞMA

Yadigâr'daki bilgiler ile günümüz tıbbi bilgileri incelendiğinde iki husus özellikle dikkat çekmektedir. Birincisi; günümüzde rahim sarkması olarak isimlendirilen hastalık dört evreye ayrılmakta ve rahmin vajina ağzına kadar inerek cinsel işlev bozukluğuna sebep olduğu evre bu hastalığın dördüncü ve son evresi olarak kabul edilmektedir.⁶ Yadigâr'da rahim sarkmasının daha erken evrelerinden bahsedilmeyip sadece son evreden söz edilmiş olması, en ileri evreye kadar, yani cinsel işlev bozukluğu ortaya çıkana kadar, kadınların hekim yardımına başvurmadıklarını düşündürmektedir.

İkinci olarak; rahim sarkmasının günümüzdeki tedavisinin medikal bir uygulama içermemesine karşılık, Yâdigâr'da bahsedilen bir ot ile hastalığın kesin olarak tedavi edildiğinin yer alması oldukça ilgi çekicidir. Bugün rahim sarkmasının tedavisinde önerilen yöntemler kesin bir çözüm sunmamakta ve çoğu kez tıbbi müdahalelerin arkasından başka fonksiyon kayıpları da ortaya çıkmaktadır. Oysa İbn-i Şerif bu ot ile tedaviyi pek çok hastada uyguladığını, uzun yıllardır bu hastalıktan muzdarib olanlarda dahi başarıya ulaştığını bildirmektedir.

SONUÇ

Hastaların derdine derman olma ihtimali olan her hususun, bilim süzgecinden geçirilerek değerlendirilmeyi hak ettiğine inanmaktayız. Günümüzde, yaşam kalitesini son derece olumsuz etkileyen ve etkin bir tedavisi ne yazık ki bulunmayan bu hastalıkta, uygulaması kolay ve başarılı sonuçlar alınabilecek bir tedaviyi mümkün kılabilmenin, hastalara sağlayacağı faydanın yanında, bilime de önemli bir katkısının olacağı muhakkaktır.² Bu nedenle böyle bir tedavinin günümüzde denenmeyi hak ettiğini düşünmekteyiz.

Öncelikle bahsedilen otun tespiti meselesi önem arz etmektedir.⁴ Çalışmamızın kaynağını teşkil eden, Yadigâr'ın günümüz Türkçesine aktarılmasıyla hazırlanmış olan kitapta, otun tarifi mevcut olmakla beraber tam ismi yer almamaktadır. Bu kitap hazırlanırken faydalanılan Yadigâr nüshasında otun isminin verilmemiş olması mümkündür. Ancak Yadigâr'ın pek çok kütüphanede farklı nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalardan birinde otun isminin yer alması da muhtemeldir. Eğer Yadigâr'ın başka nüshaları incelenecek olursa ot ile ilgili daha detaylı bilgilere ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Bu bitkinin ismine doğrudan ulaşmanın mümkün olmaması durumunda, eserde tarif edilen morfolojik özellikleri ve etki mekanizması doğrultusunda, tıp tarihi kaynaklarımızda yapılacak sistemli tarama ve incelemelerin bitkinin tespitine yardımcı olması muhtemeldir. Bitkinin tespitinin ardından, laboratuvar çalışmalarıyla etki mekanizmalarının anlaşılması ve tedavi ediciliğinin incelenmesi ise bir sonraki adım olacaktır. Daha önce tıp tarihimize ait kaynakların sunduğu bilgilerin ışığında, son derece önemli bir ilaç keşfine imza atan Sayın Prof. Dr. Nil Sarı ve arkadaşlarının çalışması bu anlamda bize örnek olacak niteliktedir.^{4,5}

BİLGİ

Bu çalışma, 10-13 Haziran 2015 tarihlerinde Malatya'da gerçekleştirilen IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde poster bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Altıntaş A (ed). 1. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif. Yerküre Kitaplığı. İstanbul. 2004.
2. Doğan H. Tıp Tarihinde Kullanılmış Olan Bitkisel Drogların Laboratuvar Öncesi ve Sonrası Hikayesi. Balkan Congress on the History of Ethic and Medicine, İstanbul, 11-13 October 2011, Vol.1, No.1, pp. 363-365.
3. Hadımlı A., Sevil Ü. Pelvik Relaksasyonda Alternatif Tedavi: Pesser. Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi. 2007;9(2):16-24.
4. Sarı N. Türk Tıp Tarihinde Hindiba Türleri, Etkileri ve Günümüz Araştırmalarına Öneriler. The New History of Medicine Studies. 1998;(4):11-54.
5. Sarı N., Doğan H., Snyder JK. "Methods for treating neoplastic disorders". U.S. Patent NO. 5,663,196. 2 September 1997.
6. Tosunoğlu, D. 40 Yaş Üstü Kadınlarda Pelvik Organ Prolapsusu Sıklığı ve Hayat Kalitesi Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 2010.

HEKİM HAYRE'D-DİN'İN *HULĀŞATU'-T-ṬİBB* ADLI ESERİNDE YER ALAN “ṬİBB-I NEBEVĪ” BÖLÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An evaluation on the chapter “Ṭİbb-i Nabawī” in Physician Hayr al-Dīn’s *Hulāṣa al-Ṭİbb*

Ahmet Aciduman

Profesör Doktor, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

ÖZ

Kur’an’ın sağlıkla ilgili ayetleri ile Hz. Peygamber’in sağlıkla ilgili sözlerinin ve tavsiye ettiği bazı tedavilerin sonradan derlenmesiyle ortaya çıkan dini bir tıp anlayışı olan “Ṭİbb-ı Nebevī” üzerine müstakil kitaplar yazıldığı gibi, bazı tıbbi eserlerde bu yaklaşıma atf yapıldığı bilinmektedir. Erken dönem Türkçe tıp yazmaları arasında “Ṭİbb-ı Nebevī” çevirileri bulunduğu görülürken, “Ṭİbb-ı Nebevī” üzerine bir bölüm içeren eserler de bulunabilmektedir. Hekim/Hakim Hayre’-d-din’in *Hulāṣatu’-t-Ṭİbb* adlı eserinin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A’da kayıtlı bulunan ve Muhammed bin Ebibekr Şofyavī tarafından 1088/1677 tarihinde istinsah edilen nüshası dört bölümden oluşmakta ve birinci bölümü “Evvelki Bāb Ṭİbb-ı Nebevī’dir” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada adı geçen eserde yer alan “Ṭİbb-ı Nebevī” üzerine olan bu bölümün içerdiği bilgiler değerlendirilmiş ve sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ṭİbb-ı Nebevī, Hekim Hayreddin, Hulasatu’t-Ṭİbb, Tıp tarihi

ABSTRACT

“Ṭİbb-i Nabawī” is a religious medical understanding that appeared afterwards, collecting the verses of Qur’an related to health and Prophet’s hadiths and his some therapeutically advices. It is known that many distinct books were written on “Ṭİbb-i Nabawī” and also there were some references to this modality in some medical works. Some Turkish translations on “Ṭİbb-i Nabawī” and some medical works containing a chapter on “Ṭİbb-i Nabawī” are found in early Turkish medical manuscripts. The copy of Hakim Hayr al-Dīn’s *Hulāṣa al-Ṭİbb* copied by Muhammed bin Abibakr Şofyavī in 1088/1677, which is in Ankara University, Library of Deontology Collection, Nr. 15403-A, consists of 4 chapters. The 1st chapter of this book has the title of “The first chapter is Ṭİbb-i Nabawī.” The knowledge, which is in the chapter on “Ṭİbb-i Nabawī” in abovementioned book was evaluated and presented in this study.

Keywords: Ṭİbb-i Nabawī, Physician Hayr al-Din, Hulasa al-Ṭİbb, History of medicine

GİRİŞ

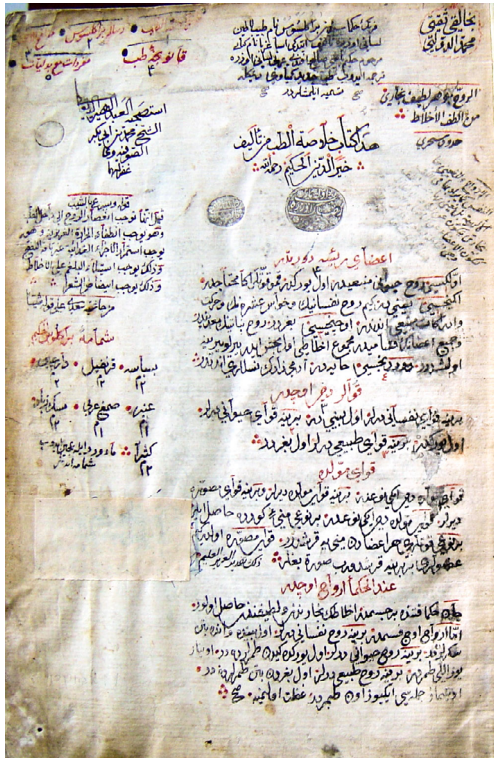
Kur'an'ın sağlıkla ilgili ayetleri ile Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili sözlerinin ve tavsiye ettiği bazı tedavilerin sonradan derlenmesiyle ortaya çıkan dini bir tıp anlayışı olarak tanımlanan "Tıbb-ı Nebevî" üzerine müstakil kitaplar yazılmış olduğu gibi, bazı tıbbi eserlerde de bu yaklaşıma atıf yapıldığı literatürde bildirilmektedir.¹ "Tıbb-ı Nebevî" üzerine yazılmış çok sayıda Arapça eserin bulunduğu ve bu eserlerden bazılarının Türkçeye çevrilmiş olduğu görülürken, yine Türkçe olarak telif edilmiş *Tıbb-ı Nebevî* eserlerinin varlığına da rastlanmaktadır.^{2,3} Ayrıca içerisinde "Tıbb-ı Nebevî" üzerine yazılı bir bölüm bulunan Türkçe tıbbi yazmaların da mevcut olduğu, bunlardan birisinin de *Hulāsatu't-Tıbb* adını taşıdığı bilinmektedir.⁴

Anadolu'da yazılmış erken dönem Türkçe tıp yazmaları arasında yer alan *Hulāsatu't-Tıbb*³ üzerine yapılan çalışmalarda kitabın yazarı, kitabın ithaf edildiği kişi ile kitabın yazılış düzeni hakkında farklı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Uzunçarşılı,⁵ *Hulāsatu't-Tıbb* hakkında verdiği bilgide eserin İsfendiyar oğlu Kasım Bey adına yazıldığını, dört fasıl üzerine düzenlendiğini ve müellifinin ismini anmadığını yazmaktadır. *İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu*'nda ise *Hulāsatu't-Tıbb*'in Bursa, Ulu Cami, No. 2601'de yer alan nüshasının yazarı olarak Hayre'd-din bin Bâyezîd bin Şâhî'nin bildirildiği görülmektedir.⁶ Öte yandan Arda'nın⁴ *Hulāsatu't-Tıbb*'in Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A'da bulunan nüshası üzerine yaptığı çalışmasında, eserin Emir Mahmud Bey adına, Hekim Hayreddin tarafından yazıldığı ve dört fasıldan oluştuğu haber verilmektedir. Kaya'nın⁷ *Hulāsatu't-Tıbb*'in Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12030'da kayıtlı bulunan nüshası üzerine yaptığı çalışmasında, adı geçen nüshanın yazarının ve ithaf edildiği kişinin adlarını içermediği ve 10 makaleden oluştuğu bildirilmektedir.

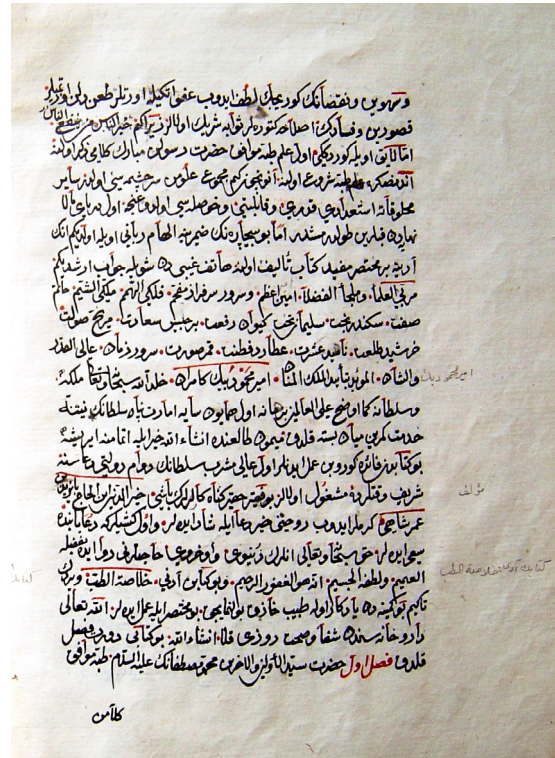
Arda'nın da çalışmasında bildirdiği üzere,⁶ Hekim Hayre'd-din'in "Tıbb-ı Nebevî" üzerine bir bölüm içeren *Hulāsatu't-Tıbb* adlı eserindeki, adı geçen bölümün tanıtılması ve literatür ışığında değerlendirilmesi bu yazının amacını oluşturmaktadır.

GEREÇ ve YÖNTEM

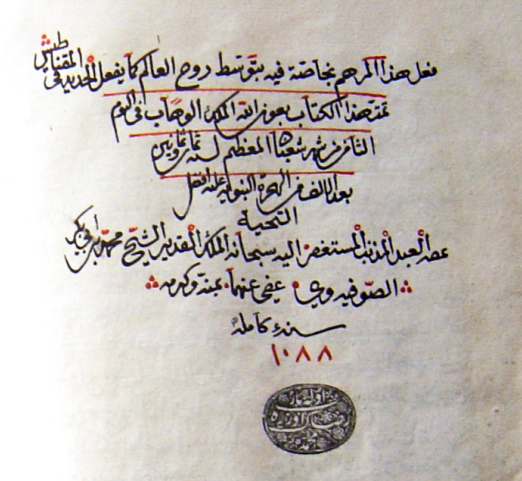
Hulāsatu't-Tıbb'in Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A'da bulunan yazması incelenmiştir (*Şekil 1*).⁸ Yazmanın ilk sayfasında kitabın ismi şu sözlerle bildirilmektedir: "Hāza Kitābu Hulāsatī't-Tıbb min te'līfi Hayre'd-din el-Hakīm rahimehullah."⁸

Şekil 1. *Hulāsatu't-Tıbb*'in Ankara Üniversitesi, Deontoloji Kütüphanesi Koleksiyonu, No. 15403-A'da bulunan nüshasının ilk sayfası.⁸

Şekil 2. *Hulāsatu't-Tıbb*'in ithaf edildiği kişinin, yazarının ve kitabın isminin bulunduğu sayfa.⁸

Şekil 3. *Hulāsatu't-Ṭıbb*'in son sayfasında kitabın sonlandığı tarih ile nüshayı istinsah eden müstensih'in isminin bulunduğu satırlar.⁸

Yazmanın girişinde yer alan bilgilere göre Ḥayru'd-dīn ibn el-Hāc Bāyezīd bin 'Umar/'Omar Şāh tarafından, Emīr Maḥmūd Big Kāmṛān adına yazılmış ve *Hulāsatu't-Ṭıbb* adı verilmiş olan eserin (Şekil 2) üzerinde çalışılan nüshası, yazmanın son sayfasında yer alan bilgilere göre, Muḥammed Ebī Bekr eş-Şofyavī tarafından kopyalanmış ve 8 Şa'bān 1088/6 Ekim 1677 tarihinde tamamlanmıştır (Şekil 3).⁸

Hulāsatu't-Ṭıbb dört fasıldan oluşmakta ve "Fasl-ı evvel-Ṭıbb-ı Nebevī; İkinci faşl-Teşrīh ve Umūr-ı Ṭabī'iyye; Üçüncü fāşl-Ṭıbbi'ñ 'İlmīsī ve Dördüncü faşl-Ṭıbbi'ñ 'Amelīsī" başlıklarını taşımaktadır. Eserin "Ṭıbb-ı Nebevī" üzerine olan ilk bābı, dijital ortama aktarılmış (Ek 1) ve çevriyazısı yapılmıştır. Çevriyazı yapılırken, metinde yer alan hadisler, [...] içerisinde verilen sayılarla numaralandırılmıştır. Bu bölümün tamamı bulgular bölümünde sunulmuş olup, burada yer alan bilgiler literatürde bulunan bilgilerle karşılaştırılırken, *Hulāsatu't-Ṭıbb*'in "Ṭıbb-ı Nebevī"

bölümünde yer alan hadislere verilen numaralar, diğer eserlerdeki hadislerde de kullanılarak, okuyucuya karşılaştırma olanağı ve kolaylığı sunulmasına çalışılmıştır.

BULGULAR

Hulāsatu't-Ṭıbb'in ilk bābını oluşturan "Ṭıbb-ı Nebevī" bölümünde 28 hadis ve bir öykü bulunmaktadır. 28 hadisin 12 tanesinin Hz. 'Alī'den, iki tanesinin Hz. 'Ā'īşe'den, iki tanesinin Ca'fer'den rivayet edildiği görülürken, yedi hadis ise Hz. Huseyn, Hz. 'Umar/'Omar, İbn 'Abbās, İbn Mu'āz, Ebū Hureyre, Enes bin Mālik ve Mu'āz bin Cebel'den rivayet edildiği, beş hadiste ise rivayet edilen kişi belirtilmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'in isminin anıldığı görülmektedir.⁸

Bölümde yer alan hadislerin bazıları yiyecek ve içecekler üzerinedir. Anılan yiyecekler arasında ekmek, pirinç, nar, kavun, koyun eti, herise, tuz, peynir ve ceviz, bal şerbeti, kızıl üzüm, kabak ve çörek otu bulunmaktadır. Bazı hadislerin ise yenecek yemeğin miktarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Uyku hakkındaki hadislerin yanı sıra, delilik, korku, toprak yeme, beras, baş ağrısı ya da diğer organların ağrıları, unutkanlık gibi hastalıklara ait bazı semptom ya da bulguların anıldığı hadisler de görülmektedir. Bir hadis ise cömertlik ve cimrilik hakkındadır.⁸ *Hulāsatu't-Ṭıbb*'in ilk bābını oluşturan "Ṭıbb-ı Nebevī" bölümünün çevriyazısı aşağıda sunulmaktadır:

"El-Bābu'l-Evvel Ṭıbb-ı Nebevī

[1] Ḥazret-i Emīru'l-Mü'minīn 'Umar raḍyallahu 'anh rivāyet ider Ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-selām'dan, eydür ki: "Baḥlīñ ṭa'āmı rencdir ve saḥīñiñ ṭa'āmı şifādır."

[2] 'Ā'īşe'-i şiddīka raḍyallahu 'anhā rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet'den 'aleyhi's-selām, eydür: "Bir kişi bir pāre etmegi bir yerde görse yaramaz nesne bulaşmış, anı yirden götürse, yusa veyā silse yise, Ḥaḳḳ te'ālā ol kulum ne-ḳadar günāhı var-ısa afv ide ve elli ḥasenāt dīvānına yazı ve cennāt-ı 'Adn'de bir köşk vire, kızıl yāḳūtdan."

[3] Ve Emīru'l-Mü'minīn 'Alī raḍyallahu 'anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet'den: "Bir kişi bir pāre etmegi yerde görse yaramaz nesne bulaşmış, yerden götürse yusa veyāḥūd yalasa yise, Ḥaḳḳ te'ālā ol kişi'i ṭamudan āzād ide."

[4] Ve Emīru'l-Mü'minīn Ḥuseyn raḍyallahu 'anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet'den 'aleyhi's-selām: "Ne-ḳadar nesne yirden bitüb çıkdıysa bir fā'idesi var-ısa, ziyānı daḡı vardır. Ammā pirincin ziyānı yokdur."

[5] Ve Ḥazret-i Rişālet buyurur: "Enār uçmak yemişlerindendir. Anı 'izzetle yimek gerek ve bir dānesini yire düşürmemek gerek kim şeyṭān enār yiyen ādemden ḳaçar."

[6] Ve Ca'fer rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet'den 'aleyhi's-selām: "Bir kişi Ḳur'ān oḳumaḡa

müdāvemem itse, anıñ gōñli nūrlanur. Ammā yemişlerde daḡı enār yimek gōñli feraḡ ider.”

[7] Ve ‘Alī raḡyallahu ‘anh Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām’dan rivāyet ider ki: “Yemişlenen ḡavun şuyı rahmetdir ve ṡatluluḡı uḡmak lezzetindedir ve bir kiři-kim bir loḡma ḡavun yese, ūzerine yetmiş ḡasenāt^{8,s.5} yazılır ve yetmiş gūnāhi ‘afv olur ve biñ derecāt artar.”

[8] Ve Ca‘fer raḡyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Risālet’den ‘aleyhi’s-selām eydür: “Delū ūc nev’dir. Birisi oldır kim ne kim bulursa ura, uvada ve ādemi incide; ve birisi oldur kim gil yiye; ve birisi oldur kim şaḡalın yiye.”

[9] Ve Emīru’l-Mū’minīn ‘Alī bin Ebī Ṭalīb rivāyet ider Ḥazret-i Risālet’den ‘aleyhi’s-selām, eydür: “Ḥaḡḡ te‘ālā ādemi gilden yaratdı ve zūrriyetine gil yimegi ḡarām kıldı.”

[10] Ve daḡı rivāyet ider Ḥazret-i Risālet’den: “Her kiři ki gice ile şaḡalın ṡarasa borcu ūdüne, Ḥaḡḡ te‘ālā belādan ve ḡazālardan şaḡlaya ve ‘ömri ziyāde ola.”

[11] Ve Emīru’l-Mū’minīn ‘Alī eydür: “Bir kiři kırḡ gün ḡoyun eti yemese gözleri ḡarara, ḡuşşası ve yaramaz fikri ve zann-ı gūmāni yaramaz ola.”

[12] ‘Ā’iše’-i şıddīḡa raḡyallahu ‘anhā rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām: “Ḥaḡan Peyḡamber ḡazreti herise görse mūbārek cemālinde feraḡ eři zāhir olurdu.”

[13] Ve Mu‘āz bin Cebel raḡyallahu ‘anh eydür: “Bir gün Ḥazret-i Risālet ‘aleyhi’s-selām’a şordum ve eyitdim: ‘Yā resūla’llah Mi’rāc gicesi uḡmaḡa varıcaḡ saña ḡonuklık itdiler mi?’ didim. Eyitdi: ‘Herise getürdiler.’”

[14] Şıḡḡ-ı Resūlullah Ḥazret-i ‘Alī rivāyet ider Ḥazret-i Risālet’den ‘aleyhi’s-selām: “Ḥaḡan ṡa‘ām yimege başılayasız, ol ṡuzla başlañ, soñra girü ṡuzla tamām idin kim yetmiş iki rence şifādır.”

[15] İbn ‘Abbās rivāyet ider Ḥazret-i Resūl’den: “Penīr rencdir ve ḡoz rencdir. İkisini bir yerde cem’ idüb, yicek şifādır.”

[16] İbn Mu‘āz raḡyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām’dan: “Bir kiři her ayda ūc-kerre yaḡmur şuyı ile balı şerbet eylese, iḡse, cemī‘ marāzlardan emīn ola. Yaḡmur ḡaḡḡında “وَرَزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا [ve nezzelnā mine’s-semā’i mā‘en mubāreken]”^a gelmişdir; ve bal ḡaḡḡında “فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ [fihi şifā’un li’n-nāsi]”^b gelmişdir.”

[17] Ebū Hureyre raḡyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām, eydür: “Bir tabaḡ kızıl ūzüm getürdiler. Peyḡamber Ḥazreti aşḡāba buyurdu-kim: ‘Ūzümü yişin, siñirleri berkidir ve balḡamı^{8,s.6} eridir ve yüzüñ rengini şāfi kıılır.”

[18] Ḥazret-i Risālet’den rivāyetdir kim: “Bir ṡa‘āmı yiyüb ol ḡazm olmadın bir daḡı ūzerine ṡa‘ām yimek ādemi beraş ider.”

[19] Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: “Bir kiřiniñ başı aḡrısa yāḡūd ḡalan a’zāsı aḡrısa, bir kez Fātiḡatu’l-Kitāb ve ūc-kez Sūre’-i İḡlāş ve birer kez mu’avvizeteyn oḡuyub, ol ‘uzva süre, Ḥaḡḡ te‘ālā şifā vire, bi-‘avnillahi te‘ālā ve ‘ināyetihi”

[20] Ve Emīru’l-Mū’minīn ‘Alī raḡyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām: “Baş yumaḡ kirin giderir ve nisyanı giderir ve ḡıfızı arturur.”

[21] Ḥazret-i Rişālet ‘aleyhi’s-selām buyurur: “Ḥuşluk uḡkusın terk itmen siziñ ūzeriñize olsun kim ḡuşşayı giderir ve ḡasedden ādemin bāḡınıni pāk ider.”

[22] Ve Ḥazret-i Rişālet ‘aleyhi’s-selām buyurur kim: “Bir kiři bir ḡorḡuya veyā bir belāya mūbtelā olsa, ūc-kez ‘لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ [lā ilāhe illā ente subḡāneke innī kuntu mine’z-zālimīn]’ oḡusa cemī‘ belālardan emīn ola.”

[23] Enes bin Mālik rivāyet ider, raḡyallahu ‘anh: “Ḥazret-i Rişālet’in ḡatına bir kiři geldi, Benī ‘Āmir ḡavminden, eyitdi: ‘Yā Resūlullah, bizim ḡabilemizde bir yigit vardır. Ne kim yirse iḡerse, aña ziyān ider’ didi. Peyḡamber ‘aleyhi’s-selām ol kiřiye eydür: ‘Ol yigit ne kim yirse

a Kaf Suresi 50:9’dan.⁹

b Nahl Suresi 16:69’dan.⁹

ve içerse ‘بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ’ [Bismillahi ellezī lā yeḍurru ma‘a ismuhu şey‘un fi’l-arḍi ve lā fi’s-semā’i ve huve es-semī‘u el-‘alīmu yā ḥayyu yā ḳayyumu]’ disün, andan yesün, içsün’ didi.”

[24] Ve Ḥazret-i ‘Alī raḳyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām, eydür: “Ādem oğlanını üç nesne helāk ider: Birisi ḥarām ḳan dökme, birisi dāyim zinā etme, birisi ikindüden şoñra uyumaḳ.”

[25] Ve ‘Alī raḳyallahu kerrema’llahu vechehu rivāyet ider ki Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām, eydür: “Ḳabağı yimek gerek, ḳoḳusu ḥübdur, ādemin içiniñ şābünıdır ve ḳamu rencin şifāsıdır, hemān acıla degül.”

[26] Ve ‘Alī Murtezā kerrema’llahu vechehu rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām eydür ki: “İki ḫa‘āmı bir yerde yemezdi,^{8,s.7} birin yerdı ve birin şadaḳa iderdi. Zīrā-kim ma‘deyi fesāda virir.”

[27] Ḥazret-i ‘Alī raḳyallahu ‘anh rivāyet ider Ḥazret-i Rişālet’den ‘aleyhi’s-selām: “Bir kişiniñ ḳuvvet-i muḥāfazası olmasa her şabāḥ bal şerbetin içüb, bir Fātiḫatu’l-Kitāb ve bir Āyet el-Kursī okusun, ḫıfızı arta.”

[28] Ve ‘Alī Ḥazreti rivāyet ider Ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām’dan, eydür: “Bir kişi çörek otunu döğüb, ḳarışdurub yese, ne-ḳadar renci var-ısa emīn ola, hemān acıla degül.”

Ḥikāyet: Bir gün Hārūnu’r-Reşid raḫimehullahi ‘aleyh cem‘iyyet etmiş-idi. İmām emīrū’l-mü’mīnīn ‘Alī Mūsā Rızā raḳyallahu ‘anh anda ḫāzır idi. ‘Ulemā ve ekābir-i Bağdād mecmū’ı anda idi. Envā’-i ‘ulūmdan beyān olundu. Anda bir Yehūdī ḫabīb-i ḫāzıḳ var-idi. Su‘āl idüb: “Siziñ kitābınızda ‘ilm-i ḫıbbdan nesne var-mıdır? Peyğamberiñiz daḫı nesne dimiş midir?” İmām aña cevāb-ı şāfi viridi ve eyitdi: “Kitābımızda Ḥaḳḳ subḫānehu ve te‘ālā bir āyetde mecmū’-ı ḫıbbı beyān etmişdir. Ḳavluhu te‘ālā: [Kulū veşrebū ve lā tusrifū innehu lā yuḫıbbu’l-musrifīne]’^c ve Ḥazret-i Rişālet ‘aleyhis’-selām: ‘المعدة بيت الناء وحمة’ [el-ma‘detu beytun ed-dā’i ve ḫımyetun re’sun ed-devā’i]’ buyurmuşdur.” ḫabīb bir zemān sākit olub, söylemedi. Andan-şoñra eyitdi: “أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله” [Eşhedu en lā ilāhe illallah ve eşhedu enne Muḫammeden ‘abduhu ve resūluh]’ didi.” “‘Mecmū’-ı ‘ilm-i ḫıbbı tamām bildim’ didi,” İmām getürdi, Müslümān oldu. İmdī bilesiz ki aşı-ı ḫikmet az yimekdir.”^{8, s.8}

TARTIŞMA

Ḥulāsatu’t-Ḥıbb açısından bakıldığında:

Bu çalışma sırasında *Ḥulāsatu’t-Ḥıbb*’ın 6 nüshasına ulaşılmıştır (*Tablo 1*).^{8,10-14} Bu nüshaların yazılış düzeninde iki farklı şekil bulunduğu, birisinde eserin 10 makale üzerine düzenlenirken, diğesinde ise 3 ya da 4 fasıl üzerine düzenlendiği görülmektedir. İncelenen nüshalardan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi Koleksiyonu ile Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami ve Genel Koleksiyonlarına kayıtlı yazmalarda “Ḥıbb-ı Nebvī” bölümünün bulunduğu fark edilmektedir.

c A’rāf Suresi 7: 31’den.⁹

Tablo 1. *Hulāsatu't-Tıbb* nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve bu nüshalar hakkındaki bazı bilgiler.

NÜSHA	YAZAR	ADANAN KİŞİ	İSTİNSAH TARİHİ	MÜSTENSİH	DÜZENİ
Konya, İzzeddin Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12030	-	-	[M. XV. yy?]	-	10 Makale
Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, No. 1866	-	Kāsim bin İsfendiyār bin Bāyezīd Hān	-	-	4 Fasil
Bursa, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami Koleksiyonu, No. 2601	Hıyre'd-dīn ibn el-Hāc Bāyezīd bin 'Omar Şāh	Emīr Maḥmūd Big Kāmṛān	Evāḥir-i Cemāzīe'l-Āḥir 957 [Temmuz 1550]	'Alī bin Suleymān	4 Fasil
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A	Hıyre'd-dīn ibn el-Hāc Bāyezīd bin 'Omar Şāh	Emīr Maḥmūd Big Kāmṛān		Muḥammed Ebī Bekr eş-Şofyavī	4 Fasil
İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi, No. 68/1	-	-	[H. XI. yy / M. XVII. yy]	-	10 Makale
İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi, No. 672	Hıyre'd-dīn el-Hāc Bāyezīd	-	[H. XIV. yy]	-	3 Fasil

Öte yandan, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami Koleksiyonu, No. 2601 nüshasının sonunda ise 857/1453 yılında Ankara'da Kātib Hācī Hālīl bin Hācī Bāyezīd tarafından yazılmış bir nüshadan kopyalandığı bilgisi yer almaktadır.¹¹

Kaya⁷ *Hulāsatu't-Tıbb* üzerine yaptığı çalışmasında Konya, İzzet Koyunoğlu Müzesi, No. 12030'da bulunan kopyanın, yazmanın imlāsına ve yazmada geçen kelimelere bakarak, büyük olasılıkla XV. yüzyılda yazılmış olabileceğini bildirmektedir. Bu bilginin kabul edilmesi durumunda Ankara Deontoloji ile Bursa Genel ve Ulucami koleksiyon kopyalarında [ve belki Ankara 857 tarihli kopyada da] bulunan "Tıbb-ı Nebevī" bölümünün -bu nüshaların daha ileri tarihlerde oluşturulmasından yola çıkarak- büyük olasılıkla esere sonradan eklenmiş olabileceğini söylemek olanaklı görünmektedir.

Hulāsatu't-Tıbb'daki "Tıbb-ı Nebevī" bölümü açısından:

"Tıbb-ı Nebevī" literatürü gözden geçirildiğinde bu konuda yazılan eserlerin en eskilerinden birisinin Abu'l-Kāsim al-Hısayn b. Muḥammed Hābīb al-Nīsābūrī (ö. 406/1015)'nin *eṭ-Tıbbu'n-Nebevī* adlı eseri olduğu bildirilmektedir.² Nīsābūrī'nin eserinin Türkiye'nin yazma eser kütüphanelerine ait koleksiyonlarda çeşitli kopyalarının bulunduğu görülürken,⁶ eserin farklı zamanlarda Türkçeye de çevrildiği bilgisi literatürde yer almaktadır.² Bunlardan birisi Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2'de bulunan ve mütercimi bilinmeyen 976/1568-69 tarihli çeviridir (*Şekil 4*).^{2,15,16} Yine adı geçen bu eser, adı bilinmeyen bir çevirmen tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Risāle-i Tıbb en-Nebī* adıyla İstanbul'da evāḥir-i Rebī'ü'l-Āḥir 1276/Kasım 1859 tarihinde basılmıştır (*Şekil 5*).^{16,17} Bu eserde hadislerin Arapçaları ile birlikte Türkçe çevirilerinin sunulduğu görülmektedir. Bundan başka Hısan b. Ömer es-Sungūrī tarafından Türkçeye çevrildiği ve *Devāu'l-Alām* adıyla 1300/1882-83 tarihinde basılarak yayımlandığı bilgisi de literatürde bulunmaktadır.¹⁶

Şekil 4. Nisâbü'rî'nin *Risâle-i Tıbb-ı Nebî* adlı eserinin Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2'de bulunan Türkçe çevirisinin ilk sayfaları.

Şekil 5. Nisâbü'rî'nin eserinin 1276/1859'da İstanbul'da basılan *Risâle-i Tıbb en-Nebî* adlı Türkçe çevirisinin EHT 1978 A 240 numarasıyla Ankara Millî Kütüphanede kayıtlı bulunan nüshasının ilk sayfaları.

Hulâşatu't-Tıbb-ı bölümünde yer alan hadislerin Nisâbü'rî'nin eserinin Türkçe (*Ek 2*),¹⁵ ve Arapça metinlerinde^{17,18} (*Şekil 6*) yer alan hadislerle (*Ek 3*) yapılan karşılaştırma, *Hulâşatu't-Tıbb-ı* da yer alan hadislerin râvîlerinin isimleri Nisâbü'rî'nin eserindeki pek çok hadiste örtüşmekle birlikte, bazı hadislerde farklılıklar bulunduğu da fark edilmektedir. Benzer durumla Nisâbü'rî'nin eserinin Kastamonu çevirisinde de karşılaşılmaktadır. Bu durum çevirmenlerin hatasından kaynaklanmış olabileceği gibi, çevirmenlerin farklı kopyalardan çeviri yapmaları sonucu ortaya çıkmış olabilir. Nisâbü'rî'nin *Tıbbu'n-Nebevî* eserinin Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2'de yer alan Türkçe çevirisi ile *Hulâşatu't-Tıbb-ı*'nın adı geçen bölümünün Türkçe çevirisi karşılaştırıldığında, bu çevirilerin de birbirinden farklı kişilerce yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu durumda *Hulâşatu't-Tıbb-ı*'nın "Tıbb-ı Nebevî" ile ilgili bölümünün büyük olasılıkla Nisâbü'rî'nin Arapça eserinde yer alan hadislerden bir seçme yapılarak oluşturulduğu, diğer bir deyişle "Tıbb-ı Nebevî" bölümünün kaynağının Nisâbü'rî'nin eseri olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir. Yine her iki eserin daha eski ortak bir kaynaktan yararlanmış olabileceği gibi, Nisâbü'rî'nin eserinden *Hulâşad'a* geçişte arada bir başka aktarıcı ve eser olabileceği de araştırmaya açık bir olasılık olarak durmaktadır.

Çalışma sırasında *Tıbb-ı Nebevî* üzerine literatürde bulunan bazı eserler de gözden geçirilmiş, *Hulâşatu't-Tıbb-ı* da yer alan bazı hadislerle benzerlik gösteren hadislerle karşılaştırılmıştır. Burada dikkat çeken husus, aynı ya da benzer hadislerin farklı kişilerden nakledilmiş olmasıdır. Ebû 'Abdullah Muhammed bin Aḥmed ez-Zehebî'nin (ö.748/1347) *eṭ-Tıbbu'n-Nebevî* adlı eserinde¹⁹ bu tür örneklerin bulunduğu görülmektedir.^e

İbn Kayyim'in (ö.751/1350) *eṭ-Tıbbu'n-Nebevî* adlı eserinde²⁰ de ilginç bazı bulgularla karşılaştırılmıştır. İbn Kayyim eserinde, Nisâbü'rî'nin *Tıbb-ı Nebevî*'sinde de yer alan pirinçle ilgili iki hadisin doğru olmadığı bilgisini verirken,^f yine adı geçen eserde, *Hulâşatu't-Tıbb-ı*'nın "Tıbb-ı Nebevî" bölümünde

d [28] Ve 'Alî Hâzreti rivâyet ider Hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâm'dan, eydür: "Bir kişi çörek otunu döğüb, karışdurub yese, ne-kadar renci var-ısa emîn ola, hemân acala degül."^{8,s.8.}

e "İbni Mâce'den Ebû Hureyre'nin hadisinden: "Kim bir ayda üç sabah bal yalarsa, ona büyük bir bela gelmez."

^{19,s.151} "وعن ابن ماجه من حديث أبي هريرة مرفوعاً: «مَنْ لَعَقَ الْعَسَلَةَ ثَلَاثَ عَدَوَاتٍ فِي الشَّهْرِ لَمْ يُصِبْهُ عَظِيمٌ مِنَ الْبَلَاءِ»
"Alî'den bir rivâyette: Söyledi: "Kim bir nar yerse, Allah onun kalbini nurlandırır."

^{19,s.123} "وفي رواية عن علي قال: «مَنْ أَكَلَ زَمَانَةَ تَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ».
"Ebû Hureyre'den: "Çörek otunu elden bırakmayın, çünkü onda her derde deva vardır, ancak sâ'm hariçtir ve sâ'm ölümdür."

^{19,s.99} "وعن أبي هريرة مرفوعاً: «عَلَيْكُمْ بِهَذِهِ الْحَبَّةِ السُّودَاءِ، فَإِنَّ فِيهَا شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا السَّمَّ، وَالسَّمَّ الْمَوْتُ».

f "Erüz (pirinç): Bu konuda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem adına yudurulmuş iki hadis vardır. Birincisi: O, adam olsa idi akıllı olurdu, hadisidir. İkincisi de: Yerden çıkan her şeyde hastalık ve şifa vardır, ancak pirinç bundan müstesnadır, çünkü o şifadır, onda hastalık yoktur. Bu ikisini zikrettik ki insanlar uyanınsınlar, onu sallallahu aleyhi ve sellem'e nisbet etmekten şakınsınlar."^{20,s.276.}

Şekil 6. Nisâbü'rî'nin eserinin Ankara, Milli Kütüphane, Adana Hk 446/3'de bulunan Arapça nüshasının başlangıç sayfaları.¹⁸

bulunan hikâyede de geçen ve Hz. Peygamber'e isnat edilen hadisin, aslında Haris bin Kelede'nin sözü olduğu bilgisini paylaşmaktadır.⁸

SONUÇ YERİNE

Yapılan çalışma sırasında Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübârizî*,²¹ İshâk bin Murad'ın *Edviye-i Müfredi*,²² Ahmedî'nin *Tervîhu'l-Ervâh*,²³ Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifâ*²⁴ ve *Teshîl*,²⁵ Tabîb İbn-i Şerîf'in *Yâdigâr*,²⁶ 'Abdü'l-Vehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mardânî'nin *Kitâbu'l-Muntehab fi't-Tıbb*,²⁷ Eşref bin Muhammed'in *Hzâ'inu's-Sa'âdât*²⁸ gibi eski dönem Türkçe tıp yazmalarında "Tıbb-ı Nebevî" üzerine yazılmış bir bölüme rastlanmamıştır. Sonradan eklenme olasılığı bulunmakla birlikte, *Hulâşatu't-Tıbb*'in Ankara, Tıp Tarihi ve Deontoloji ve Bursa,

İnebey ve Genel nüshalarında "Tıbb-ı Nebevî" ile ilgili bir bölümün yer alması, eserin tıp tarihimizdeki yerine farklı bir nitelik kazandırmaktadır.

Hulâşatu't-Tıbb'in "Tıbb-ı Nebevî" ile ilgili bu bölümünde, Nisâbü'rî'nin eserinde de olduğu gibi, yalnızca hadislerin verilmekle yetinildiği, bu çalışmada "Tıbb-ı Nebevî" literatüründen örnek olarak incelenen ez-Zehabî ile İbn Kayyim'in eserlerinde görüldüğü şekilde hadisler üzerine yorumların yapılmadığı, açıklamalarda bulunulmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada karşılaşılan bazı bulguların da işaret ettiği üzere, *Tıbb-ı Nebevî* kapsamında değerlendirilen hadislerin yeniden gözden geçirilerek, sahih olup olmadıklarının, Hz. Peygamber'e atfedilip atfedilemeyeceklerinin değerlendirilmesinin de uygun olacağı düşünülmektedir.

BİLGİ VE TEŞEKKÜR

Bu yazı 07-10 Ekim 2015 tarihlerinde düzenlenen Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp "Tıbb-ı Nebevî" Kongresi'nde [2015 International Congress of Islam & Medicine "Al-Tıbb Al-Nabawi," 07-10 October 2015] sunulan sözel bildiriye temel almaktadır.

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Sayın Osman Nuri Solak Bey'e, Kastamonu Yazma Eserler Bölge Müdürü Sayın Mehmet Öztürk Bey'e ve Kütüphaneci Sevgi Turalı Hanım'a, Konya Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Sayın Bekir Şahin Bey'e ve Yazma Eser Uzman Yardımcısı Sayın Zekiye Bozgöz Hanım'a çalışmam sırasında yararlandığım yazma eserlerin temininde gösterdikleri kolaylık ve yardımları için çok teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003. pp. 166, 168
2. İhsanoğlu E. Türkçe Tıbb-ı Nebevî yazmaları. Tıp Tarihi Araştırmaları 1988;2:34-9.
3. Arda B. Hekim Hayreddin'in Hulâsa eseri. Erdem 1999;12(34):17-24+2 sayfa resim.
4. Süveren K, Uzel İ. İlk Türkçe tıp yazmalarına genel bir bakış. Tıp Tarihi Araştırmaları 1988; 2:126-42.
5. Uzunçarşılı İH. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 2003. pp. 143-4.
6. İhsanoğlu E (ed). Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu, Hazırlayanlar: Şeşen R, Akpınar C, İzgi C. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi; 1984. pp. 124-5, 223.
7. Kaya E. Hekim Hayreddin'in Hulâsatu't-Tıbb adlı eseri üzerine bir değerlendirme. In: Sarı N, Erdemir AD (eds). VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği. İstanbul; 2006. pp. 297-312.
8. Hayre'd-din ibn el-Hâc Bâyezîd bin 'Omar Şâh. *Hulâsatu't-Tıbb*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A.
9. Kur'an Portalı. <http://mushaf.diyagnet.gov.tr/>. Erişim tarihi: 21 Ocak 2016

g "Halkın dilinde dolaşan: "İlacın başı perhizdir, mide de hastalığın evidir. Her cisme alıştığı şeyi verir" hadisine gelince, bu hadis Arapların doktoru Haris bin Kelede'nin sözüdür, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e isnadı sahih değildir. Bunu birçok hadis imamı söylemiştir."^{20,s.100.}

10. *Hulāsatu't-Ṭıbb*. Konya, İzzeddin Koyunoğlu Kütüphanesi, No: 12030.
11. Ḥayre'd-dīn ibn el-Ḥāc Bāyezīd bin 'Omar Şāh. *Hulāsatu't-Ṭıbb* Bursa, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami Koleksiyonu, No. 2601
12. *Hulāsatu't-Ṭıbb*. İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi, No. 68/1.
13. Ḥayre'd-dīn el-Ḥāc Bāyezīd bin. *Hulāsatu't-Ṭıbb*. İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi, No: 672
14. Hazā Kitābu Ḥulāşatu't-Ṭıbb. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, No. 1866.
15. Ebū'l-Ḳāsim en-Nīsābūrī. Risāle-i Ṭıbb-ı Nebī. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2.
16. Sarı MA. İbn Habīb en-Nīsābūrī. In: TDV İslām Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1999. Cilt: 19. p. 519.
17. Şeyh Ebī'l-Ḳāsim en-Nīsābūrī. *Risāle-i Ṭıbb en- Nebī*. İstanbul: Musīka-i Humāyūn-ı Hazret-i Mülūk-āne Liṭoğrafyā Dest-gāhı; 1276.
18. İmām Ebū'l-Ḳāsim el-Muḥaddis en-Nīsābūrī. Ṭıbbu'n-Nebī. Ankara, Milli Kütüphane, Adana Hk 446/3.
19. El-Ḥāfız Ebī 'Abdullah Muḥammed bin Aḥmed ez-Zehebī. Et-Ṭıbbu'n-Nebevī, eṭ-Ṭab'u's-Şālişe, Tahkīk ve Şerḥ ve Ta'līk: Aḥmed Rif'at el-Bedrelvī. Beyrūt: Dāru'l-Ḥayāi'l-'Ulūm; 1410 H.-1995 M. pp. 99, 123, 155.
20. İbn Kayyim el-Cevziyye. Ṭıbbu'n Nebevī: Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den Sağlık ve Tıp (Tercüme: Öztürk A). İstanbul: Kahraman Yayınları; 2014. pp. 100, 276.
21. Hekim Bereket. Tuhfe-i Mübārizi, Metin-Sözlük, Hazırlayan: Erdağı-Doğuer B. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2013.
22. İshāk bin Murād. Edviye-i Müfrede (Metin-Sözlük), Hazırlayanlar: Canpolat M, Önler Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2007.
23. Aḥmedī. Kitāb-ı Tervih el-Ervāh. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3595. pp. 1-2, 149-150 (Ankara Milli Kütüphane 06 Mf 1994 A 653).
24. Celālüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifā I, Giriş-Metin (Hazırlayan: Önler Z). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları; 1990.
25. Hacı Paşa. Hazā Kitābu't-Teshīl fi't-Ṭıbb li-Hacı Paşa. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No: 3575 [Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından kazandırılan fotoğraf baskıları].
26. Tabīb İbn-i Şerīf. Yâdigâr-15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerīf (Proje Danışmanı: Altıntaş A, Editör: Sakin O, Sadeleştirme: Sakin O, Transkripsiyon: Sakin O, Okutan Y, Koçer D, Yıldız M). İstanbul: Yerküre Kitaplığı; 2003.
27. Abdülvehhâb bin Yūsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî. Kitābu'l-Müntehab fi't-Ṭıbb (823/1420): İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım, Hazırlayan: Bayat AH. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; 2005: 52-59, 67-69.
28. Eşref bin Muhammed. Hazā'inü's-Sa'ādât 1460 (H. 864), Hazırlayan: Şehsuvaroğlu BN. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1961. p. 24.

EK-1: Hekim Hayre'd-din'in Hülâsatu't-Ṭıbb adlı eserinin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Kütüphanesi, No. 15403-A'da kayıtlı nüshasının "Tıbb-ı Nebevî" bölümü.^a

الباب الأول، أولی باب طب نبویدر

- [۱] حضرت امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسول علیه السلام، ایدر که: «بخیلگ طعامی رنجدر و سمخینگ طعامی شفادر.»
- [۲] عائشة صدیقه رضی الله عنها روایت ایدر حضرت رسالتدن عم، ایدر: «بر کشتی بر پاره اتمگی بر یرده گورسه یرامز نسنه بولشمش، آتی یردن گورسه، یوسا ویا سلسه، حق تعالی اول قولن تقدیر گناهی واریسه عفو ایده و الی حسنات دیوانه یزه و جنات عدنده بر کوشک ویره قزل یاقتدن.»
- [۳] و امیر المؤمنین علی رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن: «بر کشتی بر پاره اتمگی یرده گورسه یرامز نسنه بولشمش، یردن گورسه یوسه ویاخود یرلاسه یسه، حق تعالی اول کیشی طامودن ازاد ایده.»
- [۴] و امیر المؤمنین حسین رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «قدر نسنه یردن بتوب، چقریسه، بر فائدهسی واریسه، بر زیانی دخی وارد، اما یرنجن زیانی یوقدر.»
- [۵] و حضرت رسالت بیورر: «انار اوچق یمشلرندندر. انی عزتله یمک گرک و بر دانه سیی یرده دوشورمک گرک کیم شیطان انار ین آدمدن قچار.»
- [۶] و جعفر روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «بر کیشی قرآن اوقومغه مداومت اتسه، انک گوکللی نولنور. اما یمشلرده دخی انار یمک گوکللی فرح ایدر.»
- [۷] و علی رضی الله عنه حضرت رسول علیه السلام روایت ایدر که: «یمشلن قاون صوی رحمتدر و طلولوخی اوچاق لآتندندر و بر کشتیکم بر لقمه قاون یسه، اوزرینه تمش حسنات (۵) یازیلور و تمش گناهی عفو اولور و بیگ درجات ارت.»
- [۸] و جعفر رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر: «دلو اوج نودر: بریسی اولدرکم نه کم یولورسه اوره، اواده و آدمی انجده؛ و بریسی اولدرکم کل ییه؛ و بریسی اولدرکم صقالن ییه.»
- [۹] و امیر المؤمنین علی بن ابی طالب روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر: «حق تعالی آدمی گلدن یرتدی و ذریتنه کل یمگی حرام قلدی.»
- [۱۰] و دخی روایت ایدر، حضرت رسالتدن: «هر کشتی که گیجه ایله صقالن طراسه، بورچی اودونه، حق تعالی بلالردن و قضالردن صقلیه و عمری زیاده اوله.»
- [۱۱] و امیر المؤمنین علی رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر: «بر کیشی قرق گون قیون اتی یسه، گوزلری قراره، غضهسی و یرامز فکری و ظن گمانی یرامز اوله.»
- [۱۲] عائشة صدیقه رضی الله عنها روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «قچان پیغمبر حضری هر یسه گورسه، مبارک جمالنده فرح اثری ظاهر اولوردی.»
- [۱۳] و معاز بن جبل رضی الله عنه ایدر: «بر گون حضرت رسالت عم صوردم و ایندم: «یا رسول الله معراج گیجهسی اوچاغه واریچ سکا قوفلق ایندیلمی؟» دیدم. ایندی: «هر یسه گوردیلر.»
- [۱۴] صدق رسول الله حضرت علی روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «قچان طعام بیگه بشلیه سز، اول طوزله بشلک، صگره گورو طوزله تام ایدین کیم تمش ایکی رنجه شفادر.»
- [۱۵] ابن عباس روایت ایدر، حضرت رسولدن: «پنیر رنجدر و قوز رنجدر. ایکستی بر یرده جمع ایدوب، ییچک، شفادر.»
- [۱۶] ابن معاز رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسول علیه السلام: «بر کشتی هر آیده اوچکره یغموور صوی ایله بالی شربت ایلسه، ایچسه جمع مضرلدن امین اوله. یغموور حقدده «وَتَرْتَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» کلمشدر و بال حقدده «فِيهِ شِفَاءٌ لِلرَّاسِ» کلمشدر.»
- [۱۷] ابو هریره رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر: «بر طبق قزل اوزم گوردیلر، پیغمبر اصحابه بیوردیکم: «اوزومی ییگ، سیگزلری برکیدر و بلغعی (۶) ایدر و یوزک زنگی صافی قیلور.»
- [۱۸] حضرت رسالتدن روایتدیر کیم: «بر طعامی ییوب اول هضم المدین بر دخی اوزرینه طعام یمک آدمی برص ایدر.»
- [۱۹] حضرت رسول عم بیورر: «بر کشتنگ باشی اغرسه یاخود قلان اعضاسی اغرسه، بر کرز فاتحه الکتاب و اوچکر سورة اخلاص و بر کرز معوذتین اوقیوب، اول عضوه سوره، حق تعالی شفا ویره، بعون الله تعالی وعنايته.»
- [۲۰] و امیر المؤمنین علی رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «باش یومق کیرن گیدر و نسیانی گیدر و حفظی آرتورر.»
- [۲۱] و حضرت رسالت عم بیورر: «قوشلق اوقیوسن ترک اتن، سزک اوزرگزه اولسون کم غضه یی گیدر و حسدندن آدمین باطینتی پاک ایدر.»
- [۲۲] و حضرت رسالت عم بیورر: «بر کشتی بر قورقویه ویا بر بلایه مبتلا اولسه اوچکر «لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین» اوقسه جمع بلالردن امین اوله.»
- [۲۳] انس بن مالک روایت ایدر رضی الله عنه: «حضرت رسالتدن قتنه بر کشتی گللی بنی عامر قومندن، ایندی: «یا رسول الله، بزم قبیلهمزده بر یگیت وارد. نه کم یرسه، ایچره آکا زبان ایدر» دیدی. پیغمبر عم اول کشتیه ایدر: «اول یگیت نه کم یرسه و ایچره «بسم الله الذي لا يضر مع اسمه شئ في الأرض و لا في السماء وهو السميع العليم يا حي يا قيوم» دیسون. اندن یسون، ایچسون» دیدی.»
- [۲۴] و حضرت علی رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر: آدم اوغلانلی اوج نسنه هلاک ایدر: بریسی حرام قان دوکک؛ بریسی دائم زنا اتمک؛ بریسی اکدودن صگره اویومق.»
- [۲۵] و علی رضی الله عنه ووجه روایت ایدر که حضرت رسالتدن عم، ایدر: «قباغی یمک گرک، ققوسی خویدر، ادمین ایچنگ صابونیدر و قور رنج شفا سیدر، هان آجله دگل.»
- [۲۶] و علی مرتضی کرم الله وجهه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم، ایدر که: «ایکی طعامی بر یرده یزدی (۷)، برن یردی و برن صدقه ایدردی. زیرا کیم معدنی فساد و یرر.»

a Okuma kolaylığı olması amacıyla, makalenin yazarı tarafından metinde noktalama işaretleri kullanılmış ve metinde yer alan hadislere numara verilerek, [...] içerisinde metne eklenmiştir.

[۲۷] حضرت علی رضی الله عنه روایت ایدر، حضرت رسالتدن عم: «بر کشتنک قوت محافظه سی اولسه هر صباح بال شربتین اچوب، بر فاتحه الکتاب و بر ایه الکرسی اوقسون حفظی ارته.»

[۲۸] و علی حضرتی روایت ایدر، حضرت رسول علیه السلامدن، ایدر: «بر کشی چورک اوتونی دوگوب، قرشدورب، یسه، قدر رنجی واریره امین اوله، هان آجه دگل.»

حکایت: بر گون هارون الرشید رحمه الله علیه جمعیت اتمشیدی. امام امیر المؤمنین علی موسی رضا رضی الله عنه انده حاضر ایدی. علما و اکبر بغداد مجموعی انده ایدی. انواع علومدن بیان اولندی. انده بر محمودی طیب خذق واریدی. سؤال ایدوب: «سزک کتابکده علم طبدن نسنه وارمیددر؟ پیغمبرکتر دخی نسنه دیمش میدر؟» امام آکا جواب شافی ویردی و ایتدی: «کتابکده حق سبحانه و تعالی بر آیتده مجموع طتی بیان اتمشدر. قوله تعالی: «کُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» و حضرت رسالت علیه السلام: «المعدة بيت الداء وحمية رأس الدواء» بیورمشدر. طیب بر زمان ساکت اولوب، سویلمدی. اندنصره ایتدی: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» دیدی. «مجموع علم طتی تمام بلدم» دیدی. ایمان گنوردی، مسلمان اولدی. ایدی بله سرکه اصل حکمت آز بیکندر (۸).

EK-2: Ebū'l-Kāsim en-Nisābūrī'nin Risāle-i Tıbb-ı Nebī adlı eserinin Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2'de bulunan ve çevirmeni bilinmeyen Türkçe çevirisinde yer alan ve Hulāşatu't-Tıbb'da yer alan hadislerle örtüşen hadisler.^b

- [۱] ابن عُمَرُ رَوَيْتَ إِبْرَاهِيمَ رَسُولَ حَضْرَتِنْدَنْ كَه بِيُورُز: «بِحَيْلِ كَيْشِنَاكَ طَعَامِي رَنْجُدُز، سَعِي كَيْشِنَاكَ طَعَامِي دَوَادُز.»^c
- [۳] عَائِشَةُ دَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِيُورُز: «بُرْ كَيْسْتِكُمْ يَابَنْدَه بَر بَارَه أَنْتُمْ بُولْسَه، يَكْرَمْسَه، أَبِي أَلْسَه، يَسَه، أُولُ قَرَبِنْدَه قَرَارِ ائْمِدِين، أُولُ كَيْشِي طَاعْمُودَنْ أَرَاذُ أُولَا.»^d
- [۴] حُسَيْنِ ابْنِ عَلِيْدَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ حَضْرَتِي عَم بِيُورُز: «هَر نَسْتَه كَم يَزْدَنْ جَقَار، أَنْوَكُ مَشَقِي وَاوَزُز، زِيَابِي دَه وَاوَزُز، أَمَّا بِرَنْجَاكَ مَنَفَعِي وَاوَزُز، زِيَابِي نُوْفُز.»^e
- [۵] رَسُولُ حَضْرَتِي عَم أَيَنْدَرَكَه: «أَنَارُ جَنْتَ بِيَشَلَرْدَنْدُز. أَكَّا إِكْرَامُ أَيَلُوزُ، دَخِي يِيَكُز. بَنْدَرَسْتِي هِيَجُ بُرْ نَارُ نُوْفُزُ، أَلَّا جَنْتَنْدَنْ بُرْ دَاثَه وَاوَزُز، صَاقَنْتَاكَ كَه شَيْطَانُ سِرْكَلَه مُشَارِكُ أَوْلَمِيَه. فَجَنْ نَارُ يَسْكُوزُ، بِسْمِ اللهِ دِيكُ كَه شَيْطَانُ قَادِرُ أَوْلَمُزُ شُولُ نَسْتَه نَجَاوُزُ ائْمَكَه كَم أَنْوَكُ أَوْزَرِيَه اللهُ اِسْمِي ذِكْرُ أَوْلُتُوز.»^f
- [۶] جَعْفَرِ صَادِقِ أَيَنْدُز: «كُوكُلَرِي فَرَاوَنْدَنْ ضَكْرَه هِيَجُ بُرْ نَسْتَه مَنُوزُ أَيَلَمُزُ، أَلَّا نَارُ يَمَكُ.»^g
- [۷] رَسُولُ حَضْرَتِي أَيَنْدِيكَه: «بِيَشِنَاكَ قَاوَبَلَه كَه بَنْدَرَسْتِي أَنْوَكُ ضَوْبِي رَنْجَنْدُز وَ لَدَقِي جَنْتَ لَدَنْدُز. بُرْ كَيْسْتَه بُرْ لُقْمَه قَاوُنُ يَسَه، اللهُ تَعَالَى أَكَّا اَلْتَمِشُ حَسْتَه بِيَزُ وَ يَتَمِشُ يِيَكُ گَنَاهِي مَحُو أَيَنْدُز وَ يَتَمِشُ يِيَكُ دَرَجَه سِنِي نُوچَالُزُ، زِيَا قَاوُنُ جَنْتَنْدَنْ چَمِشْتَنْدُز.»^h
- [۸] عَلِي حَضْرَتِي أَيَنْدُز: «دَلُولُكَ أُوچُ نَسْتَه اِيلَه أَوْلُوز. طُرْتَاغِي دِيشُ اِيلَه كَنْسَمَكَنْدَنْ وَ صَقَالِي نُوْلَمَقَنْدَنْ وَ بَالِجِي يَمَكَنْدَنْ.»ⁱ
- [۹] وَ دَخِي اِمَامِ جَعْفَرِ أَيَنْدُز: «أَدَمِي اللهُ وَ تَعَالَى بَالِجَقَنْدَنْ يَرْتَدِي، دَخِي بَالِجِي ذَرِيَّتَه حَرَامُ اَيْلَبِي.»^j
- [۱۰] رَسُولُ حَضْرَتِي أَيَنْدُز: «بُرْ كَيْسْتَه هَر كِيچَه صَقَالِي طَرْمَسَه دَرُلو بَلَارْدَنْ اَمِيْنُ أُولَا دَخِي عُمَرِي زِيَادَه أُولَا دَخِي دَائِمُ صَقَالُ طَرْمَسَقِي وَبَالِي دَفْعُ أَيَنْدُز.»^k
- [۱۱] عَلِيْدَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ حَضْرَتِي بِيُورُز: «بُرْ كَيْسْتَه فَرُقُ گُونُ اَثُ يَسَه گُوزَلَرِي قَرَاكُو أَوْلُوزُ، مَلَايَبِي قَتِي أَوْلُوزُ، خُلْفِي چَرَكِيْنُ أَوْلُوزُ.»^l
- [۱۲] عَائِشَةُ دَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ حَضْرَتِي فَرِحَ أَوْلَمَزْدِي طَعَامَلَرْدَنْ، أَلَّا هَر يَسَه دَنْ عَابَثَ فَرِحَ أَوْلُوزْدِي. هَر يَسَه اَبِي نَجَبَه كَرُزْدِي، أَوْزَرِنْدَه فَرِحَ اَثَرِي گُرُوبَرِي، أَوَكْتَه هَر يَسَه گَلْسَه.»^m
- [۱۳] مَعَادَدَنْ رَوَيْتَر، أَيَنْدُز: «أَيْتَمَكِي: «بَا رَسُولُ اللهُ مَغْرَاخُ كِيچَه سِي جَنْتَه كَرْدَكُ وَ قَتَ هِيَجُ طَعَامُ گَنْوَزْدِيلَرِي؟» أَيَنْدِيكَه: «نَعَمْ، هَر يَسَه كَرُزْدِيلَرِي بِيَدُ. فَرُقُ أَوْلَكِي قَدَرُ قُوْتُمُ اَزْتُوَزْدِي» دِي.»ⁿ
- [۱۴] دَخِي رَسُولُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلِي كَرَمُ اللهُ وَجْهَهُ يَه أَيَنْدِيكَه: «بَا عَلِي طَعَامَه طُوَزُ اِيلَه بَشَلَه، دَخِي طُوَزِيَلَه تَمَامُ اِيلَه كَه يَتَمِشُ اَكِي دَرُلو رَنْجَنْدَنْ قُوَزْتَلَا سِنِ كَه جُدَامُ وَ مَرَضُ دَخِي أُولُ اَصْلُ رَنْجَلَرْدَنْ.»^o
- [۱۵] ابْنِ عَبَّاسِ رَوَيْتَ إِبْرَاهِيمَ رَسُولَ حَضْرَتِنْدَنْ، أَيَنْدَرَكَه: «بِيَرُ مَضْرُدُز، قُوَزُ دَخِي مَضْرُدُز، أَمَّا اَكَيْسِنِي جَمْعُ اَيْلَسْنَاكَ شَقَا أَوْلُوز.»^p
- [۱۶] عَلِيْدَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ حَضْرَتِي عَم أَيَنْدِيكَه: «بُرْ كَيْسْتَه هَر أَيَنْدَه أُوچُ گُونُ نَالُ شَرِيْتِيْنُ اِحْسَه. جُدَامُ اَكْبَرْدَنْ قُوَزْتُولَا.»^q
- [۱۷] عَلِيْدَنْ رَوَيْتَ ذِكْرَهُ رَسُولَ حَضْرَتِي عَم أَيَنْدِيكَه: «بُرْ كَيْشِنَاكَ كَه قَتِي حَسْتَه لُغِي اَوْلْسَه، كَابِيْنْدَنْ عُوَزْتَنْتَاكَ بُرْ اَفْجَه اَلْسُونُ، دَخِي نَالُ صَنُونُ اَلْسُونُ، اَنْدَنْ ضَكْرَه أُولُ بَالِي يَغْمُوزُ ضَوْبِيَلَه شَرِيْتِيْنُ اَيْلَسُونُ، اِحْسُونُ، شَقَا نُوْلَه. زِيَا اللهُ تَعَالَيْنَاكَ كَابِيْنُ حَقْنَدَه بِيُورُز: «فَكْلُوْهُ هَتِيَا مَرِيَا» يَغْنِي كَابِيْنِي يِيَكُزُ سَكْرِيچِي وَ قَنْدَرِيچِي دَرُ وَ نَالُ حَقْنَدَه بِيُورُز: «فِيَه شَقَا» يَغْنِي نُوْلَدَه شَقَا وَرْدُزُ وَ يَغْمُوزُ حَقْنَدَه بِيُورُز: «وَتَرْتَلْنَا مِنْ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» يَغْنِي كُوكُودَنْ بُرْ مُبَارَكُ ضُو اِنْدَرْدَك.»^r
- [۱۷] أَبُو هِنْدُ زَارِي أَيَنْدُز: «رَسُولُ حَضْرَتِنَه يَزُ طَبَقِي قُرُو أَوْزَمُ گَنْوَزْدِيلَرِي. رَسُولُ حَضْرَتِي دَخِي اَصْحَابِنَه أَيَنْدِي: «بِسْمِ اللهِ دِيكُو نَه كُوكُوچَكُ طَعَامَلَرْدَنْ قُوْرِي أَوْزَمُ، سَكْرِي بَرَكُ أَيَنْدُز، دَخِي بَلْغِي گِيْدُزُ، دَخِي گُونِي صَافِي قِيْلُوز.»^s
- [۱۹] عَثْمَانُ بِنُ غَاثِ أَيَنْدُز: «رَسُولُ حَضْرَتِنَه قَرَنْمَنْدَنْ شَكَايَتُ اَيْلَدُ، بَكَّا أَيَنْدِيكَه: «بِيْدِيكُزُ قَرَنْكِي صَغَا، دَخِي هَر ضَغَا دَفْجَه بُو دُعَاؤُ اَوْقِيَه، بَنْدَرَسْتِي أُولُ رَنْجَنْدَنْ دَخِي نَاشُ اَغْرَسِيْتَنْدَنْ اَمِيْنُ

^b Adı geçen hadisler metinde farklı sıralarda yer almasına karşın, karşılaştırma kolaylığı olabilmesi için hadislerin başında, [...] içerisinde, *Hulāşatu't-Tıbb*'da aynı ya da benzer hadislerle verilmiş olan numaralar kullanılmış ve hadislerin sıralaması buna göre yapılmıştır.

^c Ebū'l-Kāsim en-Nisābūrī, Risāle-i Tıbb-ı Nebī, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, No. 1045/2, v. 1b.

^d en-Nisābūrī, a.g.e., v. 2a.

^e en-Nisābūrī, a.g.e., v. 2a.

^f en-Nisābūrī, a.g.e., v. 6a.

^g en-Nisābūrī, a.g.e., v. 6b.

^h en-Nisābūrī, a.g.e., v. 7b.

ⁱ en-Nisābūrī, a.g.e., v. 8b.

^j en-Nisābūrī, a.g.e., v. 8b.

^k en-Nisābūrī, a.g.e., v. 11a.

^l en-Nisābūrī, a.g.e., v. 3a.

^m en-Nisābūrī, a.g.e., v. 3a-b.

ⁿ en-Nisābūrī, a.g.e., v. 3b.

^o en-Nisābūrī, a.g.e., v. 4b.

^p en-Nisābūrī, a.g.e., v. 4b-5a.

^q en-Nisābūrī, a.g.e., v. 5a-b.

^r en-Nisābūrī, a.g.e., v. 5b.

^s en-Nisābūrī, a.g.e., v. 5b-6a.

أولابن: «أعد بك قدرتك من شر ما أجد فأما تترغ الوجه من الظهر والصداع من الرأس» ديه.^a

[۲۰] رسول حضرتي آيدز: «باش يومق حفضي زياده ايدر، كيژ يوزومك نسيان گوزور.»^a

[۲۱] رسول حضرتي آيدز: «صافلك گون طوغاركن اونومئدن كي اغرين افساد ايدر.»^a

[۲۲] دخي غايشه دن روايتلر كه رسول حضرتي نيوزمئدر: «قچن سيزدن بريكره غصه ويا زحمت ويا صبرولئي يتشسه، اوج كره بو آيتي اوفونا، شفا بوله: «لا إله إلا الله سبحانه إني كنت من الظالمين» ديه.»^a

[۲۳] انس بن مالك آيدز: «رسول حضرتي نه يز اعزاي گلدي، بتي ضامزدن، آيتدي: «يا رسول الله، بن حتم بكأ دعا قل» ديدى. رسول حضرتي آيدز: «قچن طعام يسانك ياخور صو اجسك، بو مذكور دغاي اوفو. سكا هيچ حسستهلق زيان ايلميه، نئدر اولو حسستهلق اولوزسه. «بسم الله الذي لا يضر مع اسمه شئ في الارض ولا في السماء وهو السميع العليم يا حي يا قيوم» ديه.»^a

[۲۴] دخي آيدر كه: «يز اوج نسنه تعجب ائدكي گي هيچ نسنه تعجب ائلمز. بري خزام قان كه اوزره ذوكله و بري داخي غسل اولنه زانان و بري داخي اوزرينده اونويه گون طوغمدين.»^a

[۲۵] ابن عباس دن روايتلر كه آيدز: «رسول حضرتي قباغي سوزدي كه رسول حضرتي آيدز: «اول وقت كه بن معراجه گندم، ير اعلابي، بن اوزريندن گندم اچون، دخي يرك كوي يشندن قب بدي. ييگوز قبي كه اول پاكدر، دخي هر دزه شفاذر، الا اولويه دكل.»^a

[۲۶] دخي ابن عمر دن روايتلر كه: «نه وقتكه قاينده اكي طعام جمع اولسه، بري ير و بري صدقه ايدردي.»^{aa}

[۲۷] هدى رضى الله عنه آيدز: «بن كنيام شول كسنه ده حفظ اولنسه كم هر گون على الصباخ اچله بال شريتن اچه، اما اول شريث اوزره فاتحه و آيت الكرمي اوفيه، اول كشيئك حفضي زياده اوله.»^{ab}

[1] İbn-i ‘Umar rivāyet ider Resūl Ḥazreti’nden ki, buyurur: “Baḥīl kişinüñ ṭa‘āmı rencdür, saḥī kişinüñ ṭa‘āmı devādur.”

[3] ‘Āyīşe’den rivāyetdür ki Resūl şallahu ‘aleyhi buyurur: “Bir kimesne-kim yabında bir pāre etmek bulsa, yūgrenmese, anı alsa, yise, ol ḳarında ḳarar itmedin, ol kişi ṭamudan azād ola.”

[4] Ḥüseyn ibn-i ‘Alī’den rivāyetdür ki Resūl Ḥazreti ‘aleyhi’s-selām buyurur: “Her nesne kim yirden ḳıkar, anuñ meşaqḳati vardur, ziyāni da vardur, ammā pirincüñ menfa‘ati vardur, ziyāni yoḳdur.”

[5] Resūl Ḥazreti ‘aleyhi’s-selām eydür ki: “Enār cennet yemişlerdendür, aña ikrām eylevüz, daḳı yiñüz. Bedrūsti hiç bir nār yoḳdur, illā cennetden bir dāne vardur, şaḳınuñ ki şeyṭān sizüñle müşārik olmaya. Ḳaçan nār yiseñüz ‘Bismillah’ diyüñ ki şeyṭān ḳādir olmaz şol nesne’i tecāvüz itmege kim anuñ üzerine Allah ismi zıkr olunur.”

[6] Ca’fer-i şādık eydür: “Göñülleri Ḳur’an’dan şoñra hiç bir nesne münevver eylemez, illā nār yimek.”

[7] Resūl Ḥazreti eyitdi-ki: “Yemişinüñ ḳavunıla ki bedrūsti anuñ şuyı raḳmetdür ve lezzeti cennet lezzettendür. Bir kimesne bir loḳma ḳavun yise, Allah te‘ālā aña altmış ḳasene yazır ve yetmiş biñ günāhını maḳv ider ve yetmiş biñ derecesini yüceldür, zīrā ḳavun cennetden ḳıkmışdur.”

[8] ‘Alī Ḥazreti eydür: “Delülük üç nesne ile olur. Tırnağı diş ile kesmekden ve şaḳalını yolmaḳdan ve balçık yimekden.”

[9] Ve daḳı İmam-ı Ca’fer eydür: “Ādemi Allah u te‘ālā balçıkdan yaratdı, daḳı balçık zürriyetine ḳarām eyledi.”

[10] Resūl Ḥazreti eydür: “Bir kimesne her gice şaḳalını ṭarasa, dürlü belālardan emīn ola, daḳı ‘ömri ziyāde ola, daḳı dāyim şaḳal ṭaramaḳ vebāli def’ ider.”

[11] ‘Alī’den rivāyetdür ki Resūl Ḥazreti buyurur: “Bir kimesne ḳurḳ gün et yimese, gözleri ḳarañu olur, melāleti ḳatı olur, ḳulḳı çirkīn olur.”

[12] ‘Āyīşe’den rivāyetdür: “Resūl Ḥazreti feraḳ olmazdı ṭa‘āmlardan, illā heriseden gāyet feraḳ olurdu. Herise āni ‘acebe getürürdi, üzerinde feraḳ eşeri görinürdi, öñine herise gelse.”

t en-Nisābūrī, a.g.e., v. 12a.

u en-Nisābūrī, a.g.e., v. 11b.

v en-Nisābūrī, a.g.e., v. 10a.

w en-Nisābūrī, a.g.e., v. 11a.

x en-Nisābūrī, a.g.e., v. 11a-b.

y en-Nisābūrī, a.g.e., v. 10a.

z en-Nisābūrī, a.g.e., v. 5a.

aa en-Nisābūrī, a.g.e., v. 9a.

ab en-Nisābūrī, a.g.e., v. 11b-12a.

[13] Mu'āz'dan rivāyetdür, eydür: "Eyitdüm-ki: 'Yā resūlullah Mi'rāc gicesi cennete girdüğün vakt hiç ta'am getürdiler mi?' Eyitdi-ki: 'Na'am, herise getürdiler, yedüm. Qurq evvelki kadar kuvvetüm arturdu' dir."

[14] Dağı Resül 'aleyhi's-selām 'Alī kerrema'llahu vechehu'ya eyitdi-kim: "Yā 'Alī, ta'ama tuz ile başla, dağı tuz-ıla tamām eyle ki yetmiş iki dürlü rencden kırtulasın ki cüzām ve maraz dağı ol aşul renclerden."

[15] İbn-i Abbās rivāyet ider Resül Hızreti'nden, eydür ki: "Peynir muzırrdur, kız dağı muzırrdur, ammā ikisini cem' eyleseñ şifā olur."

[16-1] 'Alī'den rivāyetdür, Resül Hızreti 'aleyhi's-selām eyitdi-kim: "Bir kimesne her ayda üç gün bal şerbetin içse, cüzām ekberden kırtula."

[16-2] 'Alī'den rivāyetdür, Resül Hızreti 'aleyhi's-selām eyitdi-kim: "Bir kişinün kıtı hastalığı olsa kabininden 'avretinün bir akça alsun, dağı bal şatun alsun, andan şöıra ol balı yağmur şuy-ıla şerbetin eylesün, içsün, şifā bula. Zīrā Allahu te'ālā'nuñ kabin hakkında buyurur: "فَكُلُوهُ هَيَّئاً مَرِيئاً" ya'nī "yiyñüz, siñürici ve kındurıcıdur;" ve bal hakkında buyurur: "فِيهِ شِفَاءٌ" ya'nī "bunda şifā vardur;" ve yağmur hakkında buyurur: "وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا" ya'nī "gökden bir mübārek şuy indürdük."

[17] Ebū Hind-i Rāzī eydür: "Resül Hızreti'ne bir tabaq kuru üzüm getürdiler. Resül Hızreti dağı aşhābına eyitdi: 'Bismillahi diñü, ne gözçek ta'amdur kıru üzüm, siñiri berk ider, dağı balgāmı giderür, dağı göñi şāfi kıılır."

[19] 'Uşman bin 'Āş eydür: "Resül Hızreti'ne kıarnumdan şikāyet eyledüm. Baña eyitdi-ki: 'Yedi-kez kıarnuñı şuyga, dağı her şuygaduqça bu du'ā'ı okuya, bedrūsti ol zahmetden dağı baş ağrısından emin olasin: "أَعْدُ بِكَ قَدْرَتِكَ مِنْ شَرِّ مَا آجَدُ فَإِنَّمَا تَنْزِعُ الْوَجْهَ مِنَ الظَّهْرِ وَالضَّدَاعَ مِنَ الرَّأْسِ" diye.

[20] Resül Hızreti eydür: "Baş yumaklık kıfız kıyāde ider, kır yürümek nisyan getürür."

[21] Resül Hızreti eydür: "Şakınuñ gün toğarken uyumaqdan kı ağzın efsād ider."

[22] Dağı 'Āyişe'den rivāyetdür-ki: "Resül Hızreti buyurmuşdur: 'Kıaçan sizden biriñize guşsa veyā zahmet veyā şayruluk yetişse, üç kerre bu āyeti okuya, şifā bula: "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ" diye."

[23] Enes bin Mālik eydür: "Resül Hızreti'ne bir A'rābī geldi, Benī Dāmīr'den, eyitdi: 'Ya Resūlullah, Bin Hatīm baña du'ā kı' didi. Resül Hızreti eydür: 'Kıaçan ta'am yiseñ, yāhūz şuy içseñ, bu mezkūr du'āyı oku. Saña hiç hastaluk kıyān eylemeye, ne-kadar ulu hastaluk olursa: "بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ" diye."

[24] Dağı eydür-ki: "Yir üç nesne ta'accüb itdügi gibi hiç nesneye ta'accüb eylemez. Biri harām kıan kı üzerine döküle ve biri dağı gısul oluna zinādan ve biri dağı üzerinde uyuya gün toğmadın."

[25] İbn-i 'Abbas'dan rivāyetdür ki eydür: "Resül Hızreti kıabağı severdi kı Resül Hızreti eydür: 'Ol vakt kı ben Mi'rac'a gitdüm, yer ağladı, ben üzerinden gitdügüm için, dağı yirün gözi yaşından kıabaq bitdi. Yiyñüz kıabağı kı ol paqdur, dağı her derde şifādur, illā ölüye degül."

[26] Dağı İbn-i 'Umar'den rivāyetdür ki: "Ne vakt-ki kıatnda iki ta'am cem' olsa, birin yer ve birin şadaqa iderdi."

[27] Heddā radiyallahu anh eydür: "Ben kefilem şol kimesnede kıfız olmasına kım her gün 'ale's-şabāh açıla bal şerbetin içe, ammā ol şerbet üzerine Fātiha ve Āyete'l-Kursī okuya, ol kişinün kıfız kıyāde ola."

EK-3: Ebū'l-Kāsim en-Nīsābūrī'nin *Ṭıbbu'n-Nebī* adlı eserinde yer alan ve Hekim Ḥayre'd-dīn'in *Ḥulāṣatu't-Ṭıbb* adlı eserinin "Ṭıbb-ı Nebevī" adlı bölümünde yer alan hadislerle örtüşen ya da benzeşen hadislerin Arapça metinleri.^{ac}

- [1] قال ابن عمر رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: «طَعَامُ الْبَيْخِيلِ دَاءٌ وَطَعَامُ السَّخِيِّ دَوَاءٌ»^{ad}
- [2] [وَعنه عليه السلام]^{ae} «مَنْ أَصَابَ كَسْبِيْرَةً مُلَقَّةً فَمَسَحَهَا [عَنِ الْإِذَى كَمِيتَ لَهُ خَمْسِينَ الْفَ حَسَنَةً]^{af} فَإِنْ رَفَعَهَا إِلَى فِىهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ مِنْ يَأْفُوَةِ حُمْرَاءِ»^{ag}
- [3] [وَعنه علي رضي الله تعالى عنه انه قال: «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:»^{ah} «مَنْ وَجَدَ كَسْبِيْرَةً مُلَقَّةً فَمَسَحَهَا وَعَسَلَهَا أَمَّا أَكَلَهَا لَمْ تَسْتَقِرَّ فِيهِ نَظْمَةٌ مَا لَمْ يُعْتَقِ مِنَ النَّارِ»^{ai}
- [4] [عَنِ حَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:»^{aj} «كُلُّ شَيْءٍ خَرَجَ مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ دَاءٌ وَشِفَاءٌ وَالْأَرْضُ شِفَاءٌ وَلَا دَاءَ فِيهِ»^{ak}
- [5] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الزَّيْتَانُ مِنَ ثَمَرِ الْجَنَّةِ فَانظُرُوهُ فَأَكْرَمُهُ فَكُلُوهُ فَإِنَّهُ مَا مِنْ زَيْتَانٍ إِلَّا وَفِيهَا حَبَّةٌ مِنَ الْجَنَّةِ فَانظُرُوا أَنْ لَا يُفَارِكَكُمْ الشَّيْطَانُ يَغْنَى إِذَا كَسَبْتُمْ فَوَلُوا بِسْمِ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَقْدِرُ أَنْ يَمُرَّ شَيْئًا ذَكَرَ عَلَيْهِ اسْمُ اللَّهِ تَعَالَى»^{al}
- [6] وَعنه جعفر الصادق رضي الله عنه انه قال ما يتور القلب بعد قراءة القرآن الال.الرمان.^{am}
- [7] «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَفَكَّرُوا بِالْبَطِيخِ فَإِنَّ مَاءَهُ رَحْمَةٌ وَخَلَاوَتُهُ مِنْ حَلَاوَةِ الْجَنَّةِ وَمَنْ أَكَلَ لُقْمَةً مِنَ الْبَطِيخِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ سِتِّينَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَمَنْ عَنَى عَنْ زُنُوبِهِ سِتِّينَ أَلْفَ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَهُ لَهُ سِتِّينَ أَلْفَ دَرَجَةٍ فَإِنَّهُ أُخْرِجَ مِنَ الْجَنَّةِ»^{an}
- [8] وَعنه علي رضي الله عنه: «الجنون في ثلثة أكل الاظفار وتنف اللحية وأكل الطين»^{ao}
- [9] [وَعنه عليه السلام]^{ap} «قَالَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا إِنَّ أَكْلَ الطَّيْنِ حَرَمٌ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنَ الطَّيْنِ وَحَرَّمَ الطَّيْنِ عَلَى ذُرِّيَّتِهِ»^{aq}
- [10] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ مَسَّطَ لِحْيَتَهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ عَوِي فِي مَنْوَعِ الْبَلْبَالِ بِأَوْ بِيَزِيدٍ فِي عَمْرِهِ وَقَالَ أَيْضًا الْمَسَّطُ يَذْهَبُ الْوَبَاءَ وَالْبَاءَ دَرَدَ أَكْلُ»^{ar}
- [11] وَعنه علي رضي الله عنه: «مَنْ لَمْ يَأْكُلِ اللَّحْمَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَظْلَمَتْ عَيْنَاهُ وَأَشَدَّ خُرْنَةً وَسَاءَ خُلُقُهُ»^{as}
- [12] وَعنه عائشة رضي الله عنها: «مَا يَفْرَحُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ الطَّعَامِ إِلَّا بِالْهَرِيْسَةِ فَإِنَّمَا نَجِيْنُهُ وَيَزِي عَلَيْهِ أَمْرُ الْفَرْخِ [فِي وَجْهِهِ] إِذَا فَدَمَتْ إِلَيْهِ»^{at}
- [13] وَعنه معاذ رضي الله عنه قَالَ: «قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِي لَيْلَةِ الْمِعْرَاجِ لَمَّا دَخَلْتَ الْجَنَّةَ هَلْ أَوْ تَهَيْتَ بِطَعَامٍ؟ قَالَ: «نَعَمْ الْهَرِيْسَةَ فَأَكَلْتُهَا فَرَادَتْ بِي قُوَّةُ أَرْبَعِينَ رَجُلًا»^{au}
- [14] عَنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «أَفْنِيخُ طَعَامُكَ بِالْمِلْحِ وَأَحْتَمُ بِهِ تَعَافٍ مِنْ اثْنَيْنِ وَسِتِّينَ نَوْعًا مِنْ أَنْوَاعِ الْبَلْوَى مِنْهَا الْجُدَامُ وَالْبَرَصُ»^{av}
- [15] عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجُبْنُ دَاءٌ وَالْجَوْزُ دَاءٌ فَإِنْ اجْتَمَعَا صَارَا شِفَاءً»^{aw}
- [16] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ شَرِبَ الْعَسَلُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ عَلَى الرَّبِيقِ غَوِي مِنَ الشَّاءِ الْفَالِجِ وَالْجَزَامِ الْإِكْبَرِ»^{ax}
- [17] وَعنه علي كرم الله وجهه انه قال من كان له مَرَضٌ شَدِيدٌ فَعَلَيْهِ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ مَهْرٍ زَوْجَتِهِ دَرْهَمًا وَيَشْتَرِي بِهِ الْعَسَلُ ثُمَّ يَخْرُجُ بِالْمَاءِ الْمَغْزَلِ مِنَ السَّمَاءِ يَكُنُّ لَهُ شِفَاءٌ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِمَهْرٍ

ac Metin oluşturulurken "Şeyh Ebū'l-Kāsim en-Nīsābūrī, Risāle-i Ṭıbb en-Nebī, İstanbul: 1276" künyeli basılı eserde yer alan ve hareketli olarak yazılmış olan Arapça hadisler temel alınmış; burada bulunmayan hadisler ile bazı hadislerde görülen farklılıklar ise "İmām Ebū'l-Kāsim el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, Ṭıbbu'n-Nebī, Ankara, Milli Kütüphane, Adana Hk 446/3" künyeli yazma eserden tamamlanmıştır. *Ḥulāṣatu't-Ṭıbb*'ın "Ṭıbb-ı Nebevī" bölümünde yer alan hadislerle verilen numaralar, karşılaştırma olanağı ve kolaylığı sunulması amacıyla, hazırlanan metinde yer alan hadislerde de kullanılmıştır.

ad Şeyh Ebū'l-Kāsim en-Nīsābūrī, Risāle-i Ṭıbb en-Nebī, İstanbul: 1276, s. 2.

ae İmām Ebū'l-Kāsim el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, Ṭıbbu'n-Nebī, Ankara, Milli Kütüphane, Adana Hk 446/3, v. 182b.

af el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 182b.

ag en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 3.

ah el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 182b.

ai en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 4.

aj el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 182b.

ak en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 4.

al en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 13-14.

am el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 184b.

an en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 17.

ao el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 186a.

ap el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 186a.

aq en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 22.

ar el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 187b.

as en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 6.

at el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 183a.

au en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 7.

av en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 7.

aw en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 9.

ax en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 10.

ay en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 12.

الْمَرْأَةُ فَكَلُّوهُ هُنَّ بِنَاتٌ مَرِيئَاتٌ فِيهِ شِفَاءٌ وَلِلْمَطَرِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا.^{az}

[١٧] «كَلُّوهُ بِسْمِ اللَّهِ نَعْمَ الطَّعَامُ الرَّبِيبُ يَشُدُّ بِهِ الْعَصَبُ وَيَذْهَبُ الْبَلْغَمُ وَيُضَيِّقُ اللَّوْنَ»^{ba}

[١٨] «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْأَكْلُ فَوْقَ الشَّيْبِ يُوْرِثُ الْبَرَصَ»»^{bb}

[١٩] وعن علي رضي الله عنه: «إذا أصاب أحدكم صداع وغيره من أوجاع فليبسط يده وقرأ فاتحة الكتاب وقل هو الله أحد والمعوذتين ويمسح بها وجهه فيذهب عنه ما يجده»^{bc}

[٢٠] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم غسل الرأس يزيد في الحفظ والوسخ يورث النسيان.^{bd}

[٢١] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِيَّاكُمْ وَتَوَمَّةَ الصَّحَى فَإِنَّهَا مُسْبِدَةٌ لِلْقَمِّ وَالْجَسَدِ»^{be}

[٢٢] عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ أَحَدُكُمْ هَمٌّ أَوْ غَمٌّ أَوْ سَقَمٌ فَلْيَقْرَأْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»»^{bf}

[٢٣] عن انس بن مالك قال: «جاء اعرابي الى رسول الله صلى الله عليه وسلم من بنى ضامر وقال: «يا رسول الله اني رجل سقيم لا يستقيم الطعام والشراب في معدتي فادع الله تعالى بصحة» قال عليه السلام: «إذا أكلت طعاماً وشراباً فقل: «بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ لَا يَضُرُّ دَاءٌ وَإِنْ كَانَ عَظِيماً»»^{bg}

[٢٤] وَعَبْنَةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَا عَجَبَ الْأَرْضُ كَعَجَبِهَا مِنْ ثَلَاثَةِ دَمٍ حَرَامٍ تُشْفَى عَلَيْهَا وَغُسْلٍ عَلَيْهَا مِنَ الرَّثَا وَتَوَمُّ عَلَيْهَا قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ»^{bh}

[٢٥] عن علي رضي الله عنه: «أَنَّهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ الْقَرْعَ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا أُسْرِيَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ فَبَكَتِ الْأَرْضُ أَسْفَاً عَلَى فَبَتَّتْ مِنْ دُمُوعِهَا الْقَرْعَ فَكَلُّوا فَأَتَمَّ طَيِّبٌ وَشِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا الشَّامَ وَهُوَ الْمَوْتُ»^{bi}

[٢٦] عن ابن عمر رضي الله عنه: «مَا اجْتَمَعَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامَانِ إِلَّا أَكَلَ وَاحِدُهُمَا وَتَصَدَّقَ بِالْآخَرِ»^{bj}

[٢٧] قال الزهري: «أنا ضامن يحفظ من شرب شربة من العسل بكرة كل يوم»^{bk}

az en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 12.

ba en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 13.

bb en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 25.

bc el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 187a.

bd el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 188a.

be en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 30.

bf en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 32.

bg el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 188a.

bh en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 30.

bi en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 10-11.

bj en-Nīsābūrī, a.g.e., s. 23-24.

bk el-Muḥaddis en-Nīsābūrī, a.g.e., v. 188a.

TÜRKİYE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ HANIMLAR MERKEZİ DÂR-ÜS-SANÂ'SI 1920 RAPORU

The Term Report of 1920 of Ladies' Art House of Turkish Red Crescent Society

Serap Torun¹

¹Yardımcı Doçent Doktor, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

---

ÖZ

Bu çalışma çerçevesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Sanat Yurdu'nun 1920 yılına ait faaliyet raporu incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Raporda sanat yurdunun tarihçesi, etkinliklerinin basındaki yansımaları, halktan aldığı destek, verdiği hizmetler, kuruluş yıldönümü kutlamaları, aldığı yardımlar ve düzenlediği Galata Sergisi hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hilal-i Ahmer, Kadın, Sanat yurdu

ABSTRACT

In this paper the term report of 1920 of Ladies' Art House of Turkish Red Crescent Society is examined and evaluated. The report contains information about history, activities mentioned in press, supporters, services, anniversary celebrations, public relations and Galata Exhibition of the art house.

Key Words: Red Crescent, woman, art center

AMAÇ

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal anlamda çok zor günler geçirdiği Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve takiben Kurtuluş Savaşı yıllarında şehitlerin geride bıraktığı ve bakıma muhtaç halde bulunan dul ve yetimlerine yardım etmeyi amaç edinmiş olan kişilerin bir araya gelerek başlattığı ve sürdürdüğü gönüllülük esasına dayanan hizmetleri içeren ve İstanbul'da bulunan Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Sanat Yurdu'nun 1920 yılı raporunu konu almaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Sanat Yurdu'nun faaliyetlerini konu alan 1920 tarihli raporu araştırmacılar tarafından Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevrilerek incelenmiştir. Monografik bir çalışmadan oluşan bu makalede tanıtımı yapılan raporda yer alan kelimeler üzerinde anlam ve zaman değişikliği yaratacak değişiklikler yapılmamış orijinal metne bağlı kalmaya çalışılmıştır.

RAPORUN BÖLÜMLERİ

- Sanat Yurdu'nun tarihçesi
- Basın tarafından yapılan yayınlar
- Hayır evinin genişletilmesi
- Şehit dul ve yetimlerine yardım
- Sanat Yurdu'nun orduya hizmeti
- Sanat Yurdu'nda eğitim
- Sanat Yurdu'nda sağlık hizmetleri
- Kuruluş yıldönümü kutlamaları
- Sanat Yurdu'na yapılan yardımlar
- Galatasaray sergisi konu alınmıştır.

Tarihçe

II. Meşrutiyetle beraber toplum hayatında giderek daha çok etkili olan kadınlar aracılığıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Teşkilatı kurma çalışmaları başlatılmıştır. Kâm-res Hanım öncülüğünde kadınlar arasında bir yardım komisyonu oluşturulmuş daha sonra da 20 Mart 1912 tarihinde "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi" kurulmuştur¹.

Hilâl-i Ahmer Hanımlar Genel Merkezi Yönetim Kurulu

- Fahri Başkan: Başkadınefendi Kâm-res Hanım
- Başkan: Prens Nimet Muhtar Hanım (Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi)
- İkinci başkan; Ayşe Hanım (Ziya Paşa'nın eşi),
- İkinci başkan; Madam Zoiros Hanım (Doktor Zoiros Paşa'nın eşi),
- Başkatibe; Selma Hanım (Ayandan Ahmed Rıza Bey'in hemşiresi),
- Katibeler; Fatma Aliye Hanım (Faik Paşa'nın eşi), Sadiye Hanım (Müze Müdürü Halil Bey'in eşi)
- Fransızca katibe; Leylâ Hanım (Divan-ı Umumiye Mektupçusu Vahid Bey'in eşi)
- İngilizce katibe; Madam Neomi Kelekyan Hanım (Diran Kelekyan Efendinin eşi)
- Veznedar; Madam Kuyumcuyan Hanım (Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Ohannes Kuyumcuyan Paşa'nın eşi),

- Katibe ve muhasebeci; Nezihe Zeyneb Hanım(Merhum Ziya Paşa'nın Kızı ve Veli Bey'in eşi),
- Üye; İsmet Hanım (Yusuf Razi Bey'in hanımı), Madam Paçeri (Paçer Bey'in eşi)²

Sanat yurdu 25 Temmuz 1910 tarihinde, Cağaloğlu'nda, Mahmudiye caddesinde, küçük bir evde açılmıştır. Sanat yurdunda başlangıçta 15 kişilik bir öğrenci grubuyla nakış dersleri verilirken kısa bir süre sonra sayı 110'a yükselmiştir.

Sanat Yurdunda Görev Dağılımı

Sa'diyye Halil Hanım ve Macide Besim Hanım kız ve kadınların eğitim ve öğretim, sağlık durumu kontrolü ve merkeze devamından, Leyla Vahid Hanım ise modellerin oluşturulması ve düzenlenmesi, moda uyumundan sorumlu olmuştur. Leyla Vahid'in İstanbul'da olmadığı zaman süresince merkez üyelerinden Naile Hanım yönetim kuruluna seçilmiştir.

Basın tarafından yapılan yayınlar

Raporda 6 Nisan 1913 tarihli Akid gazetesinde yayınlanmış olan bir makalenin tamamı yer almaktadır. Makalede sanat yurduna yapılan gezi, yurdun fiziki ortamı, işleyişi, sanat yurdunda görev yapan gönüllü hanımlar, orada sergilenmekte olan el işleri, dokumalar, çalışan şehit dul ve yetimleri ve onların ürettikleri gelir kaynağı olan ürünlerden övgü dolu cümlelerle bahsedilmektedir.

Hayrevinin genişletilmesi

1916 tarihinde dâr-üs-sanâ'a Cağaloğlu'nda Doktor Nafiz Paşa konağına taşınmıştır. Kimsesizler için Beyazıt'ta ve Sultan Ahmet civarında büyük birer konak kiralanarak burada iskan etmeleri sağlanmıştır. Dâr-üs-sanâ'a artan talep üzerine kısa bir süre Mahmudiye caddesindeki Hilal-i Ahmer Merkez-i Umûmî (genel merkez) binasının üst katında bir iki odayı da kullanmıştır.

Dâr-üs-sanâ'aya devam eden işçi sayısı

1913 yılı Ağustos'unda işçi sayısı 10'u geçmezken, 1914'te 70'e, 1915'te 117' ye, 1916 Ağustosunda 120 'ye ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında sayı 1055'e çıkmıştır.

Şehit dul ve yetimlerine yardım

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası başlangıçta ticaretten tamamen uzak bir yaklaşımla yalnızca göçmen kadın ve kızlarına geçimlerini sağlayacak işler öğretmeyi amaçlamıştır. Zamanla üretilen el işlerine olan ilgiyi görerek kaybolmaya yüz tutmuş olan Türk nakış sanatını canlandırmayı ve tüm dünyaya hatırlatmayı ve tanıtmayı amaç edinmiştir.

Sanat Yurdu'nun orduya hizmeti

Seferberlik başlangıcında sanat yurdunda askerlere kışlık giysiler hazırlanmıştır. Yardımsever kişilerin bağışladıkları pamukluları sanat yurdu çalışanları giysi haline getirirken Müdafa-i Milliye Cemiyeti tarafından Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezine yardım maksadıyla sipariş verilmiştir. Birinci Kolordu tarafından verilen sipariş üzerine sanat yurdunda askere çok sayıda eldiven ve çorap örülmüş ve bir hayli çamaşır dikilmiştir. Sanat yurduna Hilal-i Ahmer Cemiyeti' nin Doktor Besim Ömer Paşa'nın teklifi üzerine tahsis ettiği 1000 lira ile 400 kundak yapılmış ve ihtiyacı olan annelere dağıtılmıştır.³

Sanat Yurdu'nda eğitim

Sanat yurdu bünyesinde bulunan çocuk ve genç kızların bedeni ve ruhi gereksinimleri de dikkate alınmıştır. Henüz büyük şehre ve sosyal yaşama alışmamış kızlara ciddi, esaslı bir terbiye vermek, onların ruhi gelişimlerini sağlamak için okuma- yazma öğretmiştir.

Sanat Yurdu'nda sağlık hizmetleri

Sanat yurdunda genç kızların ve yaşlı kadınların sağlık durumları sıkı bir kontrol ve tetkikten geçirilmiştir. Özel doktorlar vasıtasıyla bütün kızlar muayene edilerek içlerinden tedaviye muhtaç olanlar ayrılmıştır. Hasta olan işçiler, hastalıkları süresince tam yevmiye aldıkları gibi ikametgâhlarına kadar doktorlar gönderilmiş ve gereken ilaçlar sanat yurdu tarafından temin edilmiştir.

İşçilerden istirahata ihtiyacı olanlardan bir kısmı Tophane'de, Firuzağa' da bulunan ve bir sanatoryum özelliği taşıyan Himâye-i Etfâl Cem'iyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) binasına gönderilmiştir.

Sanat yurdunda çalışan kız ve kadınların her birine özel, “sıhhi hüviyet varakası” çıkarılmıştır. İşçilere ev ve sıcak yemek teminiyle sağlıklarını korumaya da çalışmıştır.

Kuruluş yıldönümü kutlamaları

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi idare heyeti her yıl üyelerin ve toplumun önde gelenlerinin eş ve kızlarının katılımıyla kuruluş yıl dönümünü kutlanmış ve mevlid-i şerif okunarak yeni çalışmalarına başlamıştır.

Sanat Yurdu'na yapılan yardımlar

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası ticarethane vasfı taşımamakla beraber üretilen ürünlerin satışından elde edilen gelirler yardımlar için kullanılmıştır. Ekonomik güçlüklerin çoğunluğu ise hayırseverlerin bağışları ile aşmaya çalışılmıştır.

Mısır Müslümanlarından, Prens Ömer Tosun Paşa'nın eşi Prenses Behice Hanım ve Halep Hilal-i Ahmer Sanat Yurdu müdürü Güzide Mahmud Hanım yüklü miktarlarda bağışta bulunmuşlardır. Sanat yurdu adına başta Berlin'de olmak üzere pek çok yabancı ülkenin muhtelif şehirlerinde tiyatro ve sergiler yapılmış ve gelirleri Sanat yurduna iletilmiştir.

Galatasaray sergisi

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'asının düzenlediği ilk sergi 1917 senesinde Galatasaray'da ve müttefik devletler Salib-i Ahmer'lerinin desteğini aldığı büyük Hilal-i Ahmer sergisidir. Bu ilk sergi benzerleri arasında en çok ilgi gören ve dolayısıyla en başarılı sıfatını almış olandır ve çok övgü almıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin çok zor günler geçirdiği Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve takiben Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'da bulunan Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Sanat Yurdu'nda gönüllü olarak destek sağlayan kadınların yaptıkları hizmet çok önemlidir. Birlik, beraberlik, yardımlaşma ve paylaşım en çok ihtiyaç duyulan yıllarda kadınların organize bir şekilde yardım hizmeti sunması takdire şayan bir durumdur. Bu çalışmaya konu olan rapor savaşların sadece cephede kazanılmadığını, cephe gerisinde desteğin önemli olduğunu ve kadınların da günlük yaşamda kullandıkları yetenekleriyle ürettikleriyle maddi ve manevi katkılar sağlayabileceğini göstermektedir.

BİLGİ

Bu çalışma 10-13 Aralık 2012'de İstanbul'da düzenlenen II. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Sayın Meltem Akbaş'a ve Selim Kadioğlu'na çalışmanın bildiri olarak sunumundaki katkıları için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin Teşkili, 7 Mart 1328, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Takvimi s.141.
2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi; s.266-267,
3. Sezer C. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-üs-sanâ'ası Centre Craft House of the Women Branch of Ottoman Red Crescent Association History Studies, 2014(6)3: 311-322. ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688

EK: RAPORUN TAM METNİ

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi
Dâr-üs-sanâ'ası Eytam ve Eramil-i Şühedaya Muavenet

1339

Hilal-i Ahmer hanımlar dâr-üs-sanâ'ası on seneden beri tesis etmiş, hayır ve hasenat ocağı, sanat yurdu, yetimler yuvası, ana kucağıdır.

Dâr-üs-sanâ'a kadın şefkatine misal milli bir müessesedir. Eytam ve eramil-i şüheda burada çalışarak

maîşetlerini temin eyler, okuyup yazar, sıhhatlerini kazanırlar.

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası

Dâr-üs-sanâ'anın Tarihçesi

Hilal-i Ahmer hanımlar dâr-üs-sanâ'asının tarih-i tesisini, Balkan Harbi'nin en korkunç zamanlarında aramak lazımdır. Payitaht düşman tarafından tehdit olunuyor, akın akın mühacirler, bunların arasında zavallı bîkes kadınlar, biçare genç kızlar İstanbul'a üşüşüyor, İstanbul'dan meded ve muavenet bekliyorlardı.

İstanbul o zamanlar en feci dakikalarını yaşadı, fakat onun gayûr halkı, kendi keder ve ihtiyaçlarını unutarak bu zavallı muhacirlerin tehvin ihtiyacı için ellerinden geleni yapmaktan, en büyük fedakârlıklara katlanmaktan çekinmedi.

Bilhassa Türk kadınları bu hususta pek şayana takdir-i hürmet bir fedakârlık gösterdiler. İşte Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'asında bu feci ve kederli günlerin birinde sırf "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi"nin gayret ve teşebbüsü Hilal-i Ahmer Cemiyeti Umumiyesinin bu kadın teşebbüsüne nakden muaveneti üzerine doğmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumiyesi Riyâset-i Âliyesine:

Ahval-ı hazıra sebebiyle Rumeli'nden payitaht-ı Osmanî'ye iltica eden muhacirinden bîkes ve biçare olan kadınlara ve şüheda evlatlarına sanat öğretmek ve bu veçhle felaketzedelerin maîşetlerini temin eylemek niyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi 29 Mayıs 1329 cülesâsında a'zâ-i merkeziyesinden bir heyet teşkil-i müstakillen idare etmek üzere dâr-üs-sanâ'a tesisini münasip görmüş ve insaniyetperverane zanneylediği bu maksadın Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumiyesince tasvip kılınacağı ümidinde bulunmuş olduğundan derhal işe başlamak üzere beş yüz lira talebine, meblağın Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi emrine tahsisine karar verdiğini arz ile ihtirâmât eyleyiz efendim.

30 Mayıs sene 1329

Reis-i Evvel

Nimet

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Riyâset-i Âliyesine: *Efendim*

Bîkes muhacir kadınlarının senaiyyeli iştigali için bir dâr-üs- sanâ'a teşkiline dair tezkere-i âliyeleri heyet-i idarece kırâat edildi. İbraz-ı meâsir insaniyette erkeklere takaddüm, eden hissiyat-ı güzideleri heyet-i mezkurece şayan-ı tebcîl ve takdir görülerek heyet-i umumiyenin nazar-ı tasvibine arzına ve merkezinize karşı şimdiden takdirat-ı şükr-ü güzerasımn tebliğine karar verilmiş olmakla tebliğ müsarâat -ü takdim -i ihtirâmât olunur efendim.

4 Haziran 1329

Reis-i Sani

Doktor Akil Muhtar

Müracaatı-vakî'a bilahere heyet-i umumiye tarafından kemal-i takdir ile tasvip olundu.

Hilal-i Ahmer hanımlarının, ilk defa bu dâr-üs-sana'ayı güçat ettikleri zaman düşündükleri, gelinlik çağma gelmiş, kimsesiz kalmış zavallı muhacir genç kızlarını, biçare ihtiyar kadınlarını, bîkes çocuklarını korumak ve onlara bir vasita-i maîşet temin etmek idi.

Hiçbir fikr-i ticari ile açılmamış olan bu dâr-üs-sanâ'aya madden yardım etmek ricasıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat olundu ve bu muhterem cemiyette müracaat-ı vakî'ayı kabul, ve dâr-üs-sanâ'a Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezine merbüt ve tamamıyla müstakil kalmak, ayrı bütçe ile idare olunmak üzere beş yüz lira î'tâ eyledi.

Bu ufak sermayeli, fakat büyük ve ulvi gayeli dâr-üs-sanâ'a 25 Temmuz 1329 tarihinde, Cağaloğlu'nda, Mahmudiye caddesinde, ufak bir evde işe başladı; evvel emirde san'at-ı nakışta mütehasıs bir üstat aradı ve buldu. Aliye Hanım dâr-üs-sanâ'anm tesisinden beri bu vazifeyi bihakkın ifa ediyor.

Önceleri dâr-üs-sanâ'ada onbeş kız ve kadın istihdam edildiği halde iki üç ay sonra yapılan el işlerine ve dokunan pamuk ve ipekli bezlere her taraftan büyük bir rağbet gösterilmekle çalışanların adedi yüz ona balığ oldu.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi, dâr-üs-sanâ'aya, tanzim ve kabul eylediği talimatnameye tevfikân idare etmek üzere a'zâsından dört hanım efendi ayırdı. O zamandan beri umûr-i idare meşgul olan bu hanım efendiler dâr-üs-sanâ'anın tekâmül ve inkişâfı için pek çok hizmet etmişlerdir ve ediyorlar.

Terakki ve tekâmülde taksim-i mesâiyenin büyük bir dâhili vardır:

Nezihe Veli hanımefendi dâr-üs-sanâ'anın umûr-i hesabiyesini der-uhde etmiş ve bu vazifeyi büyük bir dirâyet ile hüsn-i ifâya muvaffak olmuştur.

Sa'diyye Halil ve Macide Besim hanımefendilerde müessesenin idaresine ve kız ve kadınların talim ve terbiye, ahval-i sıhhiyesine nezaret, tekâmülüne gayret etmektedirler.

Leyla Vahid hanımefendi ise modellerin tertip ve tanzimi, modaya tahvîli ile meşgul olmakta idi.

Bil'âhire Leyla Vahid hanımefendinin İstanbul'dan bir müddet infikâkı üzerine a'zâ-i merkeziyeden Naile hanımefendi, heyet-i idareye intihâb olundu.

Dâr-üs-sanâ'anın suret-i idaresi daima Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezinin murakabesi tahtında bulunduğundan hesabâtı ayda bir defa heyet-i merkeziye a'zâsı meyânından intihâb olunan dört hanım efendi tarafından tetkik ve tasdik kılınmaktadır.

Matbuat Tarafından Teşvikât

Günler geçtikçe dâr-üs-sanâ'anın işçileri çoğalıyor. Kayd olunmak üzere her taraftan müracaat-ı vâki' oluyordu. Memleketin matbûâtında bu hayırlı teşebbüse karşı lakayt kalmadı; Ezcümle İkdâm gazetesinde bu teşebbüsten ilk defa kemal-i takdir ile bahsedildi, dâr-üs-sanâ'anın müesseseleri tebrik ve teşvik edildi [Akid gazetesinin 6 Nisan 1330 tarihli nüshasından muktebesdir]:

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası

Şu hafta zarfında iki defa olduğu elemün sürûra, teessüfün ümide, mağmum bir mazisinin pür- mevâid bir âtiye inkılabına intizâr etmek saadetine nail olduk. Dün Hilal-i Ahmer Kadınlar Dâr-üs- sanâ'asını temâşâ ile bahtiyar olduk.

Bu ziyaret, öteden beri Osmanlı ve Türk nisvânından beklediğimiz ümitleri bir kat daha takviye etti. Doğrusunu söylemeliyiz ki daima kadınlarımızı erkeklerimize fâik görüyoruz. Fikr-i hamiyet, âmil-i vatanperveri, hiss-i refik ve teellüm, teşebbüs-ü hasenât-ı perveriden bir zevk-i ruhani almak, hemcinsinin imdadına yetişmek, insaniyetin mesâib-i sefaleti tahfif etmek, milliyet-i ahverine vakf-ı vücut etmek, kadınlarımızın fitrat necibelerinde adeta tecessüm. Bu hasâilin müessiriyetinde erkeklerin bir nasibi olmadığı halde bi-l-izâfe ifihiharlar ile doluyor, istikbale sevinçler ile bakıyor.

İşte dün Hilal-i Ahmer Kadınlar Dâr-üs-sanâ'asını ziyarette biz bu tefâhürün teâkubunu hiss etmekle mes'ûd olduk.

Hilal-i Ahmer Merkezi Umumiyesinin yanibaşında hariçten gaye-i kudsiyesi çok anlaşılamayacak bir hanenin kapısı üzerinde: "Hilal-i Ahmer Kadınlar Dâr- üs-sanâ'ası" ibaresi okunur bir levha vardır. Bu binanın içine girebilmek istizânıyla o küçük evin dahilini ziyaret etmek fırsatım elde etmek kadar milletimizin tarih-i âhirini şerh edecek bir sâha-i tefekkür bulamazsınız.

Müessesenin heyet-i idare ve kâtibe odasına girdikten bir müddet sonra Veli beyefendinin zevce-i muhteremleri Nezihe hanımefendi ile mülakat şerefine ihrâz eyledik. Tasdiâtımızı mazur görmeleri müşarünileyhten rica ile beraber bu binanın içinde Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Merkeziyesinin âguş muhabbetine aldığı şüheda-i muhacirin kızlarının âsâr-ı mesaisini temâşâ etmeye müsaade buyurmalarını rica ettik.

Nezihe hanımefendi aile necibelerinin nişân-ı asaleti olan müsâraat âtfet-kârı ile ricamızı kabul buyurdular ve yanlarında bulunan muallime hanım ile birlikte sipariş üzerine yapılmış olan el ve gergef işlerini birer birer irâe ettiler.

Bu âsâr-ı sanatın nefaseti, işlerinin inceliği, sanatın zâde-i mâyesindeki hüneri tarif edebilmek için şuraya renkli levhalar derr etmek lazım gelir. Masnûâtta ki o güzellikler, Türk işleri modellerindeki safvethas, rikkat-i tasvir, bediyyat-ı elvan, ahenk-i mecmûiyyet, husûsiyyet nakış ve tasvir her parçada bir şekil-i diğlerle ru-nümâ oluyordu.

İnsan, milletin nişanlarını, kuvve-i mevcûdenesini tab'-ı selîm ve san'at-kârisini müşahede ederek kalbinin çarptığını duyuyor; bazı kıymetşinas ailelerde, hân mân-suz yangınların bakiyyesi olarak kalmış olan nadir modelleri ihyâ' etmek suretiyle vücuda getirilen bu âsâr-ı bediyyayı gördükçe, tetkik ettikçe Türk kadınlığına has olan sanâyinin, bediyyalar icad etmiş olduğunu ayn-el- yakîn görüyor, maziyi düşündüğü sürede istikbaline de bir hisse çıkarıyor kalb. Bunları şimdi işleyenlerin birer muhacir şehid kızı olduğunu düşündükçe merhum Ekrem Beyle beraber;

Her nakış-ı bediyya hayret endûd

Bir cilvesidir Cenab~ı Hakkın

neşidesini bilâ-ihdiyâr yâd ediyor, gözler doluyor. Muharebeleri esnasında hissi san'attan mahrumdur diye dûcâr-ı müfteriyât olan Türklüğün bu masum, bu felaket- dide evladını aynı kavli altından kavrayıp birer melek gibi alem-i medeniyete doğru cenâh-ı güşâ bir heyette irâe edeceğimiz geliyordu. Nedir o işlerdeki incelik, o nakışlardaki sevimlilik... Vâkîâ bu çocuklar talimin, terbiyenin tesir-i feyyâzanesi altında bulunuyorlar, fakat mevcudiyetlerindeki ist'dâd san'at-kârâne değildir ki onlara bu derece bir maharet ilham etmiştir.

Beyoğlu'nda mukîm kirâ'-i ecnebiyye nisvânı tarafından müesseseye muhtelif tarzda verilen siparişler pek dil-nîşîn bir surette işlenmiş, her bir parça bir vech ile, bir maharetle, bir ihtimâm ile vücuda getirilmiştir. Bu işlenen enâfs-i âsâr içinde neler yok. Çay takımı için kullanılan küçük serviyetler, bluzlar, el çantaları, mendiller, peşkirler vesaire vesaire birbirinden güzel, birbirinden sevimli. Hiçbir parça görmedik ki güzellikten medlûli olmasın.

Şark sanatının hayali çiçekleri, ağaçları, suları, müşebbekleri- muşabak kullâbdanlı yaprakları, gülleri, hercaileri, laleleri, servileri, ne nazar-i rebabir rübâ nakş edilmiş. Mendiller, yakalıklar, goblen tarzı şallar. Hangi bir şeyi sayıp dökelim...

Bir odada dört ağaç destekle işleniyor, gergeflere gerilen bezler dahi şarkın eski bezleri tarzında el ile dokunuyor, hayat-ı mazimizdeki mensucâtı Türk kadınlarının mahir parmaklarıyla yeniden vücut buluyor.

Müessesenin vatana ifâ ettiği hizmet pek kıymetlidir. Doksan şüheda ve muhacirin evladı, erâmili burada çalışıyorlar. Maişetlerine lazım olan nafakayı çıkarıyorlar. Müessese bunlara her gün bir öğle yemeği verdikten sonra beş kuruşta gündelik te'diye ediyor. Çocukların hepsi tertemiz, yeldirmeleri, baş örtüleri elleri yüzleri pâk-ü saf. Müessese bunlara her şeyde talim etmiş. Nizam ve tertibi, taranmayı, giyinmeyi, intizamı telkin etmiştir.

Müessese doksan yetimin miktarını arttırmak, hayrını vesâitlendirmek emelinde. Bu emeli, en mukaddes, en muazzez, en vâcib ül-ifâ bir vazife biliyor. Çünkü külleyevm şüheda ve muhacirin eytamı müessesenin bab-ı hasenatını çalarak kendilerinin de kabul edilmelerini yana yakıla istirham ediyorlarmış. Evet bu kız çocuklarının, bu genç kızların namus ve iffetlerini vikaye etmekte ayrı bir farîza-i milliye. Onlar bu gibi müesseselerin âguş-i merhametine şimdiden tevdi' edilmeyecek olurlarsa maâz-Allah sonları ne olur? Vakitlerini nasıl geçirecekler? Ekmeklerini nasıl çıkaracaklar? En büyük felaketler, geçinememekten, meşguliyet bulamamaktan tevellüd etmiyor mu? İşte Hilal-i Ahmer'in otuz hanımdan mürekkebe olan heyet-i merkeziyesi tarafından intihâb edilen heyet-i idaresi Nezihe Veli, Leyla Vahid, Sa'diyye Halil, Macide Besim hanımefendilerden mürekkebtir. Şimdi bu meselenin halliyle iştigal ediyor vücut-ü memleketimiz için pek kıymetdar olan Hilal-i Ahmer reis-i sanisi Aliye Hanım Doktor Besim Ömer Paşa bu heyet-i muhteremenin teşebbüs-i hamiiyyet-kârisini muvaffakiyyâtla tetviçe hasr-ı vücut ediyor, vatan hemşirelerine birâder-âne, vatan çocuklarına peder-âne muavenetler ibzâliyle nam- ı bülendini te'yid ediyor.

Fakat himmet, hamiiyyet ne kadar ulvi olursa olsun, nihayet paraya ihtiyaç var. Çünkü dâr-üs-sanâ'a bir ticaret mahalli olmaktan ziyade, bir hasenat evidir. Onun için satış hâsılatı masrafa kifâyet etmiyor imiş. Haftada vaka bulunan sarfiyat yirmi lirayı bulmaktadır. Mesela şubat hâsılatı on bin kuruşdan

ibaret iken mesarif on bir bin üç yüz kuruş olmuş... yalnız ev kirası olmak üzere altı buçuk lira verilmiş. Gaz vesaire bedeli de yirmi lirayı buluyor. Müesseseye Hilal-i Ahmer'den verilen beş yüz lira ile diğer birkaç müesseseden ihdâ edilen dört yüz ki cem'an yekûn dokuz yüz lira sermayeye teşkil ediyor.

Şu halde dâr-üs-sanâ'ayı bazı muavenetler ile idame etmek lüzumu tahakkuk ediyor. Maa-hazâ müessese kendini büyütme karar vermiş, müracaat eden sair evlad-ı yetimeye melce' olmaya azim etmiş...

Nezihe hanımefendi müracaat eden her kızcağıza henüz yer yok dedikçe simalarda hâsıl olan hüzn-ü elem nişaneleri, katre katre düşen gözyaşları karşısında tevâlî kederlere tahammül edemez bir hale gelmiş... Der-âguş (kucaklama, sarma) etmek istediği her yetimenin me'yûsen avdet ettiğini göre göre müesseseyi tavsiye etmek azmine bir kat daha kuvvet vermiştir. İlk önce hatırımıza gelen, müesseseyi kiradan kurtarmaktır... Mahlûl olan hanelerden her nokta-i nazardan elverişli bir binayı müesseseye terk etmelidir. Sonra gaz, su, elektrik kumpanyaları gibi şu memlekette tesis eden büyük kumpanyalar hasenata bulaştırılan bir yetimhaneye bir hizmet mebrûre-i i'fâ eylemelidirler.

Sonra bazı esnafta bu müesseseye yardım edebilirler. Avrupa'da bu gibi müesseselere aynen muavenet edildiğini gördük. Sebzevatçı sebze verir, bakkal pirinç, ya şeker veyahud yağ verir, kömürcü mahrûkat verir.. Mademki bu çocuklara her gün meccânen öğle yemeği veriliyor me'kûlât ve agdiye ianeleri bit-tabii makbule geçer. Hali vakti ve işi gücü müsait olan esnafımız bu cihetli nazar-ı dikkatten uzak tutmazlarsa şüheda ve muhacirin eytamını sefaletten kurtarmak, onların istikballerini vikaye etmek hususunda büyük bir muavenet etmiş olurlar.

Nihayet vâridât-ı vakfiyyeyede ilticâ mecburidir. Meşrûat lehleri mat'ümât ve meşrubat olan - imâret-hâne, tâb-hâne ve sebil gibi- vakıflardan cüz'i miktar şu müesseseye verilir ise doksan değil üç yüz kadar eytam-ı şüheda ve muhacirin hayat-ı maddiye ve mâneviyesi taht-ı te'mine alınır. Bu hususa şeyh-ül islâm ve evkaf nazırı hazretlerinin nazar-ı merhametlerini celb ve davet eyleriz. Bunun çaresine bir an akdem bakmalıdır ki evlad-ı inas maddi ve manevi bir harâbiyeye düşmesinler.

Hâtîme-i kelâmımızı vazife-i şükranı tahsis edeceğiz. Gerek Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Muhtereme Merkeziyesi, gerek dâr-üs-sanâ'aya nezaret eden heyet-i mübeccele-i idareyi ve gerek Doktor Besim Ömer Paşa hazretlerini şükür ve hayır ile yâd eder ve ikdâm namına îzâhât vermek zahmetini lûtf-beyan ile ihtiyâr buyurmuş olan Nezihe hanımefendiye arz-ı minnet-dârî eyleriz.

Hayrât-hânenin Tevsi'i

Dâr-üs-sanâ'aya müdavim işçiler çoğaldıkça eldeki bina ihtiyaca kafi gelmemeğe başladı, zaten dâr-üs-sanâ'ada işlenen pamuk ve ipekli bezlerinde orada dokunması düşünülmüyordu, bu sayede ihtiyar kadınlara da bir meşgale çıkmış olacaktı. Bu hayırlı düşünce, az bir zamanda mevki-i tatbiki vaz' edildi; fakat yeniden bir bina tedariki artk bir zaruret-i mutlaka haline geçti ve - 1332 tarihinde dâr-üs-sanâ'a yine o civarda Doktor Nafiz Paşa konağına nakl edildi.

Dâr-üs-sanâ'a san'at-ı nakışın temin-i bekası hususunda her türlü teşebbüsâta girişirken diğer taraftan işçilerinin temin-i refâhı için elinden geleni yapmaktan çekinmiyordu; her şeyden evvel zirr-i himayesinde bulunan zavallıların büyük bir kısmının kimsesiz, yersiz yurtsuz olduğunu görerek onlara bir mesken teminini düşündü: Beyazıt'ta ve Sultan Ahmet civarında büyük birer konak istîcâr edildi, ve buralarda kimsesiz işçilerin iskanı kabul oldu. Sultan Ahmet'teki konak, yakın zamana kadar bu maksad uğrunda dâr-üs-sanâ'a tarafından istîcâr edilmiş bulunuyordu,

Dâr-üs-sanâ'a yalnız bununla iktifa' etmeyerek çoğu muhâceret ve fakr- u zaruret sebebiyle uzun müddetten beri sıcak yemeğe hasret kalmış olan işçilerine muntazaman çorba, fasulye, bezelye, pilav gibi öğle taâmı i'tâ'sına başladı. Harb-i Umuminin en sıkıntılı ve en buhranlı günlerinde bile bunca müşkülata rağmen eytam ve eramil-i şühedanın infâk ve ibâtesi keyfiyet Hanımlar Dâr-üs-sanâ'asının en büyük bir fedakârlığı olarak bi-l-hâssa takdîr ve tahsîne şâyândır.

Dâr-üs-sanâ'a bir aralık Mahmudiye caddesindeki Hilal-i Ahmer Merkez-i Umûmî binasının üst katında bir iki odayı işgal etti, lakin orada devam-ı faaliyeti uzun sürmedi.

Harb-i Umûmî başladığı zaman Hilal-i Ahmer Cemiyeti Umûmîyesi Daire-i Merkeziyesinde faaliyet birden bire tezâyüd ve taksîm-i mesaiye tevfikân felâ müteaddid eyledi; muhasebe orta kattaki büyük salona çıktı, isrâ'-ı mamulâtı tevsi' etti, nihayet daire-i merkeziye bir müracaatgâh-ı umum oldu.

İşte bu sürede idi ki dairenin üst katında içtimâ'ğı artık hemen imkânsız gören Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi bu gün taht-ı işgallerinde bulunan binayı isticar ile dâr-üs-sanâ'ayı oraya nakl etti.

Bu konak şimdiye kadar isticar edilenlerin en büyüğü olduğundan Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası burada vâsi' bir surette faaliyete başladı. Fi-l- hakika işçi kız ve kadın ve çocuklarının adedi günden güne artıyor, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası" namı yavaş yavaş her tarafta tanınmağa başlıyordu.

Edibe Nezihe ve muhterememiz Selma hanımefendi bu müessese-i hayriyenin güşatmdan bahs ederken diyor ki:

"Mahzun yüzlü yetim çocuklar yeni ve temiz elbiseleriyle gergeflerinin başında diz çökerek muallimelerinin taht-ı nezaretinde rengârenk ipeklerle gûnâ-gûn nakışlar işlemeye başladılar. İhtiyar kadınlar ise çıkırıklarını dest-gâhlarını kurmuşlar, iplik sarıyor. İnce helâli bezler dokuyor. Bir taraftan eski bürümceklerimizi yeniden vücuda getiriyorlardı.

Bu biçare çocuk ve ihtiyarların bu âsûdesini görenler dâr-üs-sanâ'ayı bütün bütün sevmeye başladılar, ihtiyar kadınların dokuduğu ince bezler, ipekli bürümcekler, sonra bu bezlerin bürümceklerin üstüne öksüz çocukların eski işlerimizden örnek alarak yaptıkları nakışlar ve bu bezler ve nakışlarla vücuda getirilen zarif eşya İstanbul içinde büyük bir rağbet kazandı. Bu rağbet dâr-üs-sanâ'anın bütçesini büyüttü, sefaletten kurtarılan çocukların adedini arttırdı, az zaman zarfında "Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası" yüz yirmi üç nüfûs besleyen, talim ve terbiye eden mühim bir müessese-i milliye oldu."

Dâr-üs-sanâ'aya müdavim işçilerin ne kadar az zamanda tekessür ettiğini göstermek için aşağıda bir istatistik derr ediyoruz:

1329 senesi Ağustosunda 10 u geçmeyen işçilerin adedi,

1330 senesi Ağustosunda 70 e,

1331 senesi Ağustosunda 117 ye,

1332 senesi Ağustosunda 120 ye bâliğ olmuştur.

Dâr-üs-sanâ'anın Başka Bir Hizmeti:

Harb-i Umûmî esnasında bimes kalan kadınların miktarı çoğaldı. Bir yandan, zaten Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'asının gittikçe daha büyük bir zevk-i selim, daha ince bir eser-i san'at ile ortaya koyduğu nazik, narin işlemler o kadar rağbet kazanmışlardı ki daha fazla işçiye ihtiyaç görünüyordu, lakin bu kadar işçiyi istiâb edecek bina bulmak, bu buhranlı zamanlarda imkân haricinde olduğundan dâr-üs-sanâ'a harici iş vermeyi düşündü ve Harb-i Umûmî senelerinden itibaren şayan-ı itimâd olan bimes kadınlara böylece muavenete başladı. Bu sayede Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'asının faaliyet sahası pek genişledi ve kendisi yüzünden geçinen efradın adedi 1055'e bâliğ oldu.

Gaye: Eytam ve Eramîle Muavenettir.

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası ilk tesis olunduğu zaman müesseselerinin temin etmek istedikleri gaye sırf zavallı muhacir kadın ve kızlarına bir vasita-i maişet bulmak idi. Her hangi bir fikr-i ticaret bu teşebbüsten tamamıyla uzak add olunur, gaye-i aslı, sırf insani ve içtimai esaslara müstenid bulunuyordu. Zaman geçtikçe ve dâr-üs-sanâ'a günden güne daha fazla inkişâf ederek tevsî'î faaliyet ettikçe diğer bazı mühim gayeler takip olunmağa başladı. Bunlardan en birincisi o zamana kadar pek mühmel kalmış olan Türk milli nakışını ihya etmek fikri oldu. Fi-1- hakika memleketimizde eski zamandan beri tanınmış ve ecnebiler tarafından daima nazar-ı takdir ile görülmüş bir nakış san'atı var idi ki maa-l-teessüf yavaş yavaş kayboluyor ve adeta hemen hemen maziye karışmak üzere bulunuyordu.

Dâr-üs-sanâ'a Milli Nakısı İhyâ Eyledi.

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası, bu pek kıymetli nakışları tekrar ihyâ etmek için elinden geleni yaptı; pek çok zahmet ve külfetlerle ne kadar eski çevre, dokuma, havlu, örtü varsa topladı; sonra bu eski modelleri ıslah ve kemal-i dikkatle kopya etti. Modeller için yalnız eski zaman nakışları, dokumaları değil, bilakis pek yüksek bir san'at mahsulü olan Türk çinileri, vazoları, oymaları, tezhîbleri de hanımlar

tarafından tetkik ve içlerinden pek çoğu intihâb olundu. Modellerin temini hususunda müzemizin pek büyük yardımı dokunmuştur.

Modellerin intihabında hanımefendilerin gösterdikleri büyük maharet ve hüsn-i tabiat bi-hakkın alkışlanmaya şayandır. İntihâb olunan modellerin kopya edilmesi hususunda eski milli nakış sanatının hemen yegâne ustası Ulviye hanımın gösterdiği maharetle şayan-ı tahsin ve takdirdir.

Fakat yalnız model bulmak ve onu kopya edebilmek kâfi gelmiyordu. Yirminci asrın Türk kadınlığı pek incelmışti ve artık eski zaman modası olan çevreleri, yemenileri, uçkurları kullanmıyordu; modelleri başka yerlerde tatbik etmek, az çok islah etmek, asrileştirmek icap ediyordu. Bu hususta ibtidâ'ları Leyla Vahid hanımefendinin pek büyük muavenetleri dokundu: Leyla hanımefendi şayan-ı takdir bir maharet ve zevk-i selîm ile antika işlemleri pek yeni ve asri eşyada kullandı. Bu nakışlarla narin bluzlar, maşallahlar, mantolar, ince mendiller yapıldı; eski nefaseti muhafaza eyleyebilen suret-i tatbik o kadar terakki etti ki kitap kablalarının, abajurların, portbebelerin, resimliklerin bile bu nakışlarla tezyin olunmasına muvaffakiyet oluyordu.

Bi-l-hassa eski türle nakışlarını ihtiva eden bluzlar o kadar şöhratkâr-aneydiler ki bir aralık yalnız İstanbul'da değil, memalik-i ecnebiye de bile modaya dâhil oldular.

Bu sayede milli nakışı kaba ve asri ihtiyâcâtı tatmin etmez add eden bazı garip fikirli adamlara karşı Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası bil-akis bizim yerli sanâyi'-i nefisemizin Avrupalılarına rüchânı her surette isbat etmeğe muvaffak oldu.

Bu gün yerli nakış fi-1- hakika adeta yeniden doğmuştur. Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr- üs-sanâ'ası ve yine Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi azasından Hamiyet Hulusi hanım efendi tarafından tesis edilen "Esirgeme Derneği" Türk milli sanâyi'-i nefsesine etmiş oldukları büyük hizmetten bi-hakkın iftihar edebilirler. Memleketimizde milli nakışı himaye ve ihya eden müesseseleri bütün efrâd-ı, millet büyük bir hiss-i şükrân ile yâd etmeğe borçludur.

Dâr-üs-sanâ'anın Cemivet-i Askeriyyeye Hizmeti

Seferberlik hidâyetinde hanımlara aid vazife-i vataniyyenin ancak askere hasr-ı nazar-ı dikkate alındığından dâr-üs-sanâ'a heyet-i idaresi nakışı bir tarafa bırakarak askerimize hediye-i şitâiyye tehiyyesine başladı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar heyet-i azasından birçoğu hediye-i şitâiyye olmak üzere takdim eyledikleri pamukluları dâr-üs-sanâ'ada diktirdikleri gibi Müdafa-i Milliye Cemiyeti tarafından mahzâ böyle bir buhrân-ı iktisadî zamanında biçare ve bîkes evlad-ı eramil-i şüheda nafakasının teminine medâr olmak üzere Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezine muavenet maksadıyla müessese-i hayriyyeye bir hayli sipariş vermiştir.

Sonraları dâr-üs-sanâ'a askere pek çok eldiven ve çorap örmüş ve bir hayli çamaşır dikmiştir. Birinci Kolordu tarafından verilen sipariş üzerine dâr-üs-sanâ'amızda pek az zaman zarfında pek çok çamaşır yetiştirilmiştir.

Dâr-üs-sanâ'a Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Doktor Besim Ömer Paşa'nın teklifi üzerine tahsis eylediği 1000 lira ile 400 kundak i'mâl ve ihzar ve eşyanın pek ziyade gaîf olduğu bir zamanda muhtaç validelere tevzi' etti.

Dâr-üs-sanâ'ada Tedrisat

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'asının gayesi yalnız bununla bitmiyordu: Bütün bu insani ve bedîî gayeleri takip eden müessese, içtimai vazifesini de hiçbir zaman unutmadı: Himayesine tevdi' olunan çocukların, genç kızların gerek inkişaf-ı cismani ve gerekse tekâmül-i rûhânîlerine büyük bir dikkat ve ehemmiyet ile nezaret etmeye başladı. Genç kızlardan pek çoğu bu hususta geri kalmışlardı. Henüz büyük şehre cemiyet hayatına alışmamış kızlara ciddi, esaslı bir terbiye vermek, onların ruhi inkişaflarını temin için okuyup yazma öğretmek gibi çetin bir vazifeyi dâr-üs-sanâ'a üzerine aldı. Kızları sıkı bir nizam ve intizam altına soktu; onların efâl ve harekâtını teftiş ve murâkabe, bulduğu kızları tashîhe başladı, bir yandan da bir muallim vasıtasıyla kızlara ders gösterilmesine teşebbüs eyledi. Heyet-i idare müesseseye muntazaman devam eden kızların ve hatta yaşlı bazı kadınların tahsillerini de vatani ve ulvi bir vazife bildi; hidâyetinde hanımlar heyet-i merkeziyesi azasından Seviye Şevki Hanım Efendinin himmet ve gayretiyle bir suret-i muntazamada devam edenlerin tedrislerine muvaffakiyet hasıl oldu; hatta imtihanları icra olunarak çalışanları taltif edildi.

Bi-l-ahire vazife-i tedrisi Cemil Rafet bey deruhde eyledi. Mîr mûmâ-ileyh yapmış olduğu bir istatistikte derse başladığı zaman yüz on kadar olan mevcudunun yalnız on dördünün ders almaya heves gösterdiklerini fakat asri bir surette takip edilen derslerin az bir zaman zarfında büyük bir rağbet kazandığı birkaç ay sonra hemen hemen bütün kız ve kadınların dershaneye dolduğu, hatta ihtiyar kadınların bile okuma yazma için merak gösterdiklerini bildirmektedir.

Dâr-üs-sanâ'a İşçilerin Sıhhati ilede İştigal Ediyor

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'asının i'fâ eylediği büyük ve insani bir vazifede genç kızların ve yaşlı kadınların ahval-i sıhhatlerini sıkı bir kontrol ve tetkikten geçirmek olmuştur. Bi-l-hassa nakış ile meşgul olan genç kızların vücutları, göğüsleri, ciğerleri, gözleri... ilâh-! muhtaç himaye olduğundan bu hususa son derece ehemmiyet verilmiş ve arada sırada hususi doktorlar vasıtasıyla bütün kızlar muayene edilerek içlerinden tedaviye muhtaç olanlar ayrılmıştır. Hasta olan işçiler, hastalıkları müddetince tam yevmiye aldıkları gibi ikametgâhlarına kadar doktorlar gönderilmekte ve icab eden muâlecede meccâen dâr-üs-sanâ'a tarafından i'tâ olunmaktadır.

İşçilerden tebdil-i havaya muhtaç olanlardan bir kısmı Tophanede, Firuzağa' da kâin ve adeta bir sanatoryum mahiyeti haiz olan Himâye-i Etfâl Cem'iyeti binasına gönderilmiştir. Dâr-üs-sanâ'ada çalışan kız ve kadınların her birine mahsus, "sıhhi hüviyet varakası" vardır.

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'asının işçilerine karşı gösterdiği fedakârlık yalnız bununla da kalmamıştır: Harb-i Umuminin en buhranlı zamanlarında bile işçilerini infâk ve ibâte etmeye muvaffak olan bu hususta her türlü zahmete katlanan dâr-üs-sanâ'a, evlenmek çağa gelmiş işçilerinin çehizlerine yardım etmek gibi ağır bir vazifeyi de deruhde etmiştir. Bundan başka işçilerine yaptığı muavenetler yazmakla bitmez: Fatih harîk-i hâlinde evleri yanan işçileri bazı hanelere yerleştirdiği, mekteplerde barındırdığı gibi onlara nakden muavenette de bulundu. Müessesese, işçilerine bayramlarda iki misli yevmiye i'tâ ve her sene onlara ya çamaşır, ya kundura, yahudda buna mümâsil eşyada hediye etmektedir.

Bütün bu bedeni ve ruhi takayyüdât ve himâye-i müşfik-âne her taraftan takdir ve tahsine nail olmuştur; hatta Dâr-ül-hikmet-ül-İslâmiyyenin bir içtimaında Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası bir lisan-ı takdir ve sitâyiş ile zikir edilerek müessesenin tevsî' fa'âliyyet ile daha bir çok genç kızların bu daire-i irfanından müstefid olmaları temini ve bu husus Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinden rica olunmuştur. Hanımlarda işçilere mesken tedarik olunduğu ve onları basit bir sıcak yemek verildiği takdirde bu vazifeyi maa-l-memnûiiyye kabul ve ifâ edeceklerini cevaben bildirmişlerse de zamanın buhranı münasebetiyle bu mesele hal olunamadan kalmıştır.

"İşte hanımefendiler, dâr-üs-sanâ'anızın devre-i tesis münasebetiyle acizken müessesenize bir yâd-gâr olmak üzere mevcut fotoğraflardan bir albüm ve sergideki teşhiratımıza ait iki büyük resim takdim ile tarîkat-ı şefkat ve insaniyetperverideki muvaffakiyetinizi tebrik ve tes'îd ediyorum. vahdetiniz tamamiyle meşkûr ve şayan-ı iftihardır.

İhtirâmât-ı fâikamm kabulü ricasıyla

25 Temmuz 1917

Dâr-üs-sanâ'a heyet-i idaresi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi müşavir-i fennisine, bu tebriğine mukabelen "...dâr-üs-sanâ'a mücerred irşâdât alemâneleri eser olarak meydana geldiği cihetle şerefîni doğrudan doğruya kendilerine aid olduğunu ve delâlet-i vâkıf-âneleriden dolayı heyetin medyûn-i şükrân bulunduğuna" dair bir cevabname irsâl edilmiştir.

Dâr-üs-sanâ'aya Muavenet

Hilal-i Ahmer Hanımlar Dâr-üs-sanâ'ası hiçbir zaman bir ticarethane şeklinde tesis edilmediği için çok defa masârifâtını satışları ile koruyamamaktadır. Bu sebepten dâr-üs-sanâ'a bütçesindeki açığı kapatabilmek için bazı vesilelerden istifade ile âlf- cenâb halkımızın hamiyet ve mürüvvetine ilticaya mecbur olmaktadır. Şurasını kemâl-i fahr ile kaydetmeli ki yalnız şehrimizin halkı değil, her taraf, Mısır müslümanlarına varıncaya kadar bütün İslam alemi Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası'nın bu müracaatına lakayt kalmamaktadır.

Mısır müslümanlarının, bilhassa Prens Ömer Tosun Paşa ailesi Prenses Behice hanım efendi hazretlerinin sebkat eden âlî-cenâbane ve pek kıymetli muavenetleri asla unutulmayacaktır.

Dâr-üs-sanâ'a Harb-i Umumi esnasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezinin öz hemşiresi makamında olan "Bikes Asker Ailelerine Yardım Cemaati"nin ve Halep Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'anın ve reise-i muhteremesi Güzide Mahmud hanımefendinin muavenetlerine müteşekkir ve minnetdardır.

Ecnebi memleketlerinde bile Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası namına müsamereler tertib olunmuş, sergiler açılmıştır. Bunlar meyânında Harb-i Umumi esnasında Berlin'de yapılan müsamere bilhassa şayan-ı zikirdir.

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'ası Avrupa'da güşâd olunan meşhurlara iştirak eyledikten başka şehrimizde de bi-z-zât güşâd eylediği sergilerden istihsal olunan varidat ile ulvi hizmetine devam etmeğe çalışmaktadır. Sergileri ziyaret eden züvvân çoğu, keselerinden çıkacak en ufak bir paranın bile yetim bir Türk kızının gözyaşlarını dindireceğini unutmamıştır.

Galata Saray Sergisi

Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'asının ilk tertip ettiği sergi - 1917 senesinde Galata Sarayında güşâd edilen ve müttefik devletler Salib-i Ahmerlerinin azim-i muavenetine mazhar olan büyük Hilal-i Ahmer sergisidir. Bu ilk serginin muvaffakiyeti emsallerin pek fevkinde olmuştur. Bütün sergi içerisinde, bi-l-hassa ecnebilerin en ziyade nazar-ı hayret ve takdirini celb eden ve peri masallarında tasavvur edilen eşyayı andıran ince işlemelerle müzeyyen serginin dâr-üs-sanâ'aya aid olan salonu idi. Her içeri giren bu bedâ'i' ve sanâ'i'-i üfise-i meşherinden bir daha çıkmak istemiyordu, insan kendisini adeta binbir gece hikayelerinden birini yaşıyor zann ediyordu. Bu ilk sergi pek çok alkışlandı ve pek büyük teveccühât ve takdirata nail oldu.

1917 senesinde güşâd olunan Hilal-i Ahmer sergisinin, dâr-üs-sanâ'aya ait kısmı hakkında "Tanin" gazetesi diyor ki ["Tanin"den, 15 Şubat 1917 numara 27-29]:

"Sergide Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Dâr-üs-sanâ'ası mamulatma tahsis edilen daire, başlı başına her şeyden başka bir âlemdir. Bir odadan diğerine, bir salondan ötekine girip çıkmak suretiyle saatlerce dolaşarak beşerin âlâm-ı iztirâbâtma ait türlü türlü manzaralar karşısında kalbinizin sızladığınız hiss ederken sonra rastgele girdiğiniz bu daire, sizin üzerinizde ani ve beklenilmeyen tesir yapıyor. Girerken zann ediyorsunuz ki burada kim bilir hangi kanayan bir cerihanın şefik bir sargısını bulacaksınız; halbuki girer girmez karşısında bulunduğunuz levhe büsbütün başka bir şeydir: ince duvarı, ince hisseden ince çalışan bir ruhun size hep incelik zevki veren güzel eserlerinden mürekkep bir zerâfet-i meşheri."

"Bu güzellik karşısında bütün yorgunluğunuzu bir anda unutarak, uzun bir çölden sonra sanki yeşil bir vahaya girmiş gibi etrafı dolaşmaya başlıyorsunuz. Etrafınızda gördüğünüz şeyler, bizde milli bir sun'unin, yeni şekillere bürünerek, yeni bir çehre ile etmiş numuneleridir. Bluzlar, baş örtüleri, perdeler, el keseleri, mendiller vesaire gibi eve ve kadınlığa taalluk eden bu türlü türlü şeyler rastgele şuraya buraya atılmış, aralarına parmaklar arasında yetişmiş güzel çiçekler serpilmiş, bütün dairenin heyet-i mecmuasında, bir dağınıklık, fakat bu dağınıklık içinde nazarları celb eden bir güzellik ve incelik var."

"Görüyoruz ki hassas ve zarif kadınlığın ani bir müdahalesi her şeyi değiştirmiştir; annelerimizin solmaya mahkum zann edilen san'atları şimdi yeni bir şekilde, yeni bir ruh ve yeni bir zevk ile tekrar canlanmış, inkişaf etmiş ve zerafet aleminde şerefe mahsus mevkiini tekrar ihraz eylemiştir."

"Çünkü ülkelerin yalnız bir çok şey'iyye ve bir çok şekle münhasır kalanı gayretlerine şimdi yeni bir unsur karışmıştır: uyanan kadınlığın milli zevki... Bozuk maziden topladığı unsurları türlü türlü şekillere sokmuş, birbirine karıştırmış, hazf etmiş, ilave etmiş, neticede ona bu günkü zevkin inceliği ve bu günkü ihtiyacın istediklerini vermeye vakıf olmuştur...."

"Bu hareket nasıl oldu? Eski anâsırla inceleşen zevklerimizin imtizacından husule gelen bu milli hareket nasıl doğdu ve bu kadar süratle nasıl inkişaf edebildi? Bu suallere cevap aramaya lüzum görmeksizin hem her yeni gördüğüm eser karşısında derin bir hazz hissederek bakıyor, hem de düşünmekte devam ediyordum. Bu önde gördüğüm eser, öteden beri zihnimde henüz şüphe bulutlarıyla muhât olarak duran bir hakikat birdenbire vuzûh-u kesb etmesini intaç eylemişti. Sergiyi gezen erkekler bilâ-tereddüd karar"

veriyordu ki kadınlarımız bizden daha hassas, bizden daha müstaid-i terakki hem bizden daha "milli" dirler. Dokuz senelik bir meşrutiyet hayatı içinde biz henüz unutulmuş bir asar-ı milliye hangi ve canlı şekli verebildik? Bu suale cevap bulmak için zihnimizi ne derecelere kadar yormuş olsak ve asıl olacağımız yegâne netice kuru ve acı bir "hiç!" den ibaret kalır. Halbuki, işte onlar, o metrük ve mahrum zavallılar, sırf ruhlarındaki isti'dâdın Hudâyı nâbit bir halde inkişafı sayesinde böyle milli bir asar yeni bir hayat vermişler ve yeni bir istikbal açmışlar. Fi-l-hakika Hilal-i Ahmer Dâr-üs-sanâ'asının mahsulleri bu gün Viyana ve Berlin'in en kibar salonlarına bile girmeğe başlamıştır!"

" Halbuki uzun zamanlardan beri mektepler hep bizim, vasıtalara hep bizim, hakk-ı hayat hep bizimdi. Buna rağmen hûd-bîn ve hûd-kâm bizler, hatta yanı başımızda sessiz sessiz, kendi kendine çalışan kadınlığın milli bir esere nefh ettiği hayalın bile farkında olmaksızın, şimdiye kadar müsbet olarak hiçbir şey yapmamıştık. Buna rağmen, iddiâ'yı fâikiyyet etmek lazım gelince hepimiz birer kahraman olur, ötekilerle istihfâf ederiz!"

"Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dâr-üs-sanâ'asına her gün devam ederek orada sabahtan akşama kadar çalışan yüz elli işçi var; fakat işçiler bunlardan da ibaret değildir. Bilakis hanelerinde çalışan ve her hafta gelip bu müesseseden yeni işler alan üç yüz kadar asker ailesi var ki bu sayede dâr-üs-sanâ'a bin yüz kadar muhtaç kadın ve çocuk için hayat-ı maişet temin ediyor."

" Müessesenin nasıl çalıştığını anlatmak için şunu da ilave edeyim ki dâr-üs-sanâ'ada çalışan işçilerin her gün öğle yemeklerini müessese veriyor ve sonra işçilerinde hasta düşenler varsa bunları da tedavi ettirir."

"Görülüyor ki münhasıran hanımlar tarafından idare edilen bu güzel müessese-i milliye üç senelik bir zaman zarfında pek süratle inkişaf etmiş ve pek güzel eserler vücuda getirmiştir. Bin beş yüz kadar hayat için medâr-ı mâişet olmak ve bu suretle Hilal-i Ahmer' e yardım etmek elbette büyük bir iştir. Fakat fikrimce müessesenin en büyük hizmeti bizim milli nakışlarımıza zamanın zevklerine ve ihtiyaçlarına muvaffak yeni ve ziy-yı hayata bir şekil ve inkişaf vermesindedir. Bu eseri idare eden hanımefendilerin yüksek bir terbiyeye malik buldukları aşikâr olmakla beraber çalışanların ne gibi mahrumiyetler içinde yetişmiş olduklarını düşündükçe kadınlarımızın taşıdıkları istidatlardan dolayı hayret ve takdir hissetmemek kabil olamaz. Ben bu takdirkârlardan biriyim ve kendi hesabıma biraz mahcubum; çünkü memlekette ilk defa olarak müspet bir hareket-i milliyenin ser'â-i inkişaf içinde bu kadar güzel bir eser meydana getirdiğini gördümse bunun müessiri kadın olduğunu itiraf mecburiyetindeyim."....

Nisanın nihayetinde sedd olunan sergi-i mamulün fevkinde takdir-i ulvîye nail oldu.

TÜRKİYE’DE İLK TAHNİT YÖNTEMİNİN UYGULAYICISI: NURETTİN ALİ BERKOL

Implementer of the First Embalming Methods in Turkey: Nurettin Ali Berkol

Ozan Turamanlar ¹, Enis Uluçam ²

¹Yardımcı Doçent Doktor Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı

²Doçent Doktor Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı

Öz

1881 yılında doğan Nurettin Ali BERKOL 1902’de tıbbiye’den mezun oldu ve ardından Askeri Tıbbiye’deki Anatomi kürsüsünde çalışmaya başladı. Anatomi bilgisini arttırmak için Fransa’ya giden Berkol orada öğrendiği tekniklerle yurdumuza döndü. O tekniklerden birisi de daha önce ülkemizde uygulanmamış olan tahnit yöntemidir. Tahnit, kadvraları fiske etmek için formol verilmesi ve soğuk hava depolarında saklanması yöntemidir. Nurettin Ali Berkol aynı zamanda dekanlık, rektörlük ve milletvekilliği görevlerinde de bulunmuş olup Türk Antropoloji Merkezi’nin de kurucusudur. 1955 yılında vefat eden Berkol için öğrencisi Şehsuvaroğlu, hocası için duygu ve düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “O vazife hayatında olsun, hususiyetinde veya aile muhitinde olsun daima bir sevgi ve hürmet halesiyle mutad olarak yaşadı ve bu hava içinde ve 40 seneyi aşan hocalık hayatında birçok değerli hocalar yetiştirdiği gibi 8000 kadar gencin hekimlik mesleğine karışmasına yardım etti.” Türkiye’de modern Anatominin kurucularından Hasan Mazhar Paşa’nın yanında yetişen Berkol’un, Anatomi alanındaki çalışmaları ve getirdiği yeniliklerle yeni kuşak Anatomistlere ilham kaynağı olacağı inancındayız.

ABSTRACT

Nurettin Ali Berkol was born in 1881 and graduated from medical school in 1902; and then he began to work at the department of anatomy in Military Medical School. Berkol went to France to improve anatomy knowledge and he returned our country with techniques he learned there.

One of those techniques is the embalming method that was not previously applied in our country.

The meaning of embalming methods is that giving formalin to fix cadavers and store in cold storage. Nurettin Ali Berkol also worked as dean, rector and deputy and he was the founder of the Turkish Anthropology Centre. Berkol died in 1955.

His student whose name was Sehsuvaroglu expressed his thoughts and feelings as follows; “He lived always with full of love and respect in his work life and in his private or family life.

He trained many valuable teachers and helped approximately 8,000 young people to interfere with medical profession in over 40 years of teaching.”

Anahtar Kelimeler: Anatomi, Tahnit, Berkol **Key Words:** Anatomy, Embalming, Berkol

Lokman Hekim Dergisi, 2016;6(2):94-99

Geliş Tarihi - Received: 05.01.2016; Kabul Tarihi - Accepted: 15.04.2016

İletişim - Correspondence Author: Ozan Turamanlar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı, Afyon Kocatepe University Faculty of Medicine, Department of Anatomy Afyon-Türkiye

ozanturamanlar@hotmail.com

HAYATI

Kolağası Ali Rıza beyin oğlu olan Nurettin Ali BERKOL 1881 yılında İstanbul’un Üsküdar semtinde doğmuştur. İlköğrenimini Üsküdar İmrahor’da Rüstem Paşa Mektebi’nde, ortaöğrenimini Toptaşı Askeri Rüştiyesi’nde tamamlamıştır. 1893’de Askeri Tıbbiye İdadisi ve 1896 yılında girdiği Tıbbiye-i Şahane (Tıp Fakültesi)’den 19 Ağustos 1902 yılında mezun olarak (Diploma No: 2125) yüzbaşı rütbesi almaya hak kazandı. Ertesi yıl tabip olarak ilk görev yeri olan Yemen’e atanmasına rağmen hocalarından Mehmed Refi efendinin aracılığı ve çalışkanlığı ile Askeri Tıbbiye’de anatomi asistanlığına atandı. 1904’te sınavı kazanarak Askeri Tıbbiye Anatomi Muallim Muavinliği’ne girmeye hak kazandı. 1905’te aynı görevle Mülki Tıbbiye (Sivil Tıp Okulu)’ye geçen Berkol, Anatomi bilgisini arttırmak için 1907’de Fransa’ya gitti. Kendi olanaklarıyla iki yıl Paris Tıp Fakültesi’ndeki Anatomi Profesörü Dr. Nicholas’ın yanında çalıştı. Yurt dışındayken özellikle kadvraların buzhanelerde saklanması ve juguler venden formol enjeksiyonu ile korunması yöntemlerini öğrendi. Yurda döndükten sonra sağlık alanında çeşitli eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulundu. 1912 yılında Balkan savaşının başlaması ve fakültenin tatil edilmesi ile orduya katılarak yurdun çeşitli hastanelerinde (Üsküp, Selanik, Hadımköyü, Çanakkale, Kabataş, Haydarpaşa) çalıştı. Daha sonra askerlik görevinden ayrılarak Tıp Fakültesi Teşrih (Anatomi) Laboratuvarı şefliğine atandı.¹⁻³ O zamanın idaresince başka tabipler de Anatomi eğitimi için Fransa’ya gönderilse de, yalnızca Berkol, Anatomi bölümünde kalıp başka bir kliniğe geçmemiştir.²

1914 yılında başlayan 1. Dünya savaşı ile tekrar orduya katılarak Konya ve İstanbul’daki hastanelerde çalıştı. Askerlik görevi dolayısıyla öğretim görevine uzun bir süre ara vermek zorunda kalan Berkol, 1917’de tekrar tıp müderrisliği (Ordinaryüs Profesör)’ne atandı ve 1918’de binbaşılık rütbesi verildi. Müderrisliği sırasında 1923’te Darülfünun Divanı (Üniversite Senatosu) üyeliğine, 1924’te Tıp Fakültesi Reisiği (Dekan)’ne, ertesi yıl da Darülfünun Emin (Rektör)’liğine seçildi ve aynı yıl askerlikten emekliye ayrıldı.¹⁻³ 1925 yılında Tıp Fakültesi’nde kurulan Türk Antropoloji Tetkikat Merkezi’ne Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Süreyya Ali, Prof. Dr. Aimé Mouchet ve Prof. Dr. İsmail Hakkı ile birlikte kurucu üye olarak seçildi.²⁻⁴ Aynı zamanda Berkol, yurt dışı kaynaklı birçok bilimsel derneklerin de asil üyeliğini yaptı.³ 1926 yılında Berkol, Cemiyet-i Umumiyye-i Belediye (İstanbul Belediye Meclisi üyeliği)’yle birlikte siyasal yaşamına başladı. Ertesi yıl İstanbul’dan milletvekili seçildi ve üç yıl TBMM başkan vekilliği yaptıktan sonra 1931’de Tıp Fakültesi’ne geri döndü. Aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki anatomi derslerini de üstlendi. 1933 yılında Ordinaryüs olarak 18 yıl bugörevde kaldı.^{1,3}

1933 yılında Üniversite Reformu kapsamında tüm anabilim dallarında olduğu gibi Anatomi alanındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi için oluşturulan, Prof. Dr. Aimé Mouchet, Doç. Dr. Hamza Vahit Göğen ve Dr. Zeki Zeren’den oluşan kurula başkanlık etti. Aynı zamanda Berkol ve ekibinin yazdıkları kitaplar da Türkçeleştirilerek sunuldu. Bu durumu yapıtların önsözünde özleştirmeyi dil devriminin ilkeleri doğrultusunda yaptıklarını belirtti.⁵

1934-1939 yılları arasında ikinci kez İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi dekanlığına getirildi.¹⁻³ 1938 yılında Tıp Fakültesi Dekanı olarak Rektör adına kanserle savaş haftasının açılışı ve radyum keşfinin 40. yılı dolayısıyla yaptığı 2 sayfalık konuşma ülkemizin kanser hastalığı ile ilgili yapılan çalışmaları ve başarılarını kapsamaktadır.⁶ 1946 yılında yayımladığı “Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri” kitabının, Türkçe Anatomi terminolojisine büyük katkısı oldu.⁷ 1951’de hastalanarak görevinden ayrıldı ve 1952’de İstanbul’da öldü.^{1,2} Ölümünden hemen önce İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası’nın 1952 tarihli 1. sayısı, Ord. Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol’un doğumunun 70. yılı şerefine ayrılmıştır. “Ord. Prof. Dr. Nureddin Ali Berkol jübile nüshası” olarak yayınlanan bu ek baskıda, Prof. Dr. Zeki Zeren, O’nun için “Bugün hayatta olan hekimlerimizin çoğunun hocası olan N. Berkol’u kim tanımaz; onun mesleğinde başarı kazanmış iyi bir insan olduğunu kim bilmez.” ve “Herkes karşı nazik ve muamele bilir haliyle, kendisini tanıyan büyük küçük herkes tarafından sevilen bir insan olarak N. Berkol’un ulaştığı mertebeler gıpta edilmeye değer” ifadelerini kullanmıştır.⁸ Dr. Feridun Frik de Hocası Berkol’dan bahsettiği bir yazısında uzun boylu, iri yapılı, kara gözlü ve gözlüklü olduğundan, esprili ders anlatımıyla öğrencilerinin dikkatini toplama kabiliyetinden söz etmektedir.^{2,9} Şehsüvaroğlu da hocasından bahsederken sakinliği, temkinliliği, dakikliği ve sevgi doluluğu üzerinde durmakta; “O vazife hayatında olsun, hususiyetinde veya aile muhitinde olsun daima bir sevgi ve hürmet halesiyle mutad olarak yaşadı ve bu hava içinde ve 40 seneyi aşan hocalık hayatında birçok değerli hocalar yetiştirdiği gibi 8000 kadar gencin hekimlik mesleğine karışmasına yardım etti” demektedir.³

Ülkemizde modern anatominin kurulmasına öncülük eden Hasan Mazhar Paşa'nın öğrencisi olan Berkol, Zeki Zeren ile birlikte Mazhar Paşa'dan sonra özellikle Cumhuriyet döneminde anatomi öğretiminin ve araştırmalarının gelişmesinde etkili olmuş, özellikle teşrihanenin modernleşmesini sağlayarak bu alandaki gelişmelerin ülkemizdeki önderi olmuştur.^{1,2,7,10,11} Cemil Topuzlu'nun ifadeleriyle Berkol, modern Anatomi laboratuvarlarının kurucusudur.³

Berkol'ün öğrencisi olan Şehsüvaroğlu makalesinde hocasına olan büyük sevgi ve hürmetini şu şekilde ifade etmektedir: "Fakülte'deki çalışma hayatından ayrıldığı şu anda dahi bütün tıbbiyelilerin kalbi gene onun için sevgi ile dolu ve yegane dilekleri onu daha nice seneler sağ ve sıhhatte görebilmek ve o mübarek elini öpebilmektir"(Şekil 1).³⁻⁸

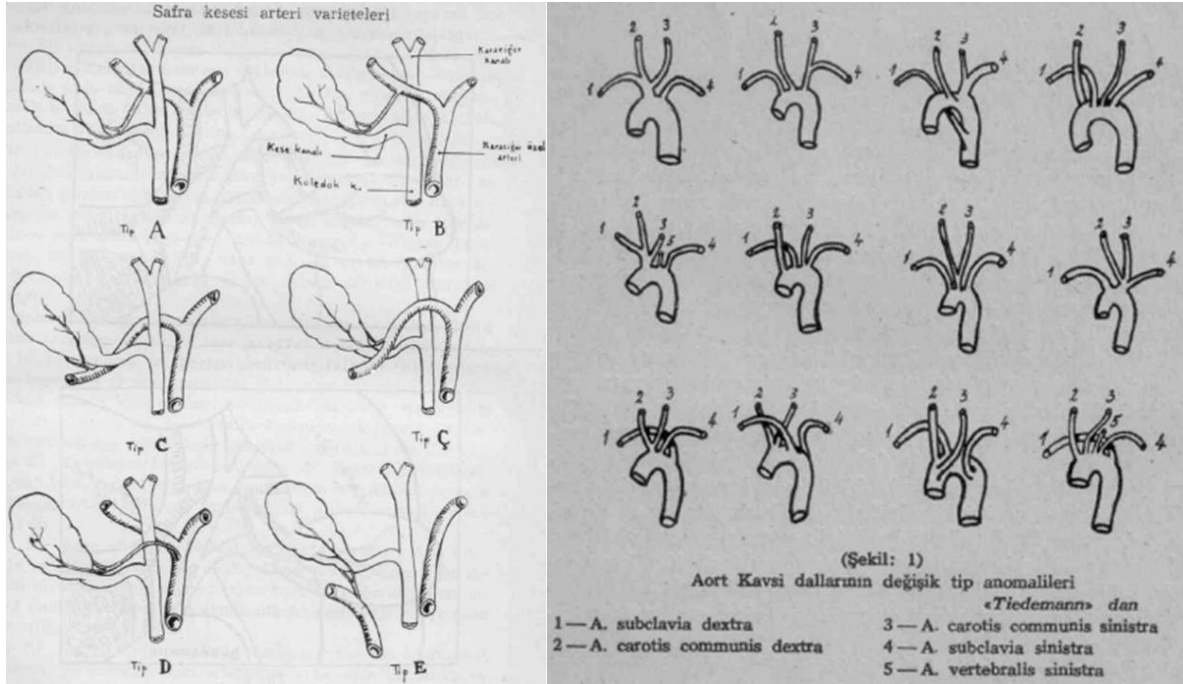
Şekil 1: Ord. Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol'a ayrılan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası'nın 1952 tarihli sayısından bir resim.⁸

AKADEMİK ÇALIŞMALARI

Nurettin Ali Berkol, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ve müderris İsmail Hakkı ile Antropoloji üzerine yaptıkları çalışmalar ile Prof. Aimé Mouchet ile lenfatik damarlar ile ilgili çalışmaları oldukça önemlidir.²

Milli Kütüphane verilerine göre Berkol'un bilimsel dergilerde yayınlanmış 2 yayını bulunmaktadır. "Safra Kesesi Varieteleri" adlı eseri İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası'nın 1944 yılındaki 28. sayısında basıldı. 112 kadavranın safra kesesi arterlerinin başlangıç noktalarının ele alındığı bu çalışmada Berkol, bulunduğu sonuçlar ile klasik bilgilerin uyumlu olduğu sonucuna varmıştır(Şekil 2).¹²

Berkol'un diğer çalışması "Aort Kavsi Dallarında Görülen Anomaliler" Tıp Fakültesi Mecmuası'nın 1946 yılındaki 3. sayısında yayınlandı. Olgu sunumu ve literatür araştırması niteliğindeki bu çalışmada orta yaştaki erkek bir kadavrada bulunan arter varyasyonu literatür ile karşılaştırarak sunulmuştur(Şekil 3).¹³

Şekil 2: "Safra kesesi varyeteleri" adlı çalışmasından bir şekil.¹²

Şekil 3: "Aort kavsi dallarında görülen anomaliler" adlı çalışmasından bir şekil.¹³

ESERLERİ

- Hilaliahmer Hastabakıcılık Teşrih Kitabı 1915;
- Vaisseaux lymphatiques des grands articulations 1925;
- Berkol, Nureddin Ali, İlm-i teşrih-i tavsiff-i beşer / İstanbul : Yeni Matbaa, 1927.
- Berkol, Nureddin Ali, Teşrih-i tevsiff-i beşerden hazım cihâzı / İstanbul : [yayl.y.], 1927
- Berkol, Nureddin Ali, İlm-i teşrih-i tavsiff-i beşerden cihaz-i bevlî-i tenâsûlî / İstanbul : Darülfünun Tıp Fakültesi, 1927
- Berkol, Nureddin Ali, Etraf-ı ulviye ve sufliyenin muhtasar teşrihi ve teslihi / İstanbul : Darülfünun Tıp Fakültesi, 1927
- Anatomi Atlası, 7 cilt, 1927-1932;
- İnsan anatomia'sından:(hazım takımı) (Z. Zeren ile), 1935;
- Berkol, Nureddin Ali, İnsan anatomia'sından : (hazım takımı) / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1935
- Alt tarafın kısa anatomia'sı ve topografisel anatomia'sı: dissectio (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 1935;
- Berkol, Nurettin Ali Alt tarafın kısa anatomisi ve topografisel anatomia'sı : dissectio / [Y.y. : yayl.y.], 1935
- Berkol, Nureddin Ali, 1883 ya da 2 - 1955 Üst tarafın kısa anatomiası ve topografisel anatomiası / : dissectio / İstanbul : [yayl.y.], 1935
- Baş ve Boyun'un Kısa Anatomia'sı ve Topografisel Anatomia (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 9 cilt, 1935;
- Berkol, Nureddin Ali, "Baş ve boyun"un kısa anatomia'sı topografisel anatomia'sı / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1935.

- Göğüs ve karın systematiksel ve topografiksel kısa anatomia'sı (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 1936;
- Berkol, Nurettin Ali Göğüs ve karın'ın systematiksel ve topografiksel kısa anatomiası / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1936.
- Berkol, Nureddin Ali, (Sympathicus)'un anatomiası : (orthosympathicus) ve (parasympathicus) / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1936
- Özek sinir takımının kısa anatomia'sı (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 1936;
- Berkol, Nureddin Ali, Özek sinir takımının kısa anatomia'sı / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1936.
- Systematiksel ve Topografiksel Anatomia (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 9 cilt, 1936-1937;
- Beş Duyunun Kısa Anatomiası, (A.Mouchet ve H.V.Göğen ile), 1936;
- Berkol, Nureddin Ali, Beşduyu'nun kısa anatomia'sı ve dissectio / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1936.
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1940,
- Berkol, Nureddin Ali, Artistik anatomi / İstanbul: Güzel sanatlar Akademisi, 1940;
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi / [İstanbul? : yayl.y.], 1941
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi: hareket sistemi ve damar sistemi / [İstanbul? : yayl.y.], 1942
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi / İstanbul: Milliyet kitapevi, 1943
- Berkol, Nureddin Ali, Disseksiyon tekniği : (technica dissectionis) / [İstanbul: yayl.y.], 1943
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi / [İstanbul: yayl.y.], 1944
- Berkol, Nureddin Ali, 1883 ya da 2 - 1955 Sistematik anatomi / İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.
- Berkol, Nureddin Ali, Sistematik anatomi / İstanbul: [yayl.y.], 1945
- Berkol, Nureddin Ali, İnsan anatomisi: ders kitabı / İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1948-1949 - Berkol, Nureddin Ali, İnsan anatomisi : (Ders kitabı) / İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1956.^{1, 3, 14, 15}

DİĞER YAYINLARI

- Tıp Fakültesi teşrih müderris muavini merhum Tevfik Bey. Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası. 5(10): 572-573, 1923.
- Teşrih Müderrisi Merhum İsmail Hakkı Bey. Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası. 8(12): 764-766, 1926.
- Tıp bayramı söylevi. 1(2):276-277, 1938.
- Dekan Ord. Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol'un tıbbiyeliler bayramını açış hitabesi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 2(8):1058-1059, 1939.
- Prof. Dr. A. Mouchet (1886-1941). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 4(17):2252-2256, 1941.
- Mazhar Paşa. Poliklinik 10: 305, 1943.¹⁶

KAYNAKLAR

1. Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1985.
2. Ulucam E, Gokce N, Mesut R. Türkiye'de antropoloji bilimini kuran anatomistler ve katkıları. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2002; 8: 57-67.
3. Şehsüvaroğlu BN. Bizde anatomi öğretimine dair. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 1952; 15 (1): 394-397.
4. Demirel FA. Türkiye antropolojisinin tarihçesi ve gelişimi üzerine. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2011; 3(4): 128-134.
5. Atmaca NS. Türk Tıp dilinin tarihsel gelişimi. içinde: Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık - 2004 içinde., O Yılmaz (ed). TÜBİTAK matbaası. Ankara 2004. s.197-210.
6. Dekan Ord. Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol'un tıbbiyeliler bayramını açış hitabesi. İÜ Tıp Fak. Mecm. 1939; 2(8): 1058-1059.
7. Ulucam E, Gokce N, Mesut R. Turkish anatomy education from the foundation of the first medical school to today. JSHIM 2003; 2: 50-52.
8. Zeren Z. Ord. Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol'un yetmişinci yıldönümü için. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1952; 15(1): 3-6.
9. Frik F. Hocalarım. Dirim 1977; 52(1-2):87-88.
10. Elçioğlu Ö. Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi. Dirim 1990; 56: 179-184.
11. Turamanlar O, ve ark. Modern anatominin kurucularından Hasan Mazhar Paşa. Kocatepe Tıp Dergisi 2012; 13:123-128.
12. Berkol NA. Safra kesesi varieteleri. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1944; 28: 3503 - 3508.
13. Berkol NA. Aort kavsı dallarında görülen anomaliler. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1946; 3: 205-209.
14. Etker Ş. Dr. Aimémouchet ve tıbbiye'de Fransız kültürel egemenliğinin sonu. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2005; 6(2): 35-70.
15. <http://mksun.mkutup.gov.tr>
16. Özyayın Z. Türk tıp ve tabii ilimler tarihi bibliyografyası (tıp-eczacılık-diş hekimliği, veterinerlik hekimliği, hemşirelik, ebelik), (19-21. yy.): Cumhuriyetin 90. yılı anısına / İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, s. 229, 2012.

YAZARLARA BİLGİ

GENEL BİLGİLER

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, tıp tarihi ve folklorik tıp uygulamaları konusunda yapılan “araştırma, derleme, monografi, kaynak içeren editöre mektup, editöryal yorum ve tartışma ile folklorik metot ve ürün tanıtımı” gibi bilimsel içerikli çalışmalarını yayınlamaktadır.

Dergi sadece elektronik ortamda yazı kabul etmektedir. Posta ile başvurular hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmamaktadır.

Dergiye gönderilen yazıların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması veya yayınlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir. Eğer yazıda daha önce başka bir yerde (basılı/elektronik ortam) yayınlanmış alıntı, tablo, resim, çizim vb varsa, yazar bunlara ait yayın hakkını elinde bulunduran kişi veya kurumlardan yazılı izin almalı ve yazının içinde bu durum bildirilmelidir. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve özetleri yayınlanmış çalışmalar, yazıda bu durumun belirtilmesi şartı ile kabul edilir.

Makale bilimsel değerlendirmeye alındıktan sonra başvuruda belirtilen yazar isim sırası esas alınır. Bu aşamadan sonra oluşabilecek değişiklikler, ancak yazıda katkısı bulunan bütün yazarların yazılı açıklamaları ve izinleri ile yapılabilir.

Gönderilen yazılar ‘yazım kuralları’na uygun ise; editör ve en az iki ‘danışma kurulu üyesi’ tarafından değerlendirildikten ve gerek görüldüğünde istenen değişiklikler yazarlarca yapıldıktan sonra Yayın Kurulu’nun onayı ile yayınlanır.

YAZIM DİLİ

Derginin yazım dili Latin harfleri ile Türkçe ve İngilizce’dir. Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü ve ilgili tıbbi bölümlere ait terimler sözlüğü temel alınmalıdır. Gönderilen yazılardaki yazım ve dilbilgisi hataları, metnin içeriğine dokunmadan Yayın Kurulu tarafından düzeltilmektedir.

BİLİMSEL VE ETİK SORUMLULUK

Yazıda ismi bulunan bütün yazarların, çalışmaya doğrudan katkısı bulunmalıdır. Yazıların bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, tüm sonuçları ile birlikte bütün yazarların sorumluluğundadır. Yazıya maddi destek veren kurum ve kuruluşlar ile (varsa) tüm ticari bağlantıların içeriği editöre gönderilen başvuruda belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, kişisel bilgilerin derlendiği alan çalışmalarında ‘Etik Kurul Onayı’ alınmalı, onayın varlığı yazıda bildirilmeli ve onay belgesi (editör tarafından istenmesi durumunda iletilmek amacıyla) muhafaza edilmelidir.

İNTİHAL KONTROLÜ

Lokman Hekim Dergisi intihal kontrolü için iThenticate tespit sistemini kullanılır ve intihal olasılığı olan makaleleri yayınlamaz.

YAYIN HAKKI

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Dergisi’nde yayınlanan makaleler yazarları tarafından farklı yayın ortamlarında ticari amaç dışında hiçbir kısıtlama olmaksızın değerlendirilebilir. Bu durumda derginin kaynak gösterilmesi bilim/yayın etiği açısından uygun bir davranış olacaktır.

YAZIM KURALLARI

Dergi sadece elektronik başvuruları kabul etmektedir.

Başvurular <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr> adresine elektronik ortamda yapılmalıdır.

Yazılar PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya üstü bir versiyon programı kullanılarak yazılmalıdır.

Bütün yazılar; **1) Başlık Sayfası, 2) Özet, 3) İngilizce Özet (İngilizce yazılarda Türkçe özet) ve Anahtar Kelimeler, 4) Ana Metin, 5) Kaynaklar, 6) Tablolar ve/veya Şekiller, 7) Alt Yazılar olarak dizilmelidir. Başlık sayfası '1' numara olacak şekilde, tüm sayfalar sırayla numaralandırılmalıdır.**

Başlık, Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı birer sayfada yer almalıdır.

1. BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfasında; **1) başlık, 2) kısa başlık (başlık 5 kelimedenden az ise gerekli değildir), 3) İngilizce başlık, 4) tüm yazarların açık ad ve soyadları ile unvanları ve çalıştıkları kurumlar, 5) iletişim kurulacak yazarın adı ve soyadı, sabit ve cep telefonu numarası, elektronik ileti adresi, 6) araştırmayı destekleyen kurum-kuruluşların açık ismi ve şehri, 7) çalışmanın kategorisi (araştırma, derleme vb) ve 8) çalışma daha önce herhangi bir kongrede sunulmuş ise kongre adı, zamanı ve yeri ile 9) varsa çıkar çatışması yazılmalıdır.**

Yazar isimleri için örnek:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹Y. Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D.

² Prof. Dr. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

2-3. ÖZETLER ve ANAHTAR KELİMELELER

Özetler 200 kelimeyi geçmemelidir. Editöre mektupta özet gerekmemektedir.

Anahtar kelimeler en az 2 adet, Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır. İngilizce anahtar kelimeler "Medical Subject Headings (MESH)"e uygun olarak verilmelidir (Bkz: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Türkçe anahtar kelimeler için MeSH (Medical Subject Headings) terimlerinin, Türkçe karşılıklarının bulunduğu bir anahtar kelimeler dizini olan Türkiye Bilim Terimleri'nin kullanılması önerilir. Daha ayrıntılı bilgi için lütfen <http://www.bilimterimleri.com> adresini ziyaret ediniz.

4. ANA METİN

4.1. Araştırma Yazıları

Ana metnin 4000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 30'u geçmemesi önerilir.

Ana metin konunun içeriğine göre tematik alt bölümlere ayrılabilir. Kaynaklar, şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafikler yazı içerisindeki geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır.

Metin içinde kısaltmalardan olabildiğince kaçınılmalıdır. Kısaltmalar, kısaltılacak kelimenin yazıda ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmeli ve tüm metin boyunca o kısaltma kullanılmalıdır. Cümle başlarında kısaltma kullanılmamalıdır.

4.2. Derleme

Derlemelerin 3000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 20'yi geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.3. Monografiler

Monografi kategorisi içine; biyografiler; tarihi değeri olan tıbbi/bilimsel kitapların tanıtımı, kurum tanıtımları, hastalık tarihçeleri, tıp temalı sanat eserleri ve tıbbi objelerin tanıtımı ve benzeri çalışmalar girmektedir.

Monografilerin 2500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.4. Editöre Mektup

Editöre mektupların 750 kelimeyi, kaynak sayısının ise 5'i geçmemesi önerilir.

4.5. Folklorik Metot ve Ürün Tanırımı

Tıp tarihine özgü folklorik uygulama ve ürün tanıtlarının 1500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

Kaynaklar ana metinde görünüş sırasına göre numaralandırılmalı ve cümle sonunda noktalama işaretinden hemen sonra (boşluk bırakmaksızın) 'Üst Simge' olarak belirtilmelidir (örnek: xxx¹).

Ardışık olmayan kaynak numaraları araya virgöl koyarak yazılırken, ardışık gelen kaynak numaraları tek tek değil, araya çizgi konularak belirtilmelidir (örnek: xxx^{2,4}; xxx¹⁻³ veya xxx^{2,4,6-9}).

Kaynakların yazım şekli International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) standartlarına uygun olmalıdır (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Yazarların önce soyadları açık olarak, daha sonra da ilk adlarının sadece baş harfleri yazılmalıdır. Yazının adını takiben, yayınlayan derginin uluslararası kısaltması eklenmelidir. Sonrasında öncelikle yazının yayım yılı, derginin cilt ve sayı numarası yazılmalı, son olarak da sayfa numaraları eklenmelidir. Baskıda olan kaynaklar dergi adından sonra parantez içinde 'baskıda' veya 'in press' şeklinde belirtilmelidir.

5.1 Standart Makale

5.1.1. Üç ve daha az yazarlı makaleler

Üç ve daha az yazarlı makalelerde tüm yazarların adı yazılmalıdır.

Örnek:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med* 2002;347(1):284-7.

5.1.2. Dört ve daha fazla yazarlı makaleler

Dört ve daha fazla yazarlı makalelerde, ilk isimden sonrası 've ark' veya 'et al.' şeklinde belirtilmelidir.

Örnek:

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. *Brain Res* 2002;935(1-2):40-6.

5.2. Yazar olarak bir organizasyon varsa

Örnek:

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. *Hypertension* 2002;40(5):679-86.

5.3. Hem yazar hem de organizasyon varsa

Örnek:

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. *J Urol* 2003;169(6):2257-61.

5.4. Dergi eki (supplement)

Eğer yazı derginin ekinde (supplement) çıkmışsa, bu durum derginin cilt numarasının hemen yanına eklenmelidir.

Örnek:

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. *Headache* 2002;42(Suppl 2):93-9.

5.5. Kitap

5.5.1. Kitabın tamamı bildirilecekse

Örnek:

Breedlove GK, Schorfheide AM. Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wiecek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.

5.5.2. Kitapta bir bölüm bildirilecekse

Örnek:

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.

5.6. Kongre Bildirileri

Örnek:

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.

5.7. Gazete Haberi

Örnek:

Tynan T. Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).

5.8. Elektronik Dergide Yazı

Örnek:

Aboud S. Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htmArticle>

5.9. Web Sayfası

Örnek:

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from:<http://www.cancer-pain.org/>.

5.10. Resmi Gazete

Örnek:

TC Resmi Gazete (1978) Şeker Tayini. 29 Temmuz 1978. Sayı: 16361. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

6. ŞEKİL, RESİM, FOTOĞRAF, TABLO VE GRAFİKLER

Yazıda geçen tüm şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafiklerin ana metin içinde geçtiği cümlelerin sonunda, parantez içinde ve italik olarak belirtilmelidir.

Örnek: (Şekil 1)

Tüm eklerin açıklamaları yazının en sonuna (alt yazılar bölümünde) eklenmelidir. Şekil, resim ve/veya fotoğraflar sisteme sadece .jpeg veya .gif dosyası olarak (çözünürlüğü en az 300 dpi boyutunda) yüklenmelidir. Kullanılan kısaltmalar şekil, resim, fotoğrafın hemen altında açıklanmalıdır.

7. ALT YAZILAR

Alt yazılar iki satır aralıklı olarak bir sayfaya yazılmalıdır. Mikroskopik resimlerde büyütme oranları ve tekniği verilmelidir.

8. TEŞEKKÜR

Çalışmada alınan tüm maddi destekler; çeviri, istatistik, çizim vb konularda alınan teknik destek; editöryal değerlendirme ve çıkar çatışması varsa bu bölümde belirtilmelidir.

BAŞVURU İÇİN KONTROL LİSTESİ

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular kayda alınmayacaktır.

Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış, ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır. (Yazara Öneriler bölümünde bir açıklama sunulmuştur).

azı dosyası PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya daha üstü bir versiyon program kullanılarak yazılmış olmalıdır.

Tüm şekil, resim ve tablolar metnin en sonuna yerleştirilmelidir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderilmiş olmalıdır. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.

Stil ve kitaplık uygulamaları için gereksinimler, Dergi hakkında bölümündeki 'Yazarlara Notlar' sayfasında görülebilir.

GİZLİLİK BEYANI

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır ve diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.

AUTHOR GUIDLINES

GENERAL GUIDELINES

Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine invites the submission of scientific original article, review and monograph on history of medicine and folk medical practice, letter to editor with reference, editorial comment and discussion, besides folkloric method and product publicity.

Our journal accepts only online submissions; applications by regular surface / air or electronic mail will not be accepted for evaluation.

Submissions are required to be inedited and unsent to another journal in order to be published. In the event that the papers contain (hard or soft copy) pre-published quotation, table, figure, illustration, etc. the author is supposed to obtain written permission from individuals or enterprises possessing the copyright and it should be notified in the paper. Previously presented or published abstracts of studies are admissible on condition that it is indicated in the manuscript.

After the scientific assessment, the authors' names order in the submission is predicated on. Any modifications after this process are only possible contingent upon written statement and permission of all contributory authors.

If the manuscripts meet the journal's style, they are evaluated by the editor and two 'members of advisory board', revised by the authors if required, and published only after the approval of Editorial Board.

IMPORTANT: AUTHORS SHOULD SUGGEST AT LEAST INTERNATIONAL ONE REVIWER FOR THE PAPER

SCIENTIFIC AND ETHIC PRINCIPLES

All mentioned authors should have made substantial contribution to the manuscript. All contributory authors, regarding all kind of consequences, are responsible of the submissions' scientific and ethical compliance. Institutions - organizations providing financial support and all sorts of commercial ties should be informed in the application letter sent to editor. In experimental cases and cases from local studies which harvest personal information, "Ethics Committee Approval" should be obtained. Its presence should be indicated in the paper and the instrument of approval (to be sent in case editor's request) should be maintained.

SCREENING FOR PLAGIARISM

Lokman Hekim Journal use the iThenticate plagiarism detection tools.during the editorial process and reject papers leading to plagiarism or self-plagiarism.

COPYRIGHT

Articles published at the Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine are allowed by their authors in different publishing medium without any restriction except non-commercial purpose.

In this case Lokman Hekim Journal should be quoted when they are used in another publishing medium.

LANGUAGE AND STYLE

The languages of the journal are Turkish and English with Latin letters. Turkish Dictionary of Turkish Language Society and relevant medical glossary should be grounded on for Turkish papers. Spelling mistakes and grammar errors would be corrected by the editorial board without making any change in content.

The journal accepts only online submissions. The manuscripts should be submitted online at the address: <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>

Manuscripts should be edited in Microsoft Word XP or upper versions by PC compatible computers being each of the following sections on separate pages: **1)** Title Page, **2)** Abstract and Keywords **3)** Main Body of the Text, **4)** References, **5)** Tables and/or Figures, **6)** Footnotes and **7)** Acknowledgements and Conflict of Interest

Authors should give numbers to the pages consecutively beginning with the Title Page.

Number pages consecutively beginning with the Title Page.

1. TITLE PAGE

Title page should contain the followings: **1)** title **2)** a short running title (not required if the main title is shorter than six words) **3)** full names, degrees, and affiliations of all authors, **4)** full name, titles, surface mailing address, telephone numbers and e-mail address of the correspondence author, **5)** full name, fixed and mobile telephone numbers, e-mail address of the author responsible for correspondence, **6)** full names and province of the supportive institutions and organizations, **7)** type of the study (original article, review etc.), **8)** if the paper is presented in a congress previously, the title, date and place of the congress, **9)** Conflict of interest.

Example for authors name:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹ Assoc. Prof. Dr. Mersin University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Folk Medicine.

² Prof. Dr. Mersin University Faculty of Education, Dept. of Turkish Language and Literature.

2. ABSTRACT AND KEY WORDS

The abstract should not exceed 200 words.

Abstracts are compulsory for the Letters to Editor. At least two key words in both English and Turkish (only for article in Turkish) should be given. English key words should be in conformity with "Medical Subject Headings (MESH)" (vide: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Turkish key words should be verbatim translation of the MESH terms (only for article in Turkish).

3. MAIN BODY OF THE TEXT

3.1. Original Article

It is suggested that the text should not exceed 4000 words, and there should be no more than 30 references.

The text might be divided into thematic subsections according to the main content. Considering the order in the text; references, graphics, diagrams, pictures, tables and figures should be enumerated sequentially. Abbreviations within the text should be avoided as far as possible.

Abbreviations should be defined in parenthesis where the word to be abbreviated is first used in the text and followed throughout the whole text. There should be no abbreviation sentence initially.

3.2. Review

It is suggested that review should not exceed 3000 words, and there should be no more than 20 references. In this type of studies sectioning is up to authors.

3.3. Monograph

Biographies, classic scientific/medical book introduction, corporation publicity, history of disease, medical themed art works and medical objects presentation constitute the monographic studies.

It is suggested that monograph should not exceed 2500 words, and there should be no more than 10 references.

In this type of studies sectioning is up to authors, too.

3.4. Letters to Editor

Letters are accepted to be no longer than 750 words, and not to exceed 5 references

3.5. Folkloric Method and Product Publicity

It is suggested that they should not exceed 1500 words, and there should be no more than 10 references.

4. REFERENCES

References should be enumerated consecutively, in the order in which they are cited in the text and they should be identified as 'superscript' sentence finally right after the punctuation mark. (*example*: sentence.¹). Nonconsecutive reference numbers should be punctuated by comma; consecutive ones should be punctuated by, not comma, but hyphen. (*examples*: sentence.^{2,4}; sentence.¹⁻³ or sentence.^{2,4,6-9}).

List of references should be consistent with the standards of International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Firstly, authors' full surname and then only initials of the names should be written. Following authors' name, international abbreviation or acronym of the publishing journal should be added; after that, year of publication, volume and issue number, lastly, page numbers should be given. References in press should be indicated in parenthesis after the name of the journal as 'in press'.

4.1 Articles

4.1.1. Up to three authors

In articles with up to three authors all authors' names should be given:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. N Engl J Med 2002;347(1):284-7.

4.1.2. Four or more authors

If a source has four or more authors, include only the first author's last name and initials followed by et al.

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. Brain Res 2002;935(1-2):40-6.

4.2. Corporate as Author

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. Hypertension 2002;40(5):679-86.

4.3. Individuals and Corporate as Authors

List all authors (as last name and initials) and name of the corporate at the end.

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. J Urol 2003;169(6):2257-61.

4.4. Supplement

If the article is within a supplement; it should be indicated just after the volume number of the journal.

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. Headache 2002;42(Suppl 2):93-9.

4.5. Book

4.5.1. Complete book

Breedlove GK, Schorfheide AM. *Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wieczorek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.*

4.5.2. Book chapter

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. *Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.*

4.6. Congress proceedings

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. *Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.*

4.7. Newspaper report

Tynan T. *Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).*

4.8. E-journals

Aboud S. *Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htm>Article*

4.9. Web Page

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from: <http://www.cancer-pain.org/>

5. TABLES AND FIGURES

All tables and figures should be labeled with a concise title and number in parenthesis and italic form at the end of the mentioned sentence:

Ex: *(Figure 1)*

Explanations should be added in the footnotes. Ensure that all images are in *jpg, tiff* or *gif* format with at least 300 dpi. Used abbreviations should be explained just below the tables and figures.

6. FOOTNOTES

Footnotes should be edited within a page and double-spaced. Enlargement size and technique should be given for microscopic images.

7. ACKNOWLEDGEMENTS

Any financial and commercial supports; translation, statistics, technical supports for graphics, tables and figures etc., editorial support should be mentioned.

8. CONFLICT OF INTEREST

If any, authors' conflict of interest should be stated.

CHECKLIST FOR MANUSCRIPT SUBMISSION

Before sending your paper to the Editor, please make sure that you have included all necessary details. Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal regrets it will have to decline consideration of any submission that does not conform to requirements of this guideline.

As part of the submission process, authors are required to check off their submission's compliance with all of the following items, and submissions may be returned to authors that do not adhere to these guidelines.

1. The submission has not been previously published, nor is it before another journal for consideration (or an explanation has been provided in Comments to the Editor).
2. The submission file is in OpenOffice, Microsoft Word, RTF, or WordPerfect document file format.
3. Where available, URLs for the references have been provided.
4. The text is single-spaced; uses a 12-point font; employs italics, rather than underlining (except with URL addresses); and all illustrations, figures, and tables are placed within the text at the appropriate points, rather than at the end.
5. The text adheres to the stylistic and bibliographic requirements outlined in the [Author Guidelines](#), which is found in About the Journal.
6. If submitting to a peer-reviewed section of the journal, the instructions in [Ensuring a Blind Review](#) have been followed.

